

אורות באפילה

מאת
הרב מאיר אבצן

ספר אורות באפילה

פרקי זכרונות
על חיי מסירות נפש
ברוסיה הסובייטית

מאת
מאיר אבצן
ברוקלין, ניו יורק

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2020

שנת חמשת אלפים שבע מאות ארבעים ושמונה לבריאה
שנת תשמח, שנת הקהל

כתובת המחבר :

RABBI MEIR AVTZON
760 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN, N.Y. 11213

(718) 363-8450

בל הזכויות שמורות 1988

התוכן

5	הקדמה
---	-------

חלק ראשון — קורות חיי

9	פרק ראשון: לימודי ועבודתי בתו"ת
38	פרק שני: המאסר והגלות
55	פרק שלישי: חזרה למוסקבה
95	פרק רביעי: הדרך אל החופש
100	פרק חמישי: חיינו בפולין

חלק שני — סיפורים

109	כ"ק אדמו"ר הזקן
113	כ"ק אדמו"ר ה"צמח-צדק"
119	כ"ק אדמו"ר מהר"ש
120	כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב
124	הרו"א
125	כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ
128	הרה"צ ר' יעקב יוסף מפולנאה
130	הרה"צ ר' זאב מזיטאמיר
132	הרה"צ ר' ישראל מרוזין
137	החווה מלובלין
138	ר' הלל מפאריטש
139	ר' יצחק המתמיד
141	שוטת
145	אחרית דבר
147	דברי זכרון

תמונות

8	המתבר
33	המחבר בחברת הרה"ח אברהם דרייזין שי'
106	המשפחה מגיעה לארה"ב

הקדמה

לקיים מה שנאמר "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם" רשמתי את תולדות חיי ואת אשר עבר עלי ברוסיא הסובייטית, שבהם ניכרים חסדי ה' ונפלאותיו הרבים שהצילוני מכל הסכנות שארבו לי.

בחלק הראשון של הספר מסופר, כשפה פשוטה וכנה, על ימי לימודי בישיבות תומכית-מימים ועבודתי כמשגיח בתו"ח בקרעמענצ'ג, על עבודתי ופעולותי נאסרתי ע"י הג.פ.א., נאשמתי כאנטי מהפכני, ונשלחתי לגלות לטורקסטאן. גם בשווי משם לא פסקו הרדיפות והחיפושים אחרי, עד אשר בעז"ה יצאתי משם.

במהלך סיפור המאורעות מסופר גם על עור חסידים שהיו עמרי בדרך אשר הלכתי, על פעולותיהם ומסירות נפשם למען שמירת היהדות, על סבלותיהם וכל התלאה אשר מצאתם. ואמנם היו חסידים רבים כאלה בכל מרחבי מדינת רוסיא, אבל לא כאחי בספרי לרשום את ההיסטוריה הכללית, לערוך רשימה מקיפה של כל החסידים המקומותיהם, כיצד פעלו ואימתי נאסרו וכו', אלא רק לספר על המקומות והזמנים שבהם הייתי וראיתי בעיני.

ואולם חייב אנכי להזכיר לטובה את הרה"ח והרה"ג רב הפעלים הר"ר אברהם דרייזין שליט"א, אשר היה לי לעזר רב בעת צרתי, ובמסירות נפש אמיתית הכניסני לביתו, ונתן לי לאכול ולשתות, במשך תקופות ארוכות, וסייע לי הרבה מאד בימי חיי, ואני מכיר לו תודה אמיתית על כך, ועוד מודה אני לו, אשר לא רק שעזר לי בגשמיות, אלא שממנו גם ראיתי ולמדתי הנהגה יום יומית של מסירות נפש כפועל, על שמירת התורה והמצוות ועל הסיוע והעזר לזולת, ועל כל זה סיפרתי בהרחבה בספר זה. עד היום נמשכת הידידות כינינו, ובין בני משפחותינו שיתור.

לאחר שנפרדנו לתקופות ארוכות, ר' אברהם הי' בארץ הקודש, ואני גרתי בדעטרויט — זכינו להפגש שוב ולדור יחדיו בשכונת כ"ק אדמו"ר שליט"א, אשר בה צוה ה' את הברכה.

בימים ההם לא האמנו ולא חלמנו שעוד נזכה לימים נפלאים כאלו, אשרינו ומה טוב חלקינו.

אורות באפילה

אין ברשימותי שום גוזמאות, ואין כוונתי בסיפורים אלה לפרסם אודות עצמי או לעשות לי שם, מטרתי בספר הזה לספר איך במשך שנים רבות תחת מלכות קשה, עמדו אנ"ש חסידי חב"ד במסירות נפש, לא רק בכח אלא גם בפועל, על שמירת התורה ומצוותיה.

ולכן נקרא הספר בשם "אורות באפילה", להורות כי גם באפילת החושך הכפול והמכופל, בגלות השלטון הסובייטי הרשע, לא פסקו להאיר האורות הגדולים של "נר מצוה ותורה אור" כפי שהם מוארים בחסידות חב"ד.

בחלק השני של הספר רשמתי סיפורים ששמעתי מזקני החסידים, סיפורים על רבותינו נשיאינו וחסידיהם, וגם מעט על צדיקים אחרים. יש מהם שכבר נדפסו במקומות שונים ויש שעדיין לא.

את כל זה רשמתי לאחר שנעתרתי להפצרות בני ביתי שביקשו לרשום את הדברים לזכרון עולם, למען ידע דור אחרון.

ויהי רצון אשר כשם שגאלנו השי"ת מן הגלות במדינה ההיא, כן נזכה לצאת באמח מאפילה לאור גדול, כגאולה האמיתית והשלימה, וכ"ק אדמו"ר שליט"א יוליכנו לקראת משיח צדקנו בקרוב ממש.

מאיר אכצן

כ"א אדר, שנת תשמ"ז, שנת הקהל
 הם השלושים להסתלקות הרבנית הצוקנית חי' מושקא ע"ה ויד
 אשתו של — יצחק'ל — כ"ק אדמו"ר שליט"א
 ברובקין, נ"י

חלק ראשון

קורות חיי

פרק ראשון — לימודי ועבודתי בתו"ת
פרק שני — המאסר והגלות
פרק שלישי — חזרה למוסקבה
פרק רביעי — הדרך אל החופש
פרק חמישי — חיינו בפולין

פרק ראשון

לימודי ועבודתי בתו"ת

אספר בקצרה ממה שעבר עלי, מאיר אבנן, מיום שנולדתי ח' טבת תרס"ט לפ"ק.

נולדתי בעיר מירגאראד פלך פאלטאווע, אוקראינע ברוסלאנד.

[דרך אגב, השם מירגאראד בתרגום לעברית פירושו, עיר של שלום. וכפי ששמעתי כאשר הייתי עדיין גער קטן, נקראת העיר בשם זה כיון שבעת מלחמת פיאטער מלך רוסיא עם השוועדין, כרתו שם ברית שלום. אינני הסטוריון לקבוע אם זו האמת. ולכאורה המלחמה היתה ע"י פעטראגראד נארווא והדומה, שהם נמצאים במקצוע מערבית צפונית של רוסיא הגדולה (וועליקא רוסיא), ואילו פלך פאלטאווע הוא כמדומה בדרום אוקראינע, ומירגאראד היא אצל האדיץ ראמען לאחוויץ לובען והדומה. אבל כך שמעתי].

נולדתי למשפחה שעמלו לעשות לפרנסת בני ביתם. אבי ז"ל הי' חייט (א' שניידער).

. . .

הרבנים בעירנו היו הרה"ג ר' מאיר ליב ע"ה פריידין (כמדומה כן הי' שם משפחתו), וחתנו הרה"ג הרה"ח ר' אברהם יצחק ע"ה גלאזמאן. שמעתי מהרה"ג הרה"ח ר' זלמן שמעון ע"ה דווארקין שהרב גלאזמאן הי' רב גדול.

הרב ר' מאיר ליב מעיר מירגאראד הי' חתן של הרה"ג ר' עוזר ע"ה ריווקינד והי' למדן גדול ומופלג. שמעתי מהרב ר' אברהם יצחק ע"ה גלאזמאן (שהי' חתן להרב ר' מאיר ליב) שהיו קוראים אותו "דער גאון פון אוקראינע", הוא הי' מחסידי אדמו"ר מהר"ש, ואולי גם נסע לאדמו"ר צמח צדק.

לר' עוזר הי' עוד חתן ושמו הי' הרה"ח ר' מענדל ליב ע"ה לאקשין. ראיתי אותו בעירנו רק פעמים ספורות. הפעם האחרונה היתה כאשר נסע באיזו נסיעה, וכמדומה לי שנסע בשליחות מכ"ק אדמו"ר מהור"י צ"נ"ע. כמדומה שראיתי כתוב אודותיו ששלחו אותו בשליחות. הוא הי' איש נכון.

ושמעתי שהרב ר' עוזר אמר מיינע ביירע איידימס זיינען גרויסע רבנים.
קודם להרב ר' עוזר הי' שם הרב זקינ, או אולי זקן אמו, של הרה"ג ר'
דובער ריווקין ע"ה, ואמר לי ר' דובער: דער זיידע איז געווען מער גאון פון
ר' עוזרין.

בזמן ר' עוזר הי' בעירנו כעין בית מדרש לרבנים (ואולי התחיל עוד
בעת הרב הקודם, זקנו של הרב דובער ריווקין) ובתוכם היו האחים הגאונים
הרבנים הגדולים הרה"ג ר' יחזקאל ע"ה הנקרא חצי חזקאווע ואחיו
הרה"ג ר' אליעזר ע"ה הנקרא ר' לייזער ראמענער, ושם משפחתם היה
אולאזאראוו. שמעתי שכאשר הי' צריך ר' לייזער שיתנו לו סמיכה לרבנות
אמר לו רבו ר' עוזר חזי דעלך סמיכנא.

הרה"ג ר' עוזר הנ"ל, הי' לומד תמיד בהתמדה גדולה, ולהיות
שחלונות ביתו לא היו גבוהים, היינו שאנשים שהלכו ליד ביתו היו יכולים
לראות אותו כשהוא לומד, והפאליסמאן (השוטר) שהי' שומר העיר כלילה
ראהו תמיד כשהוא לומד. פעם אמר ליהודי אחר כמדומני שהרב שלכם
איננו בעל זכרון. היהודי שאלו מדוע אתה חושב כן, והשיב לו שמע נא
אותי, ותבין שהצדק אתי: אצלינו במשטרה יש אנשים שכת הזכרון אצלם
בדרך הפלגה והאנשים האלו לומדים במשך חודש אחד כל מה שצריכים
לדעת במשטרה, כגון באיזה תואר צריכים לתאר ממונה או פקיד שהוא
גדול ממנו. אלו שהחוששים אצלם אינם טובים לוקח להם ללמוד זאת משך
שלושה חדשים. אצלי כת הזכרון בדרך המיצוע וכל מה שאני צריך לדעת
למדתי במשך שני חדשים, ומני אז הנני זוכר הכל בטוב, ואילו הרב שלכם
הנה זה כמה שנים שאני רואהו לומד בין ביום וכן בשעה מאוחרת כלילה
ורק לומד ולומד, אמור לי אתה האין האמת אתי...

. . .

עוד בהיותי נער הכרתי את הרה"ג הרה"ח ר' דובער ע"ה ריווקין, ואת
אחיו שהי' גדול בשנים ממנו, שמו הי' אברהם-יצחק, הכרתי עוד בהיותי
כבן חמש או שש שנים. הוא הי' שו"ב בעירנו. כמו"כ אביהם הרה"ג ר'
בןציון ע"ה הי' דר ג"כ בעירנו, הוא הי' גדול בהוראה, כך שמעתי משו"ב
אחד שהי' ג"כ בעירנו, שמו הי' ר' לייזער הערש ע"ה, הוא הי' מעיר
טאטארסק, והי' למדן גדול, וכמו"כ אומן גדול בהסרת סירכא מהיראה.

זוכר אני שכאשר היתה סירכא בזאת שרק בקושי היו יכולים
להסירה, לא היו הקצבים רוצים להניח שום שוחט אחר שיתעסק בהסרת
הסירכא רק השו"ב ר' לייזער הערש. עם היות שהיו בעירנו ארבעה

שוחטים, הרה"ג ר' בן ציון הנ"ל, בנו ר' אברהם יצחק ע"ה, כמרח חותנו ע"ה של ר' אברהם יצחק, וכולם היו מומחים, ובזמן ההוא בד"כ היו מסירים סירכות וכולם היו מומחים בזה, אבל כאשר היתה סירכא קשה, לא היו מניחים את שאר השוחטים להסירה רק להשוחט ר' לייזער הערש הנ"ל.

בדרך כלל היו ב' מהשוחטים עוסקים בשחיטת עופות, וב' היו שוחטים בבית המטבחים. והסדר ה' שכל השוחטים שחטו בין עופות ובין גסות ורקות, אך כאשר היתה סירכא שקשה להסירה היו הקצבים מניחים אחד מהשוחטים בבית המטבחים, או גם הב' ביחד, אך אמרו להם שהם נוסעים להביא את ר' לייזער הערש לבית המטבחים.

בעירנו היו דרים לערך ארבע מאות או לכל היותר חמש מאות משפחות יהודים, ואעפ"כ היה בית מטבחים גדול, כיון שמעירנו היו שולחים לעיירות גדולות, כמו פאלטאווע, חארקאוו, קיוב והדומה, ולכן הרבה פעמים היו מביאים את השאלות אודות הסירכות וכדומה להרבנים, והשו"בים היו מתווכחים עם הרבנים, והרבה פעמים שהו שם עד שעות מאוחרות בלילה.

. . .

לפני הבר-מצוה למדתי בחרר אצל מלמד אחד ושמו ה' ר' לוי יצחק ע"ה. למלמד זה, זכור לטוב, הנני מחוייב הרבה, היות שמבלעדיו הנה ספק גדול אם הייתי נוסע לישיבת תו"ת, ובכלל ספק גדול אם הייתי שייך לתורה ומצוות. כי בהיותי בערך בן תשע שנים, והמצב ה' אז לאחר הרעוואלוציע (המהפיכה הקומוניסטית), והסאוויטון שהיו במשטר כמעט שסגרו התלמוד-תורה'ס שהיו מקודם בעיר, ונשארה העיר כמעט בלי מלמדים, אך זה המלמד ר' לוי יצחק ע"ה, למד עם בחורים מגיל שלש-עשרה ומעלה.

הוא למד עם תלמידים חומש עם רש"י וגמרא. כאשר הייתי בערך בן עשר וחצי שנה, נלקחתי אליו, ותיכף בשלמדתי אצלו כמה חרשים קיים בי "וספי לוי כתורא", היינו מלבד זאת שלמדתי אצלו עם הכיתה שלי שהיא היתה הכיתה השניה אצלו, הושיב אותי ג"כ אצל הכיתה הראשונה שלמדו גמרא כבר בערך שנתיים, במשך שנה וחצי סיימתי כל מסכת בבא קמא, היינו בכיתה ב' מפרק המניח עד אחר פרק מרובה, ובכיתא א' מפרק ארבעה אבות עד פרק ביצר הרגל, ומן מרובה עד סיום המסכתא. ובבא מצינא בכיתה ב' אלו מציאות והמפקד, ובכיתה א' שניים או חוץ, הזהב ואיזהו נשך. וגם חוץ מזה למדתי חומש עם פירוש רש"י ונ"ך נביאים

ע"ה ריווקין לארץ הקדושה, בערך בשנת תרפ"ד או תפר"ה, למדתי כמה שעות ביום אצלו במשך חצי שנה. סדר זה נמשך אצלי בערך ב' שנים או יותר, עד שפעם אחת בא הרה"ח ר' מאיר ע"ה גורקאו לעירנו בשליחות משיבת תו"ת וכאשר ראה אותי דיבר עמי שאסע לחארקאו לשיבת תו"ת, וגם אז השתדל מורי ר' לוי יצחק ע"ה וויכמאן, לסייעני בכל מה שהי יכול שאוכל ליסע לחרת, וב"ה ל"ג בעומר שנת תרפ"ו באתי לשיבת תו"ת בחארקאו ונתקבלתי שם בע"ה.

. . .

בעת בואי לשיבת תו"ת המרכזית שהיתה אז בחארקאו הי' הרה"ח הרה"ג ר' יחזקאל ע"ה פייגין המשפיע, ובתור משגיחים היו הרבנים החסידים ר' ניסן ע"ה ניעמינאו על סדר החסידות, ועל סדר הנגלה הי' ר' שניאור זלמן ע"ה האלפערין מקורניץ. והיתה הישיבה שם עד סוף קייץ תרפ"ו. לימים הנוראים נסעו כולם, בין ההנהלה ובין הבחורים, להסתופף בצל כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ נבני"ם.

אחר שמח"ת העתיקה הישיבה המרכזית את מקומה לעיר נעוועל, ומני אז נוספו עבורינו פנים חדשות, חוץ ממשגיח על נגלה הנ"ל היינו הרה"ג הרה"ח ר' יודה עבער ע"ה שהי' בנעוועל קודם כואנו שמה ואמר שם שיעורים עבור בחורים בני חמש עשרה או שש עשרה שנה, הנה בבואנו שמה נוסף על שיעורים הנ"ל הי' הרה"ג הנ"ל יושב ד' או ה' שעות ביום בואל, והבחורים שרצו לשמוע חידושים בלימוד היו מדברים עמו. בנוסף לכך הנה פעם אחת בשבוע בעש"ק (היות שאז למדו נגלה רק עד אחר חצות או עוד איזה שעות בקיץ) הי' אומר פלפול השייך לגמרא שהיו לומדים.

כאופן לימודו אינני צריך להאריך, שכבר נרפסו ספריו "שערי יהודה", וכל הלומר בהם יוכל להבין ההפלגה שלו בלימוד.

כמדומה לי שלא רק הבחורים שדברו עמו בהסברת הגמרא נהנו מהחידושים ומאופן הסברתו, אלא גם הוא בעצמו נהנה מזה, כיון שכמה פעמים נתחדשו אצלו סברות חדשות, ובפרט כאשר היו מראים לו סיוע לדבריו בקצות החושן ובאבני מילואים ובספרים אחרים, נהנה מזה מאד. וכפי שנתבאר אצלו הענינים ע"י דיבורו עם הבחורים, הי' אומר אחר כך בהשיעורים שלימד.

הר"י פייגין, כמו שכתבתי, הי' המשפיע של הבחורים מהכיתה הגבוהה. כותב השורות הי' ביניהם, ועם היות שהיו בחורים גדולים מאתנו,

כמו הרה"ח ר' נתום גאלדשמיד ע"ה וחביריו, אבל בד"כ למדו כמו פארויך. היתה ג"כ כיתה נמוכה מאתנו, בזה הכיתה הי' המשפיע הרה"ח ר' ניסן ע"ה נוסף על מה שהי' משגיח על סדר התסידות של כל בחורי הישיבה.

וכך הי' בכלל הסדר שכל מאמר שהי' הרי"ף אומר, היינו משפיע בערינו, עד שחזרנו המאמר לפניו ועד שהיינו יודעים אותו בעל פה, לקח זמן שבע אחר וחצי **שבת**. בחורף למדנו רנ"ט, ס"ד, ב' המשכים ס"ה.

לאחר שסיימנו ס"ה שאל הרי"ף את כ"ק אדמו"ר נבג"מ איזה המשך נתחיל מעתה, וכפי שנתברר לנו אחר כן הי' בדעתו ללמוד אתנו המשך ס"ו, וכפי הנראה חשב שבודאי כ"ק נבג"מ יסכים לזה.

הטעמים שלו היו, כי את ראשית המשך תרס"ז למד עם בחורים כמה פעמים, במילא יהי' לו נקל יותר ללמד המשך זה, ומה גם שמלבד תפקידו בתור משפיע הי' ג"כ מנהל בפועל (וזה שמענו מפה כ"ק אדמו"ר נבג"מ שאמר לו בזה הלשון: דער טאטע האט מיר גימאכט פאר מנהל פועל ומנהל בפועל, מנהל פועל לאז איך פאר זיך ומנהל בפועל גיב איך דיר איבער), ובנוסף לכך הי' ג"כ מזכיר פנימי לאדמו"ר נבג"מ.

אך כ"ק אדמו"ר נבג"מ אמר שילמוד אתנו המשך עת"ר. והסדר יהי' כמו בהמשכים הקודמים.

[דבר זה סיפר לנו הרי"ף בג' תמוז תרפ"ז כשיצא כ"ק אדמו"ר לחירות. וכך הי' המעשה: מסיבות שונות נמשך לימוד כמה מאמרים יותר מן הזמן הקבוע, ובעת שיצא כ"ק אדמו"ר לחירות למדנו המאמר ושבתי בשלום או בקירוב לזה, ושם נתבאר דענין חוה בגימטריא י"ט, והוא המילוי דשם הוי', ומבאר שם שזהו מה שיצא אדמו"ר הזקן בייט בסלו.

אז אמר הרי"ף עכשיו רואה אני מדוע הי' רצון כ"ק שאלמוד עמכם עת"ר, וצריכים אתם לידע שהלימוד שלכם נוגע אף לכ"ק אדמו"ר].

כך נמשך סדר הלימודים עד חג השבועות תרפ"ז.

. . .

מחג השבועות הרגשנו שענינים כלתי רצויים עומדים על הפרק.

כאשר חזר הרי"ף לישיבה בנעוועל, וחזר המאמרים שאמר כ"ק אדמו"ר נבג"מ, וסיפר לנו איזה ענינים שהגיד לו אדמו"ר נבג"מ הרגשנו את זה.

ראשית כל, בחג השבועות היו ד' מאמרים וכל מאמר הי' מסיים בזה

הלשון וכל אויבך יכרתנו, וכאשר אמר הרי"ף לכ"ק יתן השי"ת שדברי כ"ק יתקיימו, אמר כ"ק חצי"א אפשר זאל איך זיי שעלטן, והרכין הרי"ף בראשו, ואמר כ"ק איך האב מורא, עס איז ביניהם א סאך יהודים עס זאל זיי ניט שאטן. ובתוך הדברים אמר כ"ק עס איז ידוע אז דער קטרוג וואס איז געווען אויף דעם אלטן רבין איז גיווען נאך בימי המגיד אויף דעם מגיד. נאך ר' זוסיא האט זיך דערפון דערוואוסט, און האט גיזאגט רבונו של עולם זוסיא וויל ניט, ומשום זה נתבטל הקטרוג.

והמשיך אדמו"ר נבג"מ אז מען איז ניט גוזר אויף א צריק סיידן ער איז מסכים. אויך דער אלטער רבי אויב ער וואלט ניט מסכים זיין וואלט דער קטרוג אראפ גענומען גיווארן. כמדומה לי שאמר דער אלטער רבי האט מסכים גיווען מצד דעם טוב וואס דערפון איז ארויס געקומען.

ג"כ סיפר הרי"ף כאשר הלך להכניס המכתבים מצא שהיו שם מכתבים כאלו שבאו לכ"ק עוד ג' ימים לפני חג השבועות, והיות שידע המצב נשתומם מדוע לא הביאו אלו המכתבים עוד קודם החג, ואמר כ"ק אדמו"ר הלא כתוב לא תקרבו אל אשה. והנה עם היות שהי' אדמו"ר זייער אויפגעלייגט, היינו שהי' בשמחה גדולה, אמר אל הרי"ף חצי"א בדרך כלל איז ניטא פון וואס צו זיין פרייליך, נאך מען איז דאך יעצט פון בארג סיני

(הערה: בשנה ההיא קודם חג השבועות הרגו בפולין האמבאסאדאר (השגריר) של רוסיה וואיקאו שהי' שם בפולין, ואמרו העומדים בראש ממשלת רוסיה אנו יודעים שיש אצלינו ברוסיה הרבה שאין מסכימים עמנו, ויש ביניהם כאלו שרוצים מאנארכיע, היינו כמו שהי' קודם הרעוואלוציע (המהפכה), ואנו יודעים ומכירים אותם אך שתקנו, אבל עכשיו שהרגו אמבאסאדער שלנו זה יכריח אותנו לקחת אקציע (לפעול) נגד אלו האנשים. מזה הי' ברור לנו שאיזה חרשות לא טובות ר"ל ח"ו עומדים על הפרק).

כמדומה לי כאשר סיפר הרי"ף לנו מה שאמר אדמו"ר להרי"ף פתגם ר' זוסיא, אמר הרי"ף לאדמו"ר אולי אפשר שיאמר אדמו"ר זה הלשון בפתגם ר' זוסיא ולא ענה לו אדמו"ר על זה.

עוד סיפר הרי"ף שבתוך הדברים שאמר אז כ"ק אדמו"ר להרי"ף, היו דיבורים אודות הממשלה שכופרים הכל ואומרים שבביכול אינו נמצא, שלכאורה זהו מנגד לכללות אופן ההנהגה, היות שבכללות אופני ההמשכות ועד הבחינה היותר עליונה אפילו כאור הכלול בעצמותו, הנה

זה הכל בבחינת איזה מציאות שיהי, וא"כ איך הוא ביכולת לומר דבר כזה שהוא היפך מכל הנ"ל (הערה: וכידוע הפתגם אז וועגן א זאך וואס די מציאות איז ניט בנמצא איז ניט שייך צו ריידן, איז במילא אפילו אזינע וואס אין א געוויסן ענין גלויבן זיי ניט במציאות הבורא, אך מאידך גיסא מזה שמדברים אודות זה עם היות שאינם רוצים להאמין זהו גופא ראייה על מציאות הדבר. ע"כ).

ומזה אנו רואים גורל ותוקף הקליפה שהם מכתשים דבר שאי אפשר להבחישו, אך מאידך גיסא מזה גופא יכולים לדעת אמיתות מציאותו, היות שאמיתות מציאותו הוא שהוא נמצא בלתי מציאות נמצא. פירוש שכל הנמצאים אפילו בבחינות היותר עליונות אפילו אור הכלול בעצמותו, הנה גרר מציאותם היא בבחי' שהמציאו אותם, אבל על אמיתות עצמותו יתברך אי אפשר לומר דבר בזה ח"ו, היות שמציאותו מעצמותו. ובאמת שאי אפשר לומר עליו שנמצא, רק היות שנמצא היא מעלה לבחי' שאינו נמצא, ובתיבת נמצא אנו שוללים ההיפך מזה, הנה מזה גופא שהם כופרים לגמרי הם מגלים שמציאותו הוא שנמצא כבלתי מציאות נמצא.

ובפרט מעת שנאסר כ"ק אדמו"ר נבג"ם הרגשנו שאדמו"ר נמצא בסכנה גדולה ר"ל. אבל בלי להתחשב בזה הנה לא זו בלבד שלא נחסר כלום מן הלימודים, אלא אדרבה מלבד הלימוד כל היום בסדר המסודה, עוד הוסיפו באמירת תהלים, וכמעט שבמשך כל היום, היינו כל המעת לעת, אלו למדו השיעורים ואלה אמרו תהלים, וכאשר סיימו התהלים כולו התחילו אחרים לומר תהלים במקומם, והם שבו ללמוד שיעורי רא"ח ונגלה. עם היות שהיינו מרגישים שבאים אל בית המדרש מחברי היעווסעקציע (היינו אלו שמסרו על כ"ק אדמו"ר) לא היינו משימים לב עליהם, היות שהגידו לנו שכה ציוה אדמו"ר.

חוץ מזה שכמעט כל הבחורים היו מתענים כיום בי וה', והיו גם כאלה שהתענו בכל יום עד שריחם השי"ת ברחמיו המרוכים ויצא כ"ק אדמו"ר לחופש. אך גם אח"כ מצד המגור מסביב לא בא כ"ק אדמו"ר תיכף לאחר החופש למקום מגוריו בלענינגראד, אלא הי' דר איזה זמן במאלאכאָווקע ליד מאסקווע, במילא על ראש השנה תפ"ח עם היות שבא אדמו"ר חזרה לביתו, עכ"ז נסעו אז לראש השנה רק יחידים שניתן להם רשות.

אך בשבת שובה כאשר נודע שאדמו"ר יסע צלחה לריגע לאטווע,

וחשבו שישע תיכף לאחר יום הכפורים, ניתן רשות לכל מי שרוצה להתראות עם אדמו"ר קודם נסיעתו לבוא ללענינגראד.

וזכר אני איך שהרה"ח ר' זלמן משה ע"ה בא לבית מדרש הקטן (כך הי' נקרא הבית מדרש ששם למדנו) להתייעץ איך לנסוע, וזה הי' בשני אופנים: ראשית איך להשיג האמצעים עבור הנסיעה במרכבת המסע, שנית, היות שידעו שעבור מקום כזה כמו נעוועל מן הסתם לא יהי' יותר מחמישים טיקעטס (כרטיסים) והלוואי טכום כזה, וידוע שמנעוועל יסעו לכל הפחות מאתים או שלוש מאות אנשים ואולי עוד יותר, ובעבור זה בא להתייעץ, היינו אפשר שיעשו כמו הגרלה מי יסע במוצאי ש"ק ומי ביום אחר, אבל מובן שאפילו אחד לא רצה להשאר לנסוע ביום אחר.

ובפועל ממש מן הסתם היו ליד המכונה, היינו על הפעראן, לערך שלוש מאות אנשים שרצו לנסוע, וגם אלה שלא השיגו טיקעטס עמדו על הפעראן, שסמכו שבוודאי יהי' איזה נס שיוכלו לנסוע.

ובאמת הי' כמו נס: כאשר יצא הקאנרוקטאר וראה המון אנשים והרגיש שכולם רוצים לנסוע, צוות בקול רם סטאנציא מי קען, עם היות שהי' צריך להכריז סטאנציע נעוועל (כלומר במקום להכריז על שם התחנה "נעוועל", הכריז: "אפשר!"), הבינו כולם כוונתו שיכולים לבוא במסע הברזל בלי טיקעטס, ומובן שלא נותר אפילו אחד שלא נסע, ובאמצע הדרך לקח מאלו שנסעו בלי טיקעטס כמה שיכלו ליתן. בבוא מסע הברזל ללענינגראד אמרו הממונים מהפעראן ללענינגראד נא פראודניקי קנאס, פירוש על המועדים באים הנה אצלינו, והיינו שום אצל כ"ק אדמו"ר נבג"מ עד אשר נסע צלחה לנסיעתו באסרו חג הסוכות.

אחדים מאתנו, ובתוכם כותב השורות, כאשר הלך אל מרכבת המסע ללוות את כ"ק אדמו"ר נבג"מ, טעה והביט במקום שהיתה נ.ק.ו.ר. של הסטאנציע, מובן שלקחו אותנו פנימה, אך כבוא קהל רב והי' זמן לא רב קודם נסיעת מרכבת הברזל, אמרו לנו יִדִּיעַע אוזש טיסיאצא וואַשיך טאס, פירוש לכו לכאן אל הפעראן לראות איך כ"ק אדמו"ר נבג"מ נכנס אל דלת מרכבת הברזל, ואמר אז שיחה הקדושה הירועה יהי' אלקינו עמנו ניט מיט אונזער ווילן זיינען מיר גיגאנגען אין גלות וכו'.

אקוה שאותו שמח"ת יהא זכור אצלי כל ימי חלדי בעלמא דין. ראשית קודם הקפות דליל שמח"ת בעת שהיתה ההתווערות (כמדומה בחדר אמו הצוקנית), אמר הרב ר' יחזקאל לאחדים מן הבחורים שבהסכמת כ"ק יוכלו אחדים מן הבחורים להכנס באמצע ההתוועדות,

תע"כ נעמד ונחכה אצל הפתח שיוצאים ממנה אל החצר. והיות שמוכן שחברך הברא אית לי, ואפילו אחד מאתנו לא רצה שלא להכנס, ומן הסתם היינו בערך עשרים בחורים אצל הפתח, מוכן שכאשר פתח הדלת כל הבחורים נכנסו פנימה, ושמעתי שכ"ק אדמו"ר שאל הלא הי' המדובר רק עבור אחדים, וענה הרי"פ כולם אהובים, על השאלה כולם ברורים הי' התירוץ כולם גבורים וכן כולם קדושים וכו'.

אז דיבר אדמו"ר החילוק לרינא בין ערב סתם לערב קבלן, שמערב סתם אין גובים ממנו אלא אם אין למלוה ממה לגבות, אבל ערב קבלן יכולים לגבות ממנו גם קודם שגובים מן הלוה, והראה בידו הקדושה על ראשו כחם פז ואמר מען דארף טראכטן וועגן דער קאפ. בעת ההתוועות הזאת אמר כ"ק אדמו"ר להרה"ח ר' יצחק ע"ה הנקרא ר' יצחק מתמיד היות שאני נוסע מפה ע"כ הוא ממנה אותו בתור בא כחו שיוכל לברך אם יבקשו ברכה ממנו.

כדאי להביא איזה קטעי דברים מה ששמענו מאת כ"ק אדמו"ר נבג"מ באותה התוועדות וזה הי' לשוני הק': איך וואלט וועלן אייך רופן אחים. נאר אזוי ווי איך האב ניט גיהאט קיין ברידער, ווייס איך ניט ווי איז די אהבה צו א ברודער. וואדען, רופן אייך ריעים, און דערפון וואס צדיקים רופן זיך אחים וריעים להקב"ה, פארשטיי איך אז דאס איז א גוטע זאך, נאר אזוי ווי חיצונים נוצן דעם נאמן (ווארט) טאווארישציא (ריעים), און א זאך וואס חיצונים נוצן אים איז אפילו אז עס איז א גוטע זאך, כמו שמירת שבת מקוואות כשרות והדומה [היות שכאשר רצו שתהי' אסיפת הרבנים בלענינגראד שהיתה צריכה להיות בשנת תרפ"ז, כתבו אלו שרצו שתתקיים האסיפה שכאשר יתאספו כל הרבנים מרוסיא ויכתבו מה הם הדברים שאי אפשר ליהודים להיות בלעדס, בודאי השלטון יסכים לזה].

והמשיך כ"ק: אז קיינער איז ניט קיין בעל הבית אויף תורה זאגן אז די זאכן מוז מען און אנדערע ח"ו ניט. וידוע שבעת הביקור בגע.פע.או. שאלו את כ"ק אדמו"ר נבג"מ מאין ידע שהם רצו שתהי' האסיפה, ואנו יודעים שהרבה מרבנים המתנגדים הסכימו לקרוא את האסיפה, ועוד חרה אפם על כ"ק אדמו"ר נבג"מ מרוע הוא מנגד לזה.

ההתוועדות בסיום החג היתה בבית הכנסת שהיו מתפללים שם, השולחנות עמדו כמו ח' מצפון לדרום, בראש השולחן ישב כ"ק אדמו"ר נבג"מ, ובסמוך לו הרש"ג יחי'. כמדומה לי שמצד זה לא ישבו חסידים באורך השולחן. ממערב למזרח ישבו חסידים מב' הצדדים, כמו כן מצד

השני בשולחן הב' מול פני כ"ק ישבו חסידים. כ"ק אדמו"ר שליט"א יבדל לחיים טובים ארוכים באורך ימים ושנים טובות, בא כאמצע ההתוועות ועמד אצל השולחן שהי' ממערב למזרח כאמצע השולחן, היינו כמקום שעמדו שם, גם ליד השולחן הב'.

כותב השורות עמד ליד הרה"ח ר' מאיר שמחה ע"ה חן שישב אצל השולחן ב' מול פני אדמו"ר נ"ע מצפון לדרום. כמו שהנני זוכר כמדומה לי שכ"ק אדמו"ר שליט"א יכלחט"א עמד במקום קרוב ע"י הרי"פ ע"ה. כאשר הגבי' אדמו"ר נבג"מ ראשו הק' וראה את כ"ק חתנו עומד, אמר להרי"פ חציא, והראה שיתנו מקום עבור כ"ק אדמו"ר שליט"א.

כאשר הגיע הזמן לכרכת המזון אמר לי הרי"פ: מאיר, בריינג דעם רבינס שליאפע, והיות שהייתי בער ולא אדע, חלף במחשבתי אם אלך ממקום שהנני עומד להביא כובע אדמו"ר, האוכל לבוא חזרה למקומי. מובן שבחורים שהיו מקודם איזה שנים בתורת הקדימו, והרב ליב כהן ע"ה הקדים והביא הכובע.

לאחר סיום ההתוועדות אמר אדמו"ר נבג"מ לרי"פ או ער וויל גיין אַ ריקוד מיט די תלמידים פון תורת, אך בינתיים נכנס אחד לחררו, כמדומה שהי' בעל הבית מהחצר אַ גרוישע שישקע, ושהה שם שעות ארוכות. בערך בשעה שלוש וחצי בלילה אמר לנו הרי"פ כמדומני שיתמהמה שם עוד זמן רב ולא יקויים היעוד, במילא לכו לנות. אך לדאבונו בערך שעה החמישית בוקר שאל אדמו"ר וואו זיינען די בחורים.

. . .

ימים אחדים לאחר ש"ק חזרנו לנעוועל, אך לא כל הבחורים יחד, מפני שהיה חשש שאם נבוא כולם ביחד תקבל אותנו הנק.וו.ר. בשמחה, וע"כ הסכימו שלא נסע הכל ביחד רק אחדים בכל יום. באתי חזרה לנעוועל כמה ימים אחר השבת, עכ"ז לקחו אותי אל הנק.וו.ר. ומסתמא עוד אחדים, לדרישה, ואחר מהם הי' מתהלל שהוא הי' מאלו שלקח חלק במאסר אדמו"ר, אבל כעבור זמן קצר הניחו אותי לצאת משם.

מבלי להביט על זה למדנו בבית הכנסת הקטן (דער קליינער בית מדרש) עד יום י"ד לחדש כסלו תפר"ח. ביום הזה סגרו את דלתי בית המדרש, והי' ברצונם לעשותו אנטי רעליגיעזנער מחיי (מוזיאון אנטי-דת), אך כעבור כמה ימים נשרף הבית-כנסת עד שאפילו הקורות התחתונות תחת הרצפה שהיו טמונים בארץ נשרפו ולא נשאר מהם מאומה. והפלא היה שקרוב לבית הכנסת היו בתים בנויים מעצים, והגגות

היו משינדלר, וגם הרכה עצים היו גדלים שם, והכל נשאר כמו שהי' מקודם. והנה אם כי עזבונו מקום שהיינו לומדים קודם, אך עכ"ז היינו לומדים פעם בבית מדרש זה ופעם בבית מדרש אחר.

בליל ר' רחנוכה באו לביתנו אנשי המשטרה ושאלו אותנו אם מכירים אנו את ר' ניסן ע"ה ניעמינאו, ואם כי הקיצו אותנו מן השינה, אבל היות ששאלו באופן שלא ידענו אודות מי שואלים, ובינתיים זיינען מיר שוין גיווען וואכעדיק, ואמרנו שאין אנו יודעים אנשים כאלו, אך מבלי להביט על זה לקחו אותנו אל המיליציע, ושם פגשנו כמעט כל מי שהי' בישיבה, אך לעת ערב, צודער פינפטער ליכטל יצאנו כולנו משם, וממילא כעבור זמן מועט התחילו הרבה לעזוב את נעוועל.

הרוב נסעו לוויטעבסק, היות כי שמה היתה עוד ישיבה. לערך מאתיים בחורים בגיל חמש עשרה ומעלה. וגם הרה"ג הרה"ח ר' יהודא ע"ה עבר הי' מגיד שיעור שם, היות שלאחר שמת' נסע לוויטעבסק, והוא הי' מגיד שיעור בבית מדרש הגדול שהי' בוויטעבסק אויף דער קליינער זייט [בוויטעבסק היו ג' קצוות בעיר: הקצה שהי' בפינה ששם היתה תחנת הברזל עד הנהר דווינע היתה נקראת די קליינע זייט, ואחר הנהר כשהיו פונין לימין היתה נקראת זארעצע, וכשפונים לשמאל היתה נקראת זא איזהאריע], וכמו"כ הבחורים שבאו מנעוועל היו ג"כ עיקר זמנם בבית מדרש הנ"ל.

בבית הכנסת הי' שמש הרה"ח ר' חיים-שמואל ע"ה ריסקין, הוא הי' שד"ר של כ"ק ארמו"ר נבג"מ עזר טרם התייסדות ישיבת תולדות. בביתו היו הבחורים אוכלים.

למרות שרובם עזבו את נעוועל, נשארו שם כעשרה בחורים. רבים מהם שהוריהם דרים שם, וחלק לא. הבחורים היו צריכים תמיכה, וכיון שהייתי גדול בשנים מהם, ראיתי לעזור להם, היינו להשיג אצל כמה מבעלי בתים תמיכה הנצרכת להם, וכך נמשך בערך חרש או מעט יותר.

אחרי זה נסעו כולם מנעוועל לוויטעבסק, ואני בתוכם, ולא נשאר בנעוועל מהבחורים, רק ר' אליעזר ע"ה בהרב ר' יצחק ז"ל גורעוויטש ללמוד עם עשרה נערים בערך בני י"ב או י"ג שנה.

כעבור איזה זמן הי' צריך לעזוב את נעוועל ושלחו אותי ללמוד עם הנערים, אך כעבור שבועיים בערך הייתי מוכרח ג"כ לנסוע משם חזרה לוויטעבסק, והייתי בוויטעבסק כמה חדשים, ואחר כך שלחו אותי לקרעמענצוג בתור משגיח.

לפני שנסעתי לקרעמענצוג הייתי כמה שבועות אצל הורי במירגאראד, וגם ביקרתי אצל הרב מאיר לייב.

ברצוני לספר מעשה שהי לי במירגאראד בתקופה ההיא: בין מנחה למעריב למדתי עם המתפללים בבית המדרש תניא, והי שם איש אחד אשר שם משפחתו זרחין (הוא הי' לו איזו קרבת משפחה עם הרה"ח ר' אלחנן דוב ה' ינקום דמו ז"ל, ולפני כן הי' דר בולאטאנאש, וכפי הנראה הי' עשיר ולכן לקחו אותו לנ.ק.ו.ד., משום זה עקר דירתו וכא לדור בעירנו), וכאשר למדתי תניא התחיל לדבר בקול רם, והי' נראה שכונתו לבלבל ולהפריע שלא אוכל ללמוד עם האנשים.

לאחר מעריב אמרתי לו שמעו נא בבקשה, אינני מכריח את מי שאיננו רוצה לשמוע והברירה בידכם, אבל כאשר הקהל בקשו אותי וגם רוצים לשמוע אין זה בנימוס לבלבל. השיב לי בקול חזק, מיט א חסיד או אפשר לדבר, היות שראשית כל הוא אומר לך שם הידוע שעולה בגימטריא עשרה פעמים טוב.

אמרתי לו אי משום זה אתם יראים לדבר אתי אוכל לומר לכם השם תיכף ולא תראו ממני, ואם אולי יש לכם דבר שאינכם מסכימים, בבקשה שאל נא אולי אחזיר לכם תשובה. אמר לי: הנצי"ב מוואלאזין אומר שאין צריכים ללמוד תניא, כי כל הספר בנוי על מה שאמר איוב כראת צדיקים ובראת רשעים והלא הגמרא בבבא בתרא אומרת עפרא לפומי דאיוב.

והשבתי לו שמע נא: אי משום קושיא זאת, הנה לבד זאת שאיננה קושיא, עוד זאת הנה טעות גדולה טעה, וגם הראה על עצמו שאינו מבין אפילו באגדה, וכי הגמרא מכחשת דבריו של איוב? הגמרא רק אומרת עפרא לפומי דאיוב כלום יש עבד שמוכיח את רבו. לאחר שעניתי לו זאת נעשה כמו איש אחר, ולבד זאת שלא הי' מבלבל, גם נעשה כמו ידיד.

כעבור כמה שבועות נסעתי לקרעמענצוג והייתי שם בערך שנה וחצי או יותר מעט. הסכום שהייתי מקבל מההנהלה הי' הסכום כמו שהייתי מקבל בהיותי בנעוועל, אבל בנעוועל היו מאפיות של יהודים והי' מחיר הלחם רק חמש פרוטות בעד פונט, ופה הי' רק פת פלטר ולא רציתי לאכול זה הפת. רק במקום אחר הי' פת ישראל אבל הי' עולה חמש או שש פעמים ככה ביוקר, מוכן שאכלתי זה הפת, ונותר לי לתבשילין רק סכום מועט.

אבל עכ"ז נהניתי שם, היות ששם היו מזקני החסידים כמו הרב ר'

עומדים אצל הפארקאן משני צדדים. בדרך כלל הייתי יושב קצת מרוחק מהנערים, והי' עמדי א' ביכל חסידות כדי שאוכל לומר שאין לי עסק עמהם, רק באתי להתפלל והדומה.

פעם אחת ראו הנערים את אנשי המשטרה **כשהייתי** עמהם בבית הכנסת פוילישע שול, מיד ירדתי ע"י סולם לעזרת אנשים, וסילקו הסולם באופן שלא הי' ניכר שיש לי שום שייכות להנערים, אך לא הי' ביכולתי ללכת משם, היות שאחדים מהם נכנסו תיכף לעזרת אנשים, ומצאו אותי. ישבתי לתקן הציצית שלי, אך הם הכירו תיכף ואמרו זהו האיש שמשנה דירתו כמה פעמים בשנה, זהו האיש שעומד בחדר ושאונו מבקשים.

מסיבה זו הוצרכתי לנסוע מקרעמענצוג, ולא הי' יכולת להשאר שמה.

מלבד ההשגחה על הנערים בלימודם הייתי הולך בקיץ עם הנערים לשוט בנהר דניעפער, ופעם הי' עמי יוסף מאצקין, וכמעט שטבע במים, והוצאתי אותו מן המים, **ובבל** יום כשרואה אותי מוכיר לי ושואל אם זוכר אני איך שמבלעדי הי' חי' טובע בנהר. לנערים **הייתי** לא רק משגיח לזמן המוגבל כשהיו בבית הכנסת, אלא שהייתי עמם כל היום במלוא המובן, ואולי גם הרבה לילות, היינו כאשר היו מודיעים לי שמישהו מהנערים יש לו חוס, הייתי יושב כמעט כל הלילה אצלו עד שהאיר היום, ואחר כך לקחתני אל הרופא.

כמו"כ כאשר מי מהם הי' אומר שאין לו סעודת ערבית, הייתי נותן סעודתי עבורו.

. . .

אחר שהייתי מוכרח לעזוב את קרעמענצוג, היות שלא הי' ביכולת להסתתר מהיעווסעקציע, לקחתי עמדי שלשה מהתלמידים שהיו בכתה עליונה ונסענו במרכבת המסע לויטעבסק. הנסיעה ארכה משך כמה ימים והנערים נסעו עמדי, ומוכן שהנוסעים אתנו במרכבת המסע הרגישו איך שהם שואלים ממני איך להתנהג, שהרי כמוני הם ג"כ התפללו בהנחת תפילין ובשאר ענינים

גוי אחד שהי' במרכבת המסע התחיל לצעוק עלי: לא די שאתה בעצמך מתנהג לא כרצון הממשלה אתה ג"כ מדריך נערים שיעשו כמוך. אתה כבר הורגלת לחיות באופן כזה ואי אפשר לשנות אותך, אבל הם הלא הם צעירים וצריכים שהם יתנהגו כרצון המלוכה ולא כמו שהרגלת

את עצמך, שאתה מדריך גם הנערים. צריכים למסור אותך למקום כזה שהם ישלמו לך בעד כל זה. ועוד דברים כאלה. מובן שמדברים כאלה וכיוצא בהם ה' אפשר להגיע לתוצאה לא טובה.

והנה אינני זוכר כעצמי איך ששאלתיו מאיזה מקום הוא, והגיד שהוא מעיר שקרובה לעיר מולדתי מירגאראד, ושאלתיו האם שמע שם כזה באבא דונקא [שם אם אבי ז"ל ה' דינה היא היתה מתנהגת בכחינת רפואת, עם היות שהיא לא היתה יכולה לכתוב אף שמה, אך היתה עושה רפואות בעצמה מעשבים שהיתה מלקטת והיתה עושה מוקסטורא. וגם פעם אחת באו מהמשטרה לביתה ולקחו את הרפואות לראות היש בהם ענינים כאלה שיוכלו עוד להזיק, אבל כעבור משך איזה שבועות לאחר שבחנו אותם הסכימו שהם סממנים שיכולים לרפאות בהם, אבל אין בהם שום דבר שיוכל להזיק]. כאשר שאלתיו זה, השיב לי אני הכרתי אותה טוב, היא היתה בתורת רופא לכל בני ביתי וגם אותי.

אמרתי לו רע שאני נכדה. ושאל אותי איך אתה נכדה, ואמרתי לו הכל בפרטיות. לאחר שאמרתי לו שאני נכדה, אמר לי הגוי, היות שאתה נכדה לא אעשה לך מאומה ובר שיוכל לגרום לך נזק, אבל מבלעדי זאת הייתי קורא מיליציע או ג"כ ג.פ.או. והייתי מוסר אותך לידם.

כעבור כמה ימים באתי ביחד עם הנערים לוויטעבסק, כתחילה למדו כולם ביחד בבית הכנסת שהי' הרה"ח ר' חיים שמואל ע"ה הנ"ל בתור שמש, אבל כעבור זמן, בערך כמה חדשים, התחילו לחלק הישיבה, היינו שלא תמצא רק בכית כנסת אחד, והבחורים שיכלו ללמוד בעצמם היו בבית כנסת אחר. זה הכל הי' ברובע הנקרא רער קליינער וייט, בקצה האחרון סמוך לגשר, ובזה בית הכנסת היו כמה בחורים ובתוכם הרכ מיכאל טייטעלבאום שהי' או מן הסתם בגיל שמונה עשר, מיכאל פיקארסקיא ועוד, וכן ישראל שמעון קאלמענסאהן, גדלי' בנימין פאנטעלעיוו, ועוד כמה בחורים בגיל זה.

הרה"ח ר' אלחנן רוב מאראזאוו הי"ד, כאשר בא אז ממקום גלותו הי' מתחבא ג"כ בוויטעבסק, ומזמן לזמן למד עם הבחורים דא"ח, אך זה הי' בזרעציע שם למד עמהם, ובתוכם הייתי גם אני לומד בכית הכנסת זה.

לבית הכנסת זה היתה מעלה מיוחדת היות שהי' עומד סמוך לנהר דווינא, ובזמן החורף היינו יכולים לילך לרובע הנקרא זארציי שהיתה שם המקוה, ולהמנע מללכת במקום שהיו משרדי הג.פ.או., היינו כאשר הלכו

למקוה על הגשר, הנה כאשר היו באים לרחוב שמחלק לימין היתה זארוציי ולשמאל הלכו לזֶהָאָרִי, היו צריכים לפנות לימין כדי ללכת למקוה ואז היו צריכים לעבור ברחוב מול הג.פ.א., ואז היו יכולים לראות כל הבחורים ע"י החלונות שלהם שהיו לרחוב זה. אבל כאשר נקרש הנדר עברו לצד השני ולא היו צריכים ללכת ברחוב זה.

כעבור זמן מסויים נסע הרב ר' יהודה ז"ל עבער מוויטעבסק לריגא (או אפשר לומר ברח משם), והרבה מהנערים או שנסעו למקומות אחרים או לביתם, וכמעט כל הישיבה היתה בבית הכנסת זה, וכה נמשך יותר משנה, עד בערך ימים נוראים תרצ"ב כמדומה.

כפאָספּאַרט שלי נכתבו הרבה מקומות כיון שבערך השנה ומחצה שהייתי בקרעמענצוג הייתי צריך להחליף מקום דירתי, מפני שהיו מחפשים אחרי, או לכל הפחות הייתי צריך להרשם במקום אחר, ונשארתי בבית הכנסת זה.

בימים בין כסה לעשור לקחו אותי אל נ.ק.ו.ד. או ג.פ.א. ושאלו אותי אמור לנו מדוע אנו רואים הרבה בחורים הם הולכים עטופי ראש היינו שיהי' הזקן מכוסה, השבתי לכם אינני יודע זאת, אפשר שהם אנשים כאלה שהי' להם מיחוש שיניים. התחילו לצחוק: כמה עשירות בחורים בימי הקיץ לכולם כאב שיניים, השבתי להם שאינני יודע מזה ולפי דעתי הסיבה שראו איזה אנשים עטופי ראש הוא מצד מיחוש שיניים.

כאשר ראו שלא אענה להם מה שהם רוצים, אמרו לי שמע נא, אנחנו נותנים לך חופש אך כתנאי שתבוא אלינו. השבתי להם מה אתם רוצים שאהי' מוסר, זה לא יהי' לעולם.

אמרו לי שמע נא אם לא תבוא בעצמך יש לנו כלבים שיחפשו אותך, שאלתי אותם איזה כלבים, על ארבע רגליים או בעלי שתי רגליים. נתמלאו רוגז, מה אתה אומר... השבתי להם זה אני יודע שיש לכם כלבים, אבל לפי דעתי הם בעלי שתי רגלים וידים, אך דעו נא שאינני ירא מכל מיני כלבים שבעולם.

הם כראותם אז זיי קאָנען ניט מאַכן מיט מיר קיין ביזנעס שלחו אותי למיליציע. זה הי' בתי תשרי, הייתי שם לא בחופש ולא אסור. מאיר זרחי הכהן ע"ה, ויבדל לחיים גיסי שלמה יחי' מאטוסאף, היו מביאים לי מה לאכול.

ערב יום הכיפורים כתבתי מכתב להפרוקאראר (יועץ המשפט)

מדוע אינם נותנים לי רשות לצאת מבאן, אין לי שום חטא נגד המלוכה, וכמעט שהי' ברי אצלי שביום הקדוש אצא לחפשי. כאשר מאיר זרחי הביא לי מה לאכול, מסרתי לו התפילין שלי, והתפילות שירעוני אותם בעל פה הייתי מתפלל. מובן שהתפילות היו באופן של בן בקדוש חזיתין.

הרבה מאלו שהיו שם הן מאנשי המשטרה והן כאלו שאי אפשר לקרותם בשם אנשים (פארברעכער מכל המינים), שחקו ממני באומרם לשוא אתה מתפלל זה לא יועיל לך.

אך ברוך השם כאשר התפללתי תפילת השחר והייתי אומר על חטא, באה הפקודה שיחננו **לי** חופש. ואם **כי** עדיין לא סיימתי השמונה עשרה, יצאתי לחופש וסיימתי תפילת על חטא, עד שבאתי לבית הכנסת שהי' שם חיים שמואל ע"ה שמש, היות שבבית מדרש זה היו דרים ההורים של ר' מאיר הנ"ל.

אחרי הנ"ל הייתי עוד בוויטעבסק כערך קרוב לשנה, אך אז הי' זה כתורת גלות. ראשית היות שכמה מן החסידים שהיו דרים מקודם בוויטעבסק כגון הרה"ח ר' אברהם בריינין והרה"ח ר' בעריל יפה נאסרו¹ בעריל יפה נשלח לצמקענט, אך מן הסתם אכתוב בזה שם לאחר כמה שנים גם אני ועוד כמה חסידים נשלחנו למקומות ההם. אודות ר' אברהם בריינין אינני יודע איפה נתגלגל בסוף, וגם הרה"ח ר' נאטע פאהארער הי' גיב קצת זמן בוויטעבסק ובעת ההיא התחילו לבקש אנשים שחשבו שיש אצלם זהב ונלקח לג.פ.או. ונפטר שם. וגם הרה"ח ר' ברוך יחי' שיפריין ישב גיב כל הפסח², במילא הרחקתי א"ע לבית מדרש אחד שהי' בקצה העיר, ולפנים הייתי מתקן קאלאשון, וכה הי' בערך חצי שנה.

כאשר לקחה הממשלה גם בית המדרש זה הייתי דר אצל אחד בחדר כזה שכמעט לא הי' אפשרי לדור בו, ושם הייתי שומר בלילה.

וכאשר אני עכשיו זוכר איך הי' מקום השמירה, שהיו צריכים לשמור קרשים שכנו שם ואוואר ומב' צדדים הי' היאור, וכך הייתי שומר כל הלילה, וכמה פעמים באו לגנוב קרשים משם, והי' מוטל עלי השמירה שלא יגנובו, הנה בזכרי זאת חודה עוברת בגופי איך לא יראתי לקחת עלי משמרת כזאת.

כאור היום הייתי מתפלל ואח"כ הייתי הולך לנוח מעט או לישון. פעם קרה שכאשר באתי לנוח, נשכבתי על השמיכה היות שהייתי עייף מאוד, והרגשתי שבמטה יש משהו, כעבור זמן מה הרמתי את השמיכה לילך לישון, ראיתי שהי' שם עכבר גדול כזה שוממש הי' סכנה לרור שם.

כה נמשך בערך חצי שנה, וכינתיים החלפתי הפאספארט שלי על פאספארט חדש, והיות ששמעתי אשר במאסקווע עוזרים לאנשים כמוני, נסעתי לשם, אך גם שם לא הונח לי [ואודות זה אכתוב בפרטות כפי כח זכרוני].

* * *

במאסקווע הייתי בשלושה זמנים מחולקים זמ"ז באופנם ובאופן הנהגתי שם, וזה הי' תלוי באופן הזמנים.

פעם הראשונה באתי לשם כאשר עזבתי את וויטעבסק והייתי במאסקווע כמה חדשים, ואח"כ נסעתי משם ללענינגראד, והייתי שם בערך חצי שנה או יותר, וחזרתי משם למאסקווע והייתי שם ער שבשנת תרצ"ה י"ג אלול נאסרתי.

זה הי' אחר שנהרג קיראו ימ"ש בלענינגראד, ומוכן מעצמו שעם היות שהם בעצמם הרגוהו כפי מה שנתברר בשנים אחרונות, וגם אז הי' מוכן הדבר שלא אנשים כאלו שנאסרו בתפיסה, בפרט יהודים בני תורה ומצוות, עשו זאת. אבל הם היו צריכים לכסות מעשיהם אסרו כל מי שלא הי' מתנהג כמותם והטכים להם.

ובעת ההיא בחודש אלול י"ב בו נאסרו גיסי יחי' שלמה מאטוסאף עם אבא יחי' לעווין שהיו ישנים בטריקאטאזנע פאבריקע שהי' שייך להרה"ח ר' אברהם יחי' דריזין, ואני אז הייתי דר בחצר שהי' סמוך לביתו, וידעתי מזה אך לא ידעתי שאנשים זרים מבקרים בביתו, וכאשר הלכתי למלאכתי שהייתי עושה בזמן ההוא, הלכתי בסמוך לביתו ושאלתי את זוגתו מה נשמע. הם ראו אותי והוליכוני עמהם, ולאחר כמה ימים נאסר גם הרה"ח ר' יצחק ע"ה גאלדין, וגם הרה"ח הרב ר' יעקב ע"ה הי' ינקום דמו מאסקאליק, ושפטו אותנו לשלשה שנים גלות לקאזאכסטאן [כמו שאכתוב מן הסתם מזה בפרטיות יותר].

ופעם הג' אחרי בואי חזרה מקאזאכסטאן, שזה הי' לערך שנה וחצי לפני מלחמת העולם השני'.

ועתה אתחיל כע"ה לכתוב אודות התקופה הראשונה שבאתי למאסקווע.

כעת ההיא הי' דר באילינקיא שהיא מסע השלישית ממאלאכווקע, הרה"ח ר' אברהם יחי' דריזין. כאשר ראה אותי אמר לי שאוכל לדור

אצלו, ומוכן שנחרציתי. גם אז כמו בשנים אחר כך הי' הכל ביוקר, ואני הייתי בערך בן עשרים ושלוש או יותר מעט.

הלכתי אל חסיד אחד ידוע, שהיה עסקן גדול והוא הכיר אותי עוד כאשר הייתי לומד בישיבת תו"ת בנעוועל, הוא הי' אז ג"כ בנעוועל בבית מדרש לרבנים, אינני יודע אם למד אז שם או שהי' אז בתור ממונה, ואפשר שגם ידע אודותי כשהייתי בקרעמענצוג כי הוא הי' שם כמה ימים.

כאשר באתי אליו, שאל מאין באתי, ולא יזו כוונה באחי למאסקווע. ספרתי לו מכל אשר עבר עלי, וכי ממש אין לי אפילו עבור סעודה אחת, במילא מבקש אני אותו לסייעני כדי שאוכל לעמוד על רגלי, היינו להסתדר. והיות שאז בין אנ"ש הי' ההסתדרות בטריקאטאזש, היתה בקשתי שיעזור לי בכך שאוכל לקנות מכונה עבור עבודת הטריקאטאזש. וענה לי בוודאי אעזור לך בכל המצטרך לך, וועמען דארף מען נאך העלפן ווי דיר.

אבל מן נאה דורש עד לנאה מקיים יש הפסק גדול עד שאפילו על רבי אלעזר בן ערך שהי' דורש במעשה מרכבה אמר עליו רבו רבי יוחנן בן זכאי: יש נאה דורש אבל אין נאה מקיים ואתה נאה דורש ונאה מקיים. להבין פירוש הדברים, שיוכל לדרוש נאה במעשה מרכבה ועב"ז לא יחא נאה מקיים, עד שהי' משבח תלמידו שנאה דורש ונאה מקיים. צריכים להבין זה. אבל בהנוגע לעניננו מוכן בפשטות שמנאה דורש עד נאה מקיים יוכל לעבור עידן ועידנים ועוד זמן יותר.

ידעתי שהוא עוזר בתמיכה ממשית לבחורים כאלה שלמדו מאטעמאטיק והדומה, ולי לא נתן אפילו שווה פרוטה אחת, מכלי להתחשב שהייתי אצלו כמה פעמים, הייתי הולך מאתו כמו כאשר באתי אליו. אינו נוגע לי שלבחורים כאלה נתן תמיכה ממשית בכל שבוע ושבוע, אבל מה שלבחור כמוני שמבלי להתחשב כמה שעבר עלי וגם אז לא הפסקתי מלימודי — לא לעזור מאומה זה לא יכולתי אף להאמין אם הי' מישוהו מגיד לי זאת. בפרט שלו יצויר שלא הייתי אצל ר' אברהם הנ"ל, לא הי' לי אף סעודה אחת.

כה הי' כמה פעמים, עד שפעם אחת אמר לי שכאם אמצא לקנות מכונה אז יעזור לי בזה, והיות שבלענינגראד היתה הסתדרות רוב אנ"ש בטריקאטאזש, אמר לי שאסע לשם ואז יעזור לי בזה.

נסעתי ללענינגראד, אבל כלי משען וכלי מעות, אך היות שהי' אז בלענינגראד הרה"ח ר' אלחנן דוב הי"ד מאראזאוו, הייתי אז בכיתו והייתי

לומר מעט איך לעבוד במכונת הטריקאטאזש. אבל לפועל לא יצא מזה מאומה, וביקש אותי ללמוד עם בנו הרה"ח ר' שלום יחי' אך בראותי איך שהרה"ח אר"מ הנ"ל עובד בעצמו אויף א מאטאלקי מהחל הבוקר עד אישון לילה, והלחם הי' ביוקר, מובן שהי' קשה עבורי להיות אצלו.

בזמן ההוא הי' ג"כ בלענינגראד הרה"ח ר' אליהו רויטבלאט, הוא הי' דר בחדר בבית הכנסת הגדול, כיון שהיתה איזו מסירה עליו, ומשום זה מוכרח הייתי ג"כ לחזור למאסקווע.

והנה בעת שהייתי ערב יום הקדוש במקוה בלענינגראד, הנה באחת מהטבילות היו שם גם אחדים מהמתנגדים, ושמעתי שאחד אומר לחבירו: השמעתם אז מען האט אים ארויסגעלאזן מהמאסר, ושאל חבירו וואס ארט אייך, ער איז דאך אן ערליכער איד, וענה ברוגזה וואס הייסט ער איז קעגן דאס והדומה. אוי לאזנים שכך שמעו.

וברצוני לספר מאורע שהי' עמדי כשהייתי בלענינגראד:

בערב היום הקדוש שחרית, בהיותי בבית הכנסת, ניגש אלי איש יהודי ובקש אותי, היות שעדיין האט ער ניט גיפראוועט קיין התרת נדרים זאל איך אים זעהען קריגן נאך א פאר מענטשן שיוכל לומר התרת נדרים. אמרתי לו שהתרת נדרים עושים ערב ראש השנה שחרית, השיב לי שלא הי' יכול להיות ערב ראש השנה בבית הכנסת.

אמרתי לו א"כ יוכל להתיר נדרו באמירת כל נדרי, השיב שלא יוכל להיות בבית הכנסת בכל נדרי, היות שהוא מוכרח לילך לזאוואד.

שאלתי אותו בחמי' גדולה ביום קדוש אתה חושב לילך לזאוואד ולעשות מלאכה, והשיב לי: רבי, אתם בוודאי יודעים שבאם לא אלך לעבוד בזאוואד אז יתנקמו עבור זה מבני ביתי בבתי הלימוד והדומה. אמרתי לו מקוה אני שהי' יעזור לו שלא יקרה לו שום דבר לא טוב מזה. ובזה הלכנו איש מאחיו.

במוצאי יום הקדוש לאחר סיום התפלה ניגש אלי איש אחד ואמר א גוט יום טוב. הגם שנדמה לי שזהו האיש שדיבר עמי אתמול בבוקר, לא האמנתי למראות עיני, היות שאתמול אמר לי שהוא דר מרחק רב מבית הכנסת ולא יוכל לבוא בשום אופן. השבתי לו א גוט יאהר, אבל הוא הרגיש שלא הכרתיו, ושאל אותי האם אתם אינכם מכירים אותי, השבתי לו כפי שנראה לי הוא האיש שדיבר עמי אתמול בבוקר, אבל הלא האיש ההוא אמר לי שבשום אופן לא יוכל לבוא להתפלל ביום הקדוש.

השיב לי, אני האיש שדיברתי עמכם אתמול שחרית, אך לאחר שדברתם עמדי החלטתי שבשום אופן לא אלך לעבוד מלאכה ביום הקדוש, אך היות שהייתי ירא באם אבוא לביתי ובני ביתי יתחילו לדבר ולבקש ממני שלא אגרום להם עגמת נפש לא אוכל ללכת לבית המדרש. החלטתי להשאר וללון בבית הכנסת והתפללתי ב"ה כל היום, והשם יעשה הטוב בעיניו זאל זיין וואס עס וועט זיין, אבער ביום הקדוש האב איך ניט גיארבעט (מזה ניכר אז מען קאהן ניט אפשאצן א נשמה פון א אידן, ומן הסתם היו אז אצלי דברים היוצאים מן הלב ומשום זה נכנסו ללב). ע"כ.

ועתה אחזור למה שסיפרתי שהייתי מוכרח לשוב חזרה למאסקווע. באתי עוד הפעם לחסיד העסקן הנ"ל והגדתי לו מכל הנ"ל ובקשתי ממנו עוד הפעם שיעזורני להסתדר והבטיח לעשות, אבל לאחר שהייתי אצלו כמה פעמים, ובין "כך הי' אומר" לא הי' ה"זכך הי' מונה".

יש מאמר העולם שלאחר "זכך הי' אומר" כדי שיהא "זכך הי' מונה" צריכים ליפול כמה פעמים כורעים, ועם היות שבגשמיות לא עשיתי כורעים ומשתחוים, אך ברוח הי' לי מזה שברון לב גדול וגם תרעומת גדולה היתכן וכו', אך כל זה לא הועיל. הנס הי' שגם בעת הי' הרה"ח ר' אברהם דרייזין יבדל לחיים טובים באילינקע, והייתי אצלו בינתיים.

בשנת תרצ"ג (למספרם 1933) יצאה גזירה שרק מי שישוג פאספארט חדש יידי לו הזכויות שיוכל לדור במאסקווע וסביבותי' בעיירות הסמוכות לה, איש לא חלם שאשיג פאספארט, אך אנכי בעצמי כתבתי בקשה וכתבתי שאחר מאחי הי' חלוץ בעת מלחמת השחרור בין הבאלשאוויקעס ובין הרעניקענצעס, וכנראה שחשבו שאני יא טעבע ראס גדול, ונתנו לי פאספארט. אך גם לאחר שהי' לי פאספארט גם אז היתה הקושיא "מה נאכל" כתקפה.

בינתיים היתה סיבה ור' אברהם החליף מקום דירתו מאילינקע למאלאכאווקע.

הסיבה היתה היות שאיש אחד מתושבי מאסקווע הי' לו בית קיץ באילינקע, כנראה הי' האיש עשיר, ואז היתה מחלת הזהב, היינו שהיו מתפשטים בספרי הזכרונות למצוא אנשים שכמה שנים מקורם היו אמידים והיו לוקחים אותם למקומות הידועים ומבקשים מהם סכום גדול זהב והרומה, ואם היו מוצאים מעט היו מבקשים הרבה, וכמה אנשים שלקחו אותם שבקו חיים לכל חי ולא יצאו שוב משם. כפי הנראה שהאיש הזה

לא הי' צדיק גדול ובא באישון לילה וחפר בחצרו של ר' אברהם אצל החלון והטמין שם המטמון. כעבור זמן, כאשר חשב שהזעם עבר, בא תזרה לחפור ולקחת המטמון ולא מצא.

ובא בטענות ותביעות לר' אברהם שבדאי הוא מצא המטמון, והיות שזה המטמון שלו טען שישב לו, ומבלי להביט שר' אברהם אמר לו בהן שלו שאין יודע מאומה מזה, ואולי נכרים הדרים מסביב לחצירו ראו איך שהטמין והם הוציאו, ואדרבה טען תביעות גדולות לאיש הזה מדוע חפר בקרוב לביתו, הלא בזה הי' ח"י יכול להביא עליו צרות גדולות ר"ל, אך זה האיש לא רצה לשמוע וטען שאין שום ספק אצלו שר' אברהם מצא המטמון ויחזיר לו.

כותב שורות אלה הי' בעת מעשה, ואמרתי לו שאין לי שום ספק שהצדק עם ר' אברהם ושהוא איננו יודע מאומה, היות כשהבוקר אור הוא נוסע בכל יום למאסקווע וחוזר הביתה באישון לילה, וכפי הנראה לי שמקום שחפרו בו עכשיו אין זה המקום שטמנו, היות שבעת שחפרו היתה הקרקע מכוסה בשלג, והמטמון בודאי נמצא במקום אחר, ע"כ לפי דעתי צריכים לחפור שטח גדול יותר הן באורך והן ברוחב, ואקווה שבודאי ימצאו המטמון. ואמנם עשו כפי מה שאמרתי להם, ולאחר קצת זמן באו עוד פעם ובקשו מחילה מר' אברהם, היות שמצאו המטמון. כפי הנראה לא רצה ר' אברהם לדור שם יותר והעתיק דירתו למאלאכאָווקע, וזה הי' בערך לאחר הפסת.

אני נשארתי לדור באילאינקע, ולביתו של ר' אברהם בא לדור יהודי ושמו הי' חיים דער קצב. האיש הזה הי' פשוט אבל הי' מהימן על כשרות. והכל ידעו שאם הבשר הגיע מחיים דער קצב אין כזה שום ספק.

ואספר בזה מעשה אחת, פעם הי' יכול לקנות עגל שהי' בן חצי שנה אבל גדול ויפה מאד, והי' צריך ללוות חמש מאות רוב', והי' מחשב שאם יקנה העגל הזה אף שעל חלק אחוריים הי' מפסיד סכום מסוים, היות שהי' צריך למצוא רשיון מרופא וועטרענאר שנשחטה בקאַלכאָו והדומה, אך לאידך מהריות שיעשה מחלק הפנים יספיק לו על זה, ועוד ישאר מהריווח איזה מאות רוב'. ואמר לי שאבוא בזמן שיהי' לאחר הניקור, ואוכל למכור סכום חשוב מזה.

כאשר באתי לזמן המיועד לבית השוחט ששמו הי' ר' סענדר, מצאתיו שהוא בעצבות ומרה שחורה גדולה. שאלתי אותו מדוע הוא עצוב ואמר לי שמעו נא מה שאומר לכם, הנה אני ב"ה שוחט יותר

מארבעים שנה בערך, שלושים שנה הייתי שוחט להרבי מאלעכסאנדער. ראיתי כמה קצבים ומהם כאלה שהיו יראים ושלמים. אבל קצב כזה עדיין לא ראיתי.

וסיפר לי שכאשר שחט העגל הי' העגל גלאט בלי שום סירכה, וכאשר שאל חיים אותי אמרתי לו גלאטער קאן ניט גימאלט זיין, ושאל אותי האם בדקתי גם הצעפצוכי, והשבתי לו שכשאינן שום ריעותא בריאה או אין צריכים לבדוק הח"י בדיקות, ואמר לי ר' סענדר חיים וועט ניט פארקויפן קיין פלייש אם לא ירע שאין בזה שום ספק. כאשר הכנסתי ידי להמסס ובית הכוסיות, הרגשתי שתחוב שם א צוואיק. מובן שנהפך לבי בקרבי ופני העידו עלי.

כאשר הביט עלי ביקש ממני להלוות לו ג' רוב' על משקה, חשבתי שכאשר יקנה המשקה ת"ו יטול את חיי, ולא רציתי להלוות לו. אך כאשר הפציר שאלוה לו, הלויתי לו. כאשר קנה המשקה, הביא הבקבוק ונטל כוס עבורו וגם לי נתן כוס, ואמר לחיים ר' סענדר דאנקען דעם אויבערשטן וואס חיים האט ניט מאכיל גיווען קיין טרפות.

וסיים, הלא גם אתם יודעים המצב שלי, ובפרט שמצד הדין לא היו צריכים לבדוק הח"י טריפות והי' יכול להרוויח, ועתה לא די שלא ירוויח אלא עוד יפסיד, כי צד הפנים לא ירצו הנכרים לקנות, בכל זה לא די שלא הי' במדירות מזה עוד הי' בשמחה גדולה, וזהו שאני אומר מעולם לא ראיתי קצב כזה.

לאחר שהעתיק ר' אברהם דירתו למאלאכאווקע ולדירתו הגיע לדור חיים דער קצב, דרתי אז ביחד עם עוד שבע או שמונה בחורים שלא הי' להם מקום לדור, בדירה כזו שיכולים לדור רק בקיץ, וכמדומה לי שאיש זה שהטמין המטמון נתן לי רשות לדור שם בלי שכירות, מן הסתם עבור העצה שנתתי לו.

לאחר כלות הקיץ אמר לי האיש הזה שאם ברצוני לדור כל החורף בדירתו אוכל לעשות זאת, היות שרצה שתהי' דירתו שמורה. שאלתי הבחורים אם הם מסכימים להשאר לדור כל החורף, והי' המענה שהם ג"כ רוצים לדור שם, והשבתי שאדור שם.

מוזמן לזמן הייתי מסייע לחיים דער קצב, וגם לפעמים למדתי עם בנו ששמו הי' יעקב. ולפני שהתחלתי ללמוד עמו למד אצל מלמדים אחרים ופיזר ממון הרבה על זה, אם כי ללא תכלית, אך זה הי' כאשר במעמדו הי' עדיין יכול לפזר, אך בזמן ההוא הי' כמעמד כזה שלא הי' לו במה לשלם

עבור השכר לימוד, וביקש אותי ללמוד עם בנו, ולמדתי עמו איזה זמן, ולפי ערך התחיל להבין.

וכמו"כ בעת ההיא למדתי אצל הרה"ח ר' רפאל יחי' כהן עם בנותיו ועם בנו הרה"ח הג' ר' יואל יחי' שהי' אז בן חמש

[הרה"ח ר' רפאל כהן יחי' סיפר לי שבאשר בא לביתו משילוחו (לגלות) לדאילנעי וואסטאק אצל וולאדיוואסטאק, הי' אצל כ"ק אדמו"ר נבג"מ, וברכו אדמו"ר שיתראו עוד פעם. כאשר בא לב"ק קודם העתקת אדמו"ר לריגא, אמר לו אדמו"ר ניט דאס האב איך געמיינט, וכשבא עוד הפעם לב"ק לריגא ועמו הי' בנו שהי' אז מן הסתם בן ז' שנה, ושמע איך שאביו אומר רבי, אמר הילד כפי הנראה שיש ג' סוגים רבי'ס, אחד כמו מאיר אבצן שלומד עם נערות קטנות, הב' כמו הרב יעקב מאסקאליק שהוא רבי עבור גדולים, וסוג הג' רבי כמו אדמו"ר שהוא רבי לכל... וצחק מזה כ"ק אדמו"ר נבג"מ].

בגלל שהייתי עסוק בלימודים אלו, לא יכולתי להשאר כל היום בבית ולהבין עצים לחמם התנור, וגם לדאוג שהתנור יהי' מוכן שיוכלו להסיק בו, שהעשן ילך לחוץ. אילו היו נשארים כל הבחורים הי' זה אפשרי לתקן. אך תיכף כשהתחיל החורף עזבו הבחורים את הדירה זה בכה וזה בכה, ולא נשאר עמדי רק וועלוועל יחי' נישנעוויץ, וגם הוא לא

התחבר בחברת ידידו מאן, הרה"ח חתמים ר' אברהם דריווין (מאיארעו) שליט"א

הי' יכול לישראל כל היום בבית, וסוף כל סוף הדירה היתה באופן כזה שכאשר היו מסיקים התנור הי' נתמלא כל הבית עשן. ובפועל ממש המים שהיו מוכנים עבור נטילת ידים היו נקרשים [לפני כמה שבועות הזכיר לי וועלוועול זה אודות המים שהיו נקרשים], וכמו"כ היו בבית עכברים, וכאשר הי' לי שומן מבשר והייתי תולה על הקיר, היו קורעים את המכסה והיו אוכלים מהשומן, והוכרחתי לזרוק את השומן. כך היה המצב בבית.

עתה אספר מה שהי' בחוץ. בד"כ כאשר הי' לחיים הקצב מה לשחוט, הי' לו איזה סאראי (מחסן) אצל נכרי אחד שהי' אחראי בעד הדרך שהיתה מתחנה אחת לתחנה אחרת מהלך חמשה קילאמעטר, והי' דר מתחנה אחת שתי קילאמעטר, ומתחנה השני' שלשה קילאמעטר, וכאשר הי' אחר הניקור היו צריכים לשאת הבשר על השכם, ודוקא לתחנה שהיא ג' קילאמעטר. הטעם אינני יודע, אך כדעבד כך הי'.

מובן שהיינו צריכים לישא משאות כבדים. בד"כ הייתי נושא על שכמי בערך 32 קילא. היינו ב' פוד, ולהלך עם זה בשבילים שהיו מהלכים שם מכוניות המשא, הנקראים טאווארני וואגאנעס, והמרחק ביניהם היתה בערך עשרה מעטער וכאשר הייתי נושא רמשא על כתיפי היו נסעים המכוניות משני הצדדים, וכל האויר הי' מזרעזע.

קשה לי להאמין בעצמי שנשאתי משא כבד כזה, שהרי להלך בלא כלום היתה סכנה מקול רעם המכוניות, ואפשר היא הנותנת, דוקא משום שהי' המשא כבד, הייתי יכול להלך ולא ליפול על הארץ. כך או כך, זהו המעשה שהיה.

כאשר באו הבעלי כתים בקיץ, לא היו שביעי רצון, היות שהקיר הי' מעושן, אך לא אמרו לי מאומה, היות שבלעדי אפשר שלא הי' נשאר מהבית מאומה, אך עכ"ז העתקתי מקום דירתי ג"כ למאלאכאָווקע. וראשית היתה הדירה ג"כ בסאראי (מחסן), וכאשר הי' גשם הי' מטפטף על המשכב. הרכה מהאברכים עוד זוכרים את הדבר, היות שכאשר לא הי' להם איפה לישון היו באים אצלי.

בינתיים חיים דער קצב נסע לארץ הקדושה, וגם כשהי' פה היתה הפרנסה כמו שאומרים וואסער אויף קאשע, אך הרה"ח ר' משה ע"ה באצמאן הי' דר אז במאלאכאָווקע, והי' מתעסק בתפיסת ניירות (איינבינדען) פון דאקומענטן, ולקח אותי עמדי ולימר אותי המלאכה, והמלאכה היתה דים אפילו לו יצוייר שהיו עוד עשרה עוסקים כזה, היות

שהיו בוכהאלטעריות לאלפים, וכולם היו רוצים במלאכה זאת כדי שיהיו הדאקומענטן בסדר.

אז התחלתי להתפרנס לפי ערך כראוי ושכרתי דירה בשכינות עם ר' אברהם, ושם דרתי בערך שנה או יותר, עד אשר נלקחתי ביום י"ג לחודש אלול תרצ"ה לג.פ.או.

לאחר כמה ימים אסרו גם הרה"ח ר' יצחק ע"ה גאלדין, שהי' דר ג"כ במאלאכאווקע, וגם הרה"ח הרה"ג ר' יעקב ע"ה הי"ד (זוראוויטשער) מאסקאליק.

באמת אלו שנשארו בחיים יכולים לאמר ולך השם הצדקה כי הקדמת הרעה, כי כאשר היינו בשילוח בארץ גזירה, היתה אז הפרשה השני', אלו שנאסרו ע"י חיים יצחק שהי' מקודם מאנ"ש ושוחט בוויטעבסק, ומהם לא נשאר אפילו אחד (כמו הרה"ח הרה"ג ר' אלחנן דוב ע"ה הי"ד ובנו הרה"ח שמואל ועוד רבים) הי"ד.

. . .

ועתה קורא יקר שמע נא, בזמן ההוא לערך משנת תר"ץ או מאוחר קצת, הנה **מבל** עיירות שהיו מקודם עיירות קדושות עם רבנים בני שם וחסידים, כולם עזבו מקומותיהם, או יותר מזה עקרו מושבותיהם, ובאו אז לדור בשתי ערים גדולות, מאסקווע ולענינגראד.

סיבת הדבר שלא היו יכולים לדור במקומות שדרו עד עתה, היות שהיתה סכנה בפועל ממש להשאר לדור שם [כענין זה בעת שאסרוני וגם את ר' יצחק ע"ה גאלדין, ובאו ג"כ לבית הרה"ח ר' זלמן ע"ה האלפערין הנק' ר' זלמן קורעניצער, ושאלו אותו האם דר פה רבי קורעניצער, והראה להם הכור מהבית וראו שאין פה שם כזה ומשום זה הציל א"ע].

בפרט עבור אנ"ש הרבנים החסידים, היות שעיקר הרציחה שלהם הראו נגד אנ"ש, ולכן היו צריכים להימלט לערים הגדולות ששום אדם לא ידע מהם, והיו יכולים לנוח מעט מן הקצף והחימה.

אך זה יכולים לומר אם היו מתפורים מעט כאן ומעט שם, משא"כ כאשר נקבצו כמעט יותר מחצי מאנ"ש שכאו לדור במאסקווע, והיו כולם דרים במאלאכאווקע ובקירוב מקום זה לזה. מצד אחד היו יכולים לראות חסידים ואנשי מעשה נקבצו כולם יחד כמו עיר תהילה, מצד אחר ר"ל זה הי' יכול להיות כמו אבן נגף אל תפתח פה לשטן. בשעה אחת היו יכולים למלאות מזימתם הרעה היה לא תהי', ולאחר שברחו ממקומם כמו מי

שבורח מן האש הלא לכאורה אין שטות גדול מזה להתאסף הבל יחד. ואין זה דומה לכמו שהיו באים למאסקווע עשירות רבנים לא מאנ"ש, כי הלא ראשית עליהם לא הי' הקצף כל כך, היות שירעו השלטונות שכאשר יתבעו מהם שוסכימו על איזו פשרה — יקבלו הסבמחם, והראי': אסיפת הרבנים שרצו לעשות בלענינגראד, שהרבה מהם, ואפילו רב דלענינגראד ר' טעוועלע שהי' מגדולי הרבנים שלהם, הסכימו על זה. והשנית הם עזבו משפחותיהם במקומות מושבותיהם ובאו בעצמם למאסקווע, והיו יכולים בכל יום לנסוע משם. כמעט עשירות מהם שהיו בבית אחד שהיו דרים שם.

אך אנ"ש והחסידים היו דרים עם בני ביתם, והכל כרובע שהי' קרוב להרה"ח שו"ש ע"ה, ועי' הבית מדרש, א"כ הלא דבר הוא, וצריכים לחקור על זה.

או שהוא כמו שכתוב וריוח תשימו בין עדר לעדר, שהכוונה שביקש יעקב אע"ה שיהא ריווח בין צרה לחברתה, או היות שבעת ההיא עיקר הצרות היו באים מהיעווסעקציע ימח שמם כמילא בעיר הבירה לא היתה השפעתם בתוקף, או אפשר בממשלה המרכזית עוד לא הביעו דעתם בזה, ואולי חשבו אנ"ש שבעיר הבירה אין סכנה, ואפשר שניהם יחדיו.

אך כמדומה לי שיש בזה עוד ענין, היות שרצה אדמו"ר כ"ק נבג"מ שמספר מסויים מאנ"ש יגישו ניירות שיתנו להם רשיון לנסוע למדינות אחרות, וגם הכותב שורות אלה הי' לו מכתב מאדמו"ר אודות ענין כזה [אינני זוכר אם קבלתי המכתב, אולי מצד שינוי המקומות לא קבלתי המכתב, אבל ראיתי עתה בהאגרות קודש שגם לי נשלח מכתב כזה]. והיות שרשז"ש הי' לו היכרות עם אנשים מדואינט, ועי"ז הי' ביכולתו לעזור הן באמצעים הנצרכים לזה, ואולי גם שישתדלו במקומות הגבוהים שיביטו בעין חמלה.

[אך כמדומה לי שכאשר נסע מצרפת לארה"ב אודות המוסדות שלו שהיו לו שם, ולאחר המלחמה כשהי' בעל חוב גדול ובא לארה"ב, ורבנים אלו שהי' להם לאחז-עזר ברוסיא, כאשר הי' צריך עזרתם פנו אליו עורף — הביע דברים כאלו שהוא מסר עצמו עבורם, והם בבחינת משלמי רעה תחת טובה].

ואולי גם הי' לשלטון המרכזי טובה ממה שהיתה ליהודים היכרות בהדואינט, כמו שאמר הגוי שהי' ראש החוקרים את אדמו"ר נבג"מ: יע

מיר ווייסן וואס איהר האט גיטאן און דערפאר האבן מיר פאר אייך
רעספעקט

[בכל הנ"ל — הנני מרגיש גם עתה שאלו רק השערות, וזהו ב"ה
לאחר אריכות יותר מחמשים שנה, ומה שיעשה הזמן לא יעשה השכל,
וכמו שאמר כ"ק אדמו"ר נבג"מ הפירוש על זה אז קיין שכל קאהן ניט
פארשטיין וואס זמן מאכט אז שכל זאל פארשטיין. בפרט בהיותי בחור בן
עשרים ושלוש, וברוסלאנד הי' אז הבחינה היותר יקרה שלא לידע מה
שאחרים עושים, היות ששום אדם לא ידע מה יולד יום, ומה שהיו יודעים
מעט אודות הזולת אז לא לידע מאומה הי' טוב יותר].

והנני רוצה לסיים בזה אודות הב' זמנים האלו. ומעתה אתחיל
לכתוב מן היום י"ג אלול תרצ"ה, יום שנאסרתי בבית האסורים עד שבע"ה
יצאתי משם לפולין ולצרפת ולארה"ב.

• • •

פרק שני

המאסר והגלות

ביג אלול תרצ"ה נאסרתי.

כאשר הלכתי לעשות מלאכתי מלאכת האיינבינדעריי ע"י חצר שהי' דר שם הרה"ח ר' אברהם יחי' דרייזין, ישבו שם כ' אנשים מג.פ.א.ו. שעצרו אותי ולא הניחוני ללכת לעשות מלאכתי, ולקחו אותי עמהם. והנה בעת שלקחו אותי היו עמדי לא רק כלי האומנות למלאכה אלא גם התפילין [אע"פ שהייתי אז אחר התפילה, אך הרבה אנשים היו לוקחים עמהם התפילין לכל מקום שהיו הולכים, כי לא היו בטוחים שלא יאונה להם סיבה כזאת וח"ו ישארו כלי תפילין]. אנשי הג.פ.א.ו. המתינו שיבא ר' אברהם הנ"ל לכיתו, וישבו שם כמה שעות, ולעת ערב הביאו אותי לג.פ.א.ו. ליוביאנקא.

כאשר הביאו אותי, לקחו ממני התפילין ורצו לקרוע אותם אולי ימצאו שם מטבעות של זהב או רולארן, התחלתי לככות ולבקש שלא לעשות זאת ושלא אניחם לעשות זאת בשום אופן, מכלי להתחשב מה שיעשו לי בשביל זה, ולא רצו לעשות בקשתי, עד שבאותו זמן עבר שם הפקיד הממונה על אטדעלעניע ג', היינו במחלקה של פאליטישע ענינים, הוא הי' יהודי, שמו הי' יאקובאוויטש, ואמר להם להניח ולא לקרוע את התפילין כיון שאיני מאלו שיטמינו בתפילין מעות וכדומה.

אשה אחת שהיתה עמו שאלה אותי, אומרים לנו שאתה עוד בחור מדוע לא נשאת אשה. והשבתי לא באתי לכאן לבקש שדכנית עבורי, ואינני רוצה לענות לה מאומה.

ישבתי במשך כמה שעות בחדר שהכניסו אותי שם וזה הי' עוד לפני הדרישה וחקירה, ושהיתי בחדר זה כמדומני עד אחר חצות לילה.

במשך הזמן ראיתי כמה בחורים שהיו באים ושבים משם, והגם שלא הכרתי אותם מקודם, אבל בלי שום ספק וספק ספיקא שראיתי אותם כמה פעמים בבית הבנסת הגדול במאסקווע או בשאר מקומות שהיו יהודים מתקבצים שם להתפלל והדומה, ונתברר אצלי שהם יש להם אינפארמאציע אודות כל אחד ואחד, גם על מי שלא הי' לו עמהם שום משא ומתן.

בדרך כלל היה דבורם כך שראשית כל יאסרו אנשים ואין שום נפקא מינה אם האנשים חטאו או לא, ואחר כך יראו לחייב אותם איך שיראה בעיניהם (וברוסית אומרים זאת: דדוטע נאם לודי סטאטיו מיא סאמי ניידאם), עכ"ז בהנוגע ליהודים שומרי תורה ומצוות יודעים הם דברים רבים אודות כל אחד ואחד.

באמצע הלילה לקחו אותי לחדר השינה לישון שם. אינני זוכר אם נתנו לי התפילין או לא.

כאשר לקחו אותי לחקירה ודרישה (החוקר הי' שמו קאלינין), מובן שרצו להגדיל ולהחשיב אותי מה שיותר, כאשר עניתי לו שאינני יודע מה הוא מדבר עמי, אמר לי מה אתה עושה עצמך כאילו שאינך יודע מאומה אנו יודעים אודותך הרבה וצריך אתה לענות על מה ששואלים אותך, ובאם לא — נדבר עמך קשות. עניתי לו אוכל לענות לך רק מה שאני יודע, ומה שאינני יודע תוכל לדבר יום אחר יום ולא אענה לך מאומה.

החוקר התחיל לצעוק עלי ואמר, יודעים אנו אודותך הרבה ויודעים אנו מי אתה ולא יועיל לך מאומה מה שאתה מקטין את עצמך, ועניתי לו תודה רבה מה שאתה מחשיב אותי באופן כזה, ולו הייתי יודע שאתה מחשיב אותי, הייתי בא אליך מעצמי לשמוע שבח גדול כזה, אבל היות שבעצמי אני יודע שאתה מדבר דברים שלא היו מעולם, לא אענה לך מאומה על השאלות.

ואמר אתה קאנטרא רעוואליוצינער, שאלתי אותו בשחוק על שפתי מה אני טראצקיסט או בוסאריניעץ והרומה מסיעות אחרות, והביט עלי ברציחה גדולה, ואמר אינני שואל מאיזה סיעה מקאמפארטיע אתה, רק אתה נגד כל הסיעות, ואם לא תענה לי על שאלותי, אשלח אותך למקום שאין אנשים יכולים לדור שם.

עניתי לו הלא הקב"ה נמצא בכל מקום ואין אני מתפעל ממה שאתה מתפאר ותפץ להפחיד אותי, דע שלא יועיל לך מאומה וכל המלאכה שלך לבטלה. אמר לי מאיר גערשאווין סמיאטסא טאט קאטאראי פאסלעדני סמיאטסא, היינו שרק מי שיוכל לצחוק האחרון הוא יכול לצחוק. ונזכרתי בפסוק אז ימלא שחוק פינו ועניתי לו, אצלי ברור שלבסוף אוכל לצחוק ממך, וזאת היא הסיבה שגם עכשיו אני צוחק ממך.

באמצע החקירה בא הפקיד יאקובאוויטש שהי' פקיד עליו, ופנה אליו קאלינין ואמר לו: יא ניע פאניעמאיו פחקידוואיעטסא דוראצ'קאם

אי טאילקא קמאטסט אט מעניא אי באַלש נעצע'עוואַ [פירוש: אינני יודע פשר דבר, הוא עושה את עצמו כאילו הוא שוטה וצוחק מדברי ואין חוץ מזה כלום]. ולא ענה לו מאומה. כן הי' ב' ימים.

עוד באותו יום הביאו עוד אחד לחדרי, והתחיל לשוחח עמי ואמר לי שאיננו יודע מדוע אסרו אותו, ולא עניתי לו מאומה [אצלם הי' הסדר כשהיו לוקחים איש לחקירה ודרישה, היו מעלים אותו לפלאַהר אחר, ואח"כ משנים את מקום מאסרו, ומבלבלים אותו שיחשוב שנמצא במקום רחוק, אבל באמת הי' רק כותל מפסיק בין חדרו לחדר שהיו יושבים, ועשו דברים כאלו בחשכם שכאשר ידבר עוד אחד שהוא כמו זה האיש עמו, בודאי גם זה יגלה לבו, ואז ידעו מה שזה חושב אודותם. אך גם זה לא הועיל להם].

ביום השלישי לקחו אותי משם לבית האסורים בוטירקיא, ושם לקחו התפילין מאתי. ואז כתבתי אל היועץ הראשי שלא אוכל ולא אשתה מאומה עד שיחננו לי חזרה התפילין, ובכלל מדוע אסרו אותי כאשר אין עלי שום תביעה וחטא נגד המלוכה, והלכו אל היועץ המשנה (פראָקאָפּיעוו הי' שמו) היות כי הייתי בתענית כמעט ג' ימים, ואמר שאם אפסיק מלהתענות אז יבוא אלי, והפסקתי מלהתענות אבל הוא לא בא אלי.

בעת היותי בבוטירקיא, הנה בחדר זה שהייתי אסור היו ג"כ אסורים אנשים שהיו מקודם יא טעבֶע דאָם, היינו כאלה שהיו מקודם בדרגה גבוהה בממשלה, ואסרו אותם משום שמצאו שהם טראַצקיסטין (היינו סיעה בקאמוניסטישע פּאַרטייא שהיו נוטים לשיטת טראַצקיא). הם החשיבו עצמם שהם אנשים גדולים ויוכלו לפעול מה שהם חפצים, אבל עכ"ז טעמו טעם ארור.

לפני ראש השנה עברו ב' שבועות מעת שלקחו אותי לליוביאנקיא, ואז הי' החוק אצלם שצריכים להודיע לאסיר מפני מה אסרוהו, והיות שלא הי' להם שום חומר מרשיע נגדי כמו שבאמת לא הי' להם חומר נגד כל מי שאסרו בזמן ההוא מאנ"ש [הסיבה לכל זה היתה שלפני זמן הרגו את קיראוו שהי' כפי שהם היו מתארים אותו המשנה אחר סטאלין ימח שמו וזכרו, והם עצמם ידעו כי אין זה תואנה נגד שומרי תורה ומצוות (היות שבעצמם הרגוהו)], ולא ענו לי דבר. אך כאשר קראו אותי לחקירה עוד הפעם רמזו לי כי לא יהי' משפט רק ארמיניסטראַטיוו, היינו שהחוקר ויועץ משפטי שהם ג"כ מג.פ.א. ועוד אחד ראשי שלהם, יש להם היכולת

לשפוט כפי ראות עיניהם. אך בינתיים נתוודע שתהי רק וואילניץ וויסילקא, היינו שנוכל לדור ולעבוד כרצון כל אחד ואחד, רק שנצטרך להתראות בג.פ.או. במקום שנשתלח שם אחת לשבוע, ולא כתבתי עוד מאומה.

כבוא הימים נוראים ועוד קודם לזה בימי הסליחות, לא הי לי סידור או מחזור להתפלל, אבל התפללתי כפי מה שבזכרוני, כשבא היום הקדוש מובן שלא אכלתי מאומה. היו אתי כמה יהודים שהיו פעם במשרות גבוהות בממשלה, כפי שסיפרתי, וגם הם התענו לערך חצי יום, אבל כעבור חצי היום רצו לאכול אבל התביישו שהם נראים גבורים נגדי, ואני מתענה והם אוכלים, והתביישו שאראה שהם אנשים שאין להם חוט השדרה, והתחילו לדבר ביניהם שצריכים לפעול אצלי שאפסיק תעניתי, היות שבגלל שאני מתענה והם יתענו ג"כ יהי להג.פ.או. חומר לחייב אותי שאני לא רק בעצמי קאנטערא רעוואלוציאנער, היינו יאָרליק¹⁰ 58, אלא עוד זאת שאני עושה עוד אחרים כמוני, ויוכלו עוד להוסיף זטאטיא¹¹ ל 58¹⁰, ומשום זה יוכלו לרונ אותי בעונש חמור יותר.

בזמן ההוא הי אתנו נכרי שהרג כמה אנשים והכל היו יראים ממנו, היות שהתפאר שאיננו מפחד משום דבר כיון שיותר מפעם אחת לא ימיתו אותו, כששמע מה שהם מדברים ביניהם אמר להם, ובדיבורים כאלו שהבינו שיעשו כמו שהוא אומר, תניחו הרב לעשות כפי רצונו, הניחו לו ואין לכם שום מגע אחר, אם אתם רוצים לאכול תוכלו לאכול, הוא לא דיבר עמכם כלום רק אתם בעצמכם התעניתם חצי היום, עשו כפי הטוב בעיניכם מה ששייך לכם, אך להרב לא תאמרו דבר וחצי דבר, ובאם לא תשמעו לי, ראו בשיניים האלו וועל איך בייסן ואקרע הוושט שלכם. הם נכחלו מזה והניחו לי להתענות ולהתפלל כל היום כפי רצוני.

כך חלפו ג"כ המועדים לשמחה. מובן שלהיות במועדים בשמחה כשאין עוד אפילו אחד עמדי, לא בנקל הוא. יותר בנקל להיות במרירות בימים נוראים, מלהיות בשמחה בהמוערים.

בכל יום היינו הולכים לטייל בערך חצי שעה או פחות מעט, וכמדומה לי שכל אחד מאנ"ש ידע החרר שאחר מאתנו יושב בו, וכעת הטיול בחצר במעגל, היו מסתכלים בחלון והולכים בצורה של ריקוד.

כאשר עברו בערך כ' חדשים והתקיים הסודיליסצע, היינו המשפט המצחיק שהיו דנין אנשים שלא הי להם שום חטא ורק שהיו מתנהגים באופן שאינו כשר בעיני ג.פ.או., בא אלי אחד וקרא אותי לחדר מיוחד

ואמר שהוא רוצה לגלח (או אולי לחתוך במספרים) את זקני, אמרתי לו לך מבאן. ובאם לא תלך מאתי אכה אותך מכות רצח, ובשום אופן לא תגלח את זקני. השיב לי מעתה כבר נגמר משפט שלך ונעשה לך כפי מה שעושים לכל הנשפטים. אמרתי לו היה לא תהי, אמור לי מדוע אני יושב האם גנבתי סוסים בשוק או עוולה אחרת עשיתי, והשיב לא, אבל היות שנגמר משפט שלך אעשה עמך כפי מה שאמרו לי. אמרתי לו אני רב ומשום זה דנו משפטי, ובשום אופן לא אניח לגלח זקני, ואחת משתיים או תחתוך את ראשי, או אכה אותך מכת רצח, ולא אניח אותך לגלח זקני, וביה שדיבירים אלו עשו פעולתם והלך מאתי בלי שום תספורת.

לאחר שהחליטו לשלח כולנו [היינו כותב השורות וגיסי שלמה יחי מאטוסאף ור' אבא יחי לעווין, ולהבדיל בין החיים לאלו שנפטרו הרה"ח ר' יעקב הי"ד זוראוויטשער מאסקאליק ע"ה והרה"ח ר' יצחק ע"ה גאלדין]. היינו כולנו יחד בחדר אחד. כולנו היינו קרובים זה עם זה כמו שלא הי' בבוטירקיא, אלא כאילו היינו בחפשי. לפני ששלחו אותנו החזירו לכל אחד מאתנו את התפילין וכל החפצים שהיו לנו ונלקחו בבואנו לבית האסורים.

לבאורה זהו דבר פשוט ואין שום נפקא מינא עכ"ז ברצוני לספר שתיכף כאשר נתקרבו זה אל זה בידירות, שמעתי שאנשי המשטרה אומרים זה לזה עלי, ראה נא: בחקירה ודרישה אמר שאינו מכיר שום איש מהם, ועכשיו הוא עמהם כמו איש אחד. מזה ניכר איך שצריכים להזהר מהם בכל אופני זהירות שלא ליתן להם פתחון פה (ואם כי אין צועקין על העבר, אבל לרשום כמדומה לי צריכים. וגם עכשיו לאלו שנוסעים לשם לשם ביקור או בשביל מסחר והדומה, צריכים לדעת להזהר לא רק בעבר ובהווה, אלא גם כאשר מסיימים הביקור בכו טוב. צריכים לדעת אשר גם אז מעינים על ביקורם הקודם).

אחר זה שלחו אותנו עם עוד אנשים רבים (עטאפנאם פאריאדקיא. היינו המשלוחים בעל כרחם) למקומות רחוקים תחת מפקד אנשי חיל וג.פ.אוו. שאצלם נמצאו הניירות של כל אחד ואחד ובהם רשום שמו ושם משפחתו ומפני מה הוא נשלח ולאיהו מקום נשלח, והם משגיחים על כל אחד. היינו שוהו בית הסהר במרכבת הכרול.

אחר נסיעה כמה ימים הביאו אותנו ביחד עם כל האסורים אל מקום אשר נקרא סִינְרָאן. והוא מקום מרכזי שמשם נשלחים אלפים

ורכבות אנשים לכל פינות הנידחים והרחוקים מערי המרכזים דרוסיא, כגון אוראל, סיביר, טורקסטאן אוזבקיסטאן והדומה.

בעבור יום או יומים שלחו אותנו, היינו אותי וארבעה הנ"ל מטאשקענט לטורקסטאן [ומשם שלחו אותנו לאלמא אטא, וזה רק מוכיח את גודל הבית אסורים, בפתגם הרה"ח הרב אלחנן דוב הי"ד מאראזאוו שיש בית אסורים שהוא ד' אמות על ד' אמות, ויש גדול מזה, ואילו רוסיא היא חמשה עשר אלף מייל אורך על כמה אלפים רוחב והיא בית אסורים אחד גדול], עכשיו המקום נקרא בשם קאזאכסטאן. לעיר הבירה דשם אלמא אטא.

כאשר הגיע המסע נתנו לכל אחד מאתנו נייר שבו כתוב שמו ושם משפחתו, ואמרו שנסע לצימקענט שהיא עיירה מחוזית, ושנבוא אל הג.פ.א.ו. דשם, ושם יחליטו לאן לשלוח אותנו ובאיזו עיר מהמחוז יהי כל אחד מאתנו.

כאשר באנו לשם לא ידענו אנא לפנות, פגשנו כמה אנשים שמדברים בלשון אחרת, אך מעט הם מבינים בלשון רוסיא, והראו לנו הדרך איפה השוק נמצא. כאשר באנו לשוק ראינו כמה יהודים הנקראים בוכארער יהודים והגידו לנו שקרוב לבאן דר רב אחד ושמו יפה, זהו הרה"ח ר' דוב בער יפה ע"ה מוויטעבסק. שנשלח לשם ג"כ כמה שנים מקודם.

כאנו כולנו לביתו, ולתאר הפגישה אין צורך, היות שכולנו היינו מבירים איש את רעהו זה כמה שנים מקודם, ואז לאחר שנחנו (אפגערוט) מעט זמן, הלכנו לג.פ.א.ו.

כאשר באנו לשם הכרתי אחד שהי' א גרויסע שישקע, היינו שהיה בידו תפקיד חשוב בג.פ.א.ו., והוא הי' רר בשכנות לדירתנו בעיר מולדתי, קראתיו בשמו ונפנה אלי, אך אמר יא וואס ניע זנאיו (איני מכיר אותך). אך באמת אף אם הי' מכיר אותי (וזה אצלי אין שום ספק שהי' מכיר אותי עוד מנעורי, אך) הכרת טובה מזה אי אפשר להיות בשום אופן

משם נתנו לי ולהבדיל בין החיים לשכך חיים לכל חי הרה"ח ר' יצחק ע"ה גאלדין נייר לנסוע לעיר טורקסטאן, ולהרה"ח ר' יעקב מאסקאליק זוראווטשער, ויבדלו לחיים טובים שלמה יחי' מטוסאף (גיסי עכשיו) ור' אבא יחי' לעווין, שיסעו לעיר לענגער.

המרחק מלעינגער לטורקעסטאן הי' כמה מאות קילאמעטער. כומנים הראשונים כתבו לנו מכתבים ואנו היינו משיבים להם. פעם אחת קבלנו מכתב מהרה"ח ר' יעקב ע"ה מאסקאליק אורות הבעש"ט כשהי' באהעלפער למלמד, והרב מבראדי עבר סמוך לביה"מ וראה אור גדול, כשנכנס מצא את הבעש"ט כשהוא ישן (הסיפור הזה ארוך, וכמדומה לי שכבר נדפס) ובפז"מ החיה אותנו. אבל יותר לא היו לנו מכתבים מהם, כמדומה שכזמן לא ארוך אחר כך נלקח עוד הפעם לתפיסה ושוב לא שמענו ממנו ואודותיו מאומה. כמו"כ אינני יודע אם הי' להם שם פרנסה ממה להתפרנס, וכמדומה שגם שלמה יחי' מאטוסאף ואבא לעווין היו אחר זה בקאנצענטראציע לאגער בצירציק, אינני יודע מתי שלחוהו לצירציק.

לעומת זאת הכותב שורות אלה עשה לפי ערך פרנסה בריוח, היות שהייתי כורך כרכים מניירות הבוכאלטעריות (הנהלת חשבונות), וב"ה היות שהי' שם הרבה בוכאלטעריות, ע"כ לא הי' חשש אצלי אולי לא תהי' מלאכה עבורי, ואדרבה הרבה מהם בקשו שאעשה המלאכה עבורם בהקדם, עד שגם ממקומות סמוכים לטורקעסטאן בקשו רשיון מג.פ.או. שאוכל לנסוע אצלם למשך כמה ימים.

העיר טורקעסטאן נחלקת לשני עיירות, העיר העתיקה ששם היו דרים מלפנים, וגם היהודים הנקראים בוכארער יהודים היו דרים בעיר העתיקה. כמו"כ שמה היתה הג.פ.או. מיליציע והבית האסורים. לעומת זאת בעיר החדשה היו כל הפאבריקן ומסחר והדומה לזה, כמעט הכל הי' בעיר החדשה. וביניהם הי' בערך ג' או ד' מייל כמו מדבר בלי שום מושב אנשים, אך הי' כביש בין שתי העיירות, ומכוניות היו מוליכות האנשים מהעיר העתיקה לחדשה וחזרה. זה הי' רק כאור היום, אך באישון לילה לא היו מכוניות עבור זה, והיות ששם מצד אחד עור מאירה השמש ומצד אחר אישון הלילה, ולהלך ברגלים הי' כמה פעמים סכנות בדרך.

דירתנו היתה בעיר העתיקה באכאיעוו נומר ב., זהו מצד אחד ואחר רוחב הכותל (ששם כותלי החצר בערך חצי מעטר או יותר) הי' דר שם הממונה על בית האסורים (אי"ה עוד אכתוב מזה ואודותיו). ובערך שלוש מעטר כאורך משם הי' משרד הג.פ.או., היינו שאם היינו מזמרים בקול הי' הכל נשמע אצלם.

בדרך כלל הייתי נוסע לעיר החדשה במכונית שהיתה עבור הנוסעים, אבל הייתי צריך לחזור כמה שעות לאחר שמכוניות אלו היו

נוסעות. אך כנקל הייתי מוצא מכונית לנסוע בה, היות שגם בעיר הישנה היו כמה בוכהלטעריות, שהייתי כורך עבורם הניירות (די דאקומענטן) במילא כולם הכירו אותי, וכאשר הייתי רואה מכונית שלהם והגבהתי ידי שצריך אני לנסוע, היו עוצרים המכונית ולוקחים אותי.

פעם אחת עמדתי וחיכיתי שתעבור מכונית בדרכה לעיר העתיקה, והנני רואה מכונית שתמיד הי' הנהג עוצר עבורי, ודומה שגם הפעם רצה להעמיד, אבל הוא חלף. שהייתי שם עוד בערך חצי שעה עד שעברה מכונית אחרת ונסעתי, ולא ידעתי פשר דבר.

אך כעבור כמה ימים נודע לי הדבר, יהודי בוכרי מירידינו שהי' דיין הי' ידידו של המשנה לפקיד הג.פ.א.ו. והוא סיפר מה שאמר לו המשנה, מה חושב הבחור הזה כמדומני שהוא איננו חושב שהוא מאלו שהם תחת עיניהם הפקוחות של הג.פ.א.ו. רק הוא חושב שהוא בעל הבית עליהם, שמע נא אני נוסע עם נהג אחד והוא מגבוי' ידו שיעמיד המכונית, הנהג רצה להעמיד המכונית אך אני אמרתי לנסוע הלאה, אמרתי לו שמע נא הבחור הזה ימצא מכונית אחרת, אבל במכונית זו שאני נוסע עמך אין זה מכבירי שאחכה עבורו, וסיים אמור לי האין זה חוצפה ממנו, ושחק מזה.

בדרך כלל המשנה לפקיד לא הי' איש רע, כל זמן שהי' שם האטער אונז פארהיט פון אסאך צרות, שהגיד לנו אודות מוסרים שהם באיצטלא דרבנן שנדע מזה.

זמן כואנו לטורקעסטאן הי' מן הסתם בחודש טבת, ולערך אחר חצי שנה בא גם הר' אליעזר יחי' נאנעס, ומני אז היינו כולנו הר' יצחק ע"ה גאלדין וניבדל לחיים טובים ולאורך ימים ושנים טובות, הכותב שורות אלו ואליעזר נאנעס ביחד.

בשנות תרצ"ו ותרצ"ז נתקיים ברוסיא ואת העם העבירו לערים מקצה גבול זה ועד קצהו, היות שבפועל ממש כמה מאות ואולי גם אלפים נשלחו ממקומותיהם שדרו במדורי רורות, והובאו לטורקיסטאן או למקומות הסמוכים לה.

ואם כי לכאורה צרת רבים חצי נחמה, אבל עבורנו לא היתה כזה נחמה, היות שאז נתנו לכל המשתלחים ממקומותיהם האשמה לפי סעיף 58¹¹, היינו קאנטערעך רעוואליוציאנער, והיות שכמעט כל אלו המשתלחים לא ידעו גם איך לחתום את שמם, והיות שאצלינו היתה הסטאטיא לא רק 58¹⁰ אלא 58¹⁰⁻¹¹, היינו לא די שאנו בעצמינו מנגדים

למלוכה אך עוד עושים אחרים להיות מנגדים, מובן שהג.פ.או. היו מקבלים מכתבים אודותינו שיש לנו התועדות עם אלו האנשים.

נוסף לזה הי' אז בחור יהודי שהי' ג"כ מן הנשלחים, אבל כפי הנראה הי' מוסר, והי' בא אל ביתנו ומדבר אודות המלוכה דברים כאלו שהשומע אותם ושוחק נחשב לחוטא. והיות שהרגשנו בזה, אמרנו לו שלא יבוא עוד לביתנו ואין אנו רוצים לשמוע דיבורים כאלו ממנו, וכאם לא יפסיק נגיד אודותיו. כאשר אמרנו לו דברים האלה הלך להג.פ.או. ואמר שאין אנו רוצים לשמוע מה שהוא מדבר, היות שמן הסתם אנו מכירים שהוא מוסר. אך אביו שהוא הולך באיצטלא דרבנן ועם זקן שלם, ולפי האמת גם אביו כמותו, אולי אפשר שנגלה לאביו פרטים כאלו שיוכלו לדון אותנו אודותם, וזהו שאני כותב שהמשנה הודיע לנו ע"י הריין שנוהר מאנשים כאלו.

גם אליעזר סיפר שראש הג.פ.או. בעצמו הודיע לו מזה, ואמר שהביא לראש הג.פ.או. מכתב מבנו שהי' מהנשלחים, וכשנודע לבנו כאשר היו שניהם בסיזראן שאליעזר נאנעס נשלח לטורקעסטאן, אמר לו שמע נא, אבי הוא עכשיו הראש לג.פ.או. בטורקעסטאן תמסור לו מכתבי. וכעבור זה הודיע לו מזה. אפשר שהי' כך, אך כפי הנראה יותר שהמשנה הודיע לידידו הדיין, וע"י נחזורע לנו.

ובאמת כמה שבועות אחר כך בא אצלינו יהודי מלוכש באיצטלא דרבנן, והתחיל ג"כ לדבר שהמלוכה היא כדרך כל הישר בעיניו יעשה. והאמת שגם בנו נשתלח על לא עון, אבל בנו איננו שומר תורה ומצוות ובמילא יוכל להיות שדיבר איזה דבורים שהם נגד המלוכה, אבל אתם הנכם יראים ושלימים ובודאי שקר ענו בכם, וצריכים אתם להודיעם מזה ובאם לא תרגישו זה אולי יוכלו לדון שתיקה כהודאה. ענינו לו שמע נא אם כי אין אנו מוצאים שאנו אשמים בשום דבר, מ"מ אין אנו מאשימין את המלוכה, אולי יוכל להיות שאיזה מוסר דיבר אודותינו דברים כאלו שהם נגד המלוכה, ואולי לא יכלו לאמוד אם דבריו כנים אם לאו, ומשום זה שלחו אותנו וחושבים אנו שבודאי במשך הזמן יתכרר אצלם אשר שקר ענו המוסרים עלינו, ויתנו לנו חופש, אך בשום אופן לא נאמר שכל הרוצה עושה כפי הנראה בעיניו ולריב עמהם.

האיש הזה הי' כמה ימים בטורקיסטאן, והי' אצלינו עוד כמה פעמים, אך כאשר ראה שלא יפעל אצלינו מאומה, נסע משם. מן הסתם קודם שנסע משם, הגיר להם שלא דברנו גם אתו מאומה, וכמדומה לי שזה הי' לעזרה לנו שלא הקשיבו למה שהיו אומרים אודותינו.

קודם כתבתי שבדרך כלל הייתי מוצא מכונית עבור הנסיעה לביתי, אך אין למדים מן הכלל, וקרה כמה פעמים שהייתי צריך להלך הדרך ברגלי, והיות שהכביש מאבנים ועפר, לקחתי בידי כמה אבנים, אך לא להניחם תחת ראשי כמו שעשה יעקב אבינו ע"ה, רק האבנים היו בידי על כל צרה שלא תבוא, שאם תהי' לי ח"ו פגישה לא טובה יהיו אבנים בידי שאוכל להתאבק ולעמוד נגד.

אך לאחר זמן שמעתי שבאותו לילה שהלכתי בכביש זה, כמה שעות לאחר זה, הרגו בכביש זה איש אחד, ומני אז נהגתי להשאר לפעמים כלילה באפיס, והיו מניחים אותי, היות שלהם היתה בזה טובה, שבמשך הלילה כרכתי כמה כרכים, וכשבאו בבוקר מצאו הכל מוכן לפנייהם. ולכן כשירדתי שהם צריכים את הכרכים בהקדם, הייתי אומר לנאנעס יחי' ולגאלדין ע"ה שהלילה אשאר במקום זה, כדי שלא ידאגו.

לבסוף נשארתי בטורקעסטאן לבדי. את ר' יצחק ע"ה גאלדין העבירו אחרי שנה וחצי לעיר קזיל ארדיא, הסיבה לזה היתה משום שהי' חולה במחלת אישיאס, היינו מן רעומאטיוס, והי' צריך לדור במקום שהקלימאט (האקלים) יבש יותר, וע"כ החליפו לו מקום מדורו לקזיל ארדיא ששם הקלימאט יותר יבש מבטורקעסטאן, ונשארנו בטורקעסטאן כותב השורות ור' אליעזר נאנעס.

ולאחר חצי שנה בערך, בי"ט כסלו, לקחו אותנו למאסר שני ושלחו אותנו אח"כ לקאנצעטראציע לאגער, ומני אז נשארתי לדור בטורקעסטאן לבדי.

באותם ימים כאשר היו צריכים שאעשה כריכות בהקדם, הייתי נשאר פעמים רבות בהקאנטאר לכדי כלילה. בדרך כלל זה היתה בהקאנטאר מרכבת הברזל אטשאסאי טורקעסטאן אטשיוסאי, זה מקום בהרים סביבות טורקעסטאן שמשם היו חופרין אנדערציט ועוד הרבה מיני מינעראלז נְהָב והדומה, אך היות שמקום מושבה בהרים ולא היו יכולים לחצוב מקום לרכבת רחבה כמו שהיא בשאר המדינה, ע"כ היתה משם מרכבת המסע בערך רק חצי הרוחב מזו שבדרך כלל. במרכבת מסע הזו היו מביאין כל מה שהיו חופרים שם למקום שהיו קוראים בית חרושת אטצישסאי טורקעסטאן, ומשם העבירו כל הנ"ל על מרכבת הברזל רגילה שהיא רחבה. זה הי' בית החרושת הגדול ביותר בטורקעסטאן, ועשו בו הרבה מסחר, ולכן היו רוצים שהניירות מהמסחר שלהם יהיו מכורכים בהקדם, ומשום זה היו מניחים אותי להיות

בהקאנטאר גם בלילה, נררך אגב, כאשר הייתי צריך אנדרעציט לחמם הבית, אם כי היי קשה למצוא זאת גם עבור אזרחי העיר, מ"מ היו נותנים לי בערך שני טאהן קיילון אדערעציט בשנה].

. . .

בהיות ר' יצחק ע"ה זאל זיין אפגעשייט פון אונז לאחר שהי' בקאזיל ארדא, לעת מן העיתים היי שוחט עוף אחד או שניים, כי אז עדיין לא הורגלתי עוד במלאכת קודש זו, ע"כ הוא היה שוחט. כאשר החליף מקומו לקזיל ארדיא, היי שולח לנו בזמנים מיוחדים עיי יהודים בוכארים שנסעו משם לטורקעסטאן.

לימים נוראים שלח לנו שני עופות, אלא שלא היי לנו שם פריזירער כמו כאן, אך לאחר הדחת אחרונה מלח אותם בהרבה מלח ומיבשין, ע"כ יכלו להתקיים בערך כמה שבועות. אמרתי אז לר' אליעזר יחי נאנעס שעוף אחד יהי' עבור ראש השנה ויום הקדוש, והשני יהי' עבור חג הסוכות.

קודם סוכות עשינו עבורינו סוכה, ובה אכלנו ושתינו.

כאשר התקרב יום שמיני עצרת אמרתי לו שצריכים לקנות חצי ליטער משקה (החוזק היתה נ"ו היינו 112 בארצות הברית) ואמר לי שאיננו יכול לשותות משקה, בפרט שלא היי לנו כוס לקידוש, רק ספל גדול, מן הסתם לערך רבע ליטער או גדול מזה. אמרתי לו אני אעשה קידוש על משקה ואוציא אותו, והסכים על זה.

אך עוד אחת אמר לי אתה יודע שאנו דרים רק כמה מעטער מג.פ.או. כנ"ל, וכאם נשתה משקה נתחיל לזמר האיןך חושב כי עלולה מזה ח"ו לכוא תיכף איזה אי נעימות, עניתי לו אני מבין זה מאד, אך אני חושב שנתחיל לעשות הקידוש בשעה מאוחרת, ובד"כ נראה לעשות באופן חשאי.

לאחר שעה שמינית לילה קידשתי על משקה, וכמעט ששתינו כל הכוס, רק השארתי עבורו שיוכל לצאת י"ח, ואכלנו סעודת יום טוב כפי שערכתי. כעבור חצי שעה או יותר שתיתי עוד לערך חצי כוס, וגם הוא שתה כפי היכולת שלו, והתחלנו לנגן.

בתחילה מוכן שהי' בחשאי, אך ידוע דער חסידישער אויסשפראך אז בא משקה איז זמן משכר, וזינתלנו לנגן בקול וגם לרקוד, ובפי הנראה שכחנו באיזה מקום אנו נמצאים, ומן הסתם הריקוד והניגונים לקחו איזה

זמן, אך עכ"ז סוף כל סוף מוגבלים אנו בכוחותינו. לאחר הריקוד ישבנו לנוח מעט ולסעוד סעודת יו"ט.

פתאום שמענו שאיש הולך בחצר, וברגע זה נתקיים בנו יין קשה פחד מפיו, וחיבינו לראות מי האיש.

תוך כמה רגעים נכנס אלינו בעל הבית של החצר, שמו היה איברהים, ואמר פראַזדניקאַס, היינו בשפת רוסיא חג שמח [הוא היה אינו יהודי מוסלמענער]. והמשיך וגם קארים אמר לי שאומר לכם חג שמח [קארים היה גיסו של בעל הבית והיה הראש לבית האסורים ואכזר גדול].

כאשר שמענו אודות קארים נפל לבנו, אך גיסו בראותו זאת אמר לנו שמעו נא, קארים היה אצלי בשעה שהייתם מנגנים ומרקדים, ואמר לי כך: שמע נא איברהים מה שאומר אליך, הנני מקנא קנאה עצומה לאלו שני היהודים.

וממשיך: אני כאשר שמעתי הדברים האלה פחדתי אודותכם, ושאלתי את קארים במה יש לקנא בהם, והשיב לי שמע נא, יודע אני אודותם הרבה יותר ממך ואוכל לומר לך שבאם היו מעיינים בג.פ.או. אודות מה שכותבים אודותם אף על אחוז אחד ממאה, כבר לא היה נשאר משונאיהם של ישראל, ובאם אתה חושב שהם אינם מבינים מצבם אתה טועה טעות גדולה, ובאם תשאל אותי איך אני יודע היאך הם מתנהגים, הנה כאשר אני הולך מג.פ.או. אל בית הסוהר, אני מביט בחלון שלהם ורואה אני שאחד יושב מצד זה ואחר יושב מצד זה, היינו שגם ביניהם אין התוועדות, בניגוד למה שכותבים אודותם שהם מארגנים את כל המשתלחים פה נגד הממשלה.

ועוד שמע נא — אמר לי קארים — אתה צריך לדעת מי שנידון סטאטיא ¹⁰⁻¹¹58 לא במהרה יוצא להפשי, וא"כ במה הם שמחים, ברור אצלי שהם מפחדים אף מקול עלה נידף, וא"כ אמור לי מדוע הם בשמחה ביו היום, אין זה רק ששמחים הם בחג שלהם.

אמור לי באמת — שאל אותי קארים — האצלי או אצלך ג"כ יש שמחה כזו, הלא גם לנו יש חגים ואין אנו שמחים בהם. מתי אנו שמחים כאשר אנו לוקחים נקמה מאיש אשר לא כרוחנו, במילא יש במה לקנאות בהם קנאה גדולה, ובאמת רוצה אני לומר להם חג שמח, אך מפתד אני שכראותם אותי וועל איך פאַרשטערן זייער שמחה, וע"כ החלטתי לא לילך בעצמי, אך אתה בודאי תלך לומר להם חג שמח, ושלא ירקדו ולא

ינגנו כל הלילה, ואז כאשר תאמר להם חג שמח, וזה דבר פשוט שמאיתך לא יפחדו אמור להם חג שמח גם משמי.

למרות שהי' אכזר גדול, הנה כאשר נלקח ר' אליעזר ננס ב"ט כסלו לבית האסורים, הי' קארים בין המזכים. ונתקיים כזה בפועל שמחה ממתקת דינים. איש כזה שבאשר הי' מביט על מישהו הי' מטיל אימה, הנה אכזר כזה הי' לאחיעזר אין א געוויסער מאס. עוד נחזור לזה.

• • •

בחנוי' י"ט כסלו אמרתי לאליעזר נאנעס לקנות משקה (ביקשתי ממנו לקנות משום שמקום עבודתו בתור בוקיפער הי' קרוב לביתנו, משא"כ אני מקום עבודתי בררך כלל הי' בעיר החדשה, וכשהייתי חוזר הביתה כבר היו החנויות סגורות). ב"ט כסלו ביום כאתי עוד בהיות יום וחשבתי לערוך סעודת יו"ט.

והנה תיכף כשנכנסתי הרגשתי שקרה עמו דבר לא טוב, ראשית, אליעזר לא הי' בבית, למרות שסיכמנו שישוב בעוד יום. ועוד זאת, הי' לנו שני חדרים חדר אחד שהי' כעין מטבח, ולפנים מחדר זה הי' עוד חדר, ודלת שבין חדר הבישול לחדר הפנים לא היינו סוגרים אותה, והיום מצאתי שהדלת היתה סגורה. עוד זאת, כבר לפני שבוע או יותר, תבע איזה בוקיפער ממנו סכום מעות, במדומה לי 75 רובעל שלא מצא לו דעקונג, והי' אליעזר דואג אודות כך, וכל זה יחד הוסיף דאבון על דאבוני.

תיכף שאלתי יהודים שכנים כחצר אם יודעים מאומה אודות נאנעס ולא ענו מאומה. הלכתי לבית החרושת שהי' עובד שם, ושאלתי אם נאנעס פה, וענה לי קאזאק אחד אי נאנעס נ.ק.וו.ד. ואז התברר לי שלקחוהו בתפיסה, ושלחתי מיד טעלעגראם לזוגתו שתחי' שתבוא תיכף.

את פסק דינו הכל יודעים ואין צורך לכתוב אודות זה, רק אספר את הסיבה שבגללה נאסר.

בית החרושת שעבר שם הי' זעלטצער זאוואד, ובגלל סיבה האט זיך אויפגעריסן די מאשין וואס מאכט די זעלטצער וואסער, אליעזר לא הי' אשם בדבר, על המכונה הי' אחראי אומן אחד, ולא אליעזר. ואכן כמה שנים לא קרה מאומה. אח"כ החלה תקופה חדשה, כאשר נתמנה לראש הג.פ.או. יעשזאווי ימח שמו וזכרו, וכמעט שהמדינה כולה נהפכה לבית האסורים וגם אנשים חשובים מאד האשימו בעבירות ועל רבים נגזר היפך החיים ר"ל.

גם עליו רצו לבקש עלילה כזו, אך בפי שנודע לי קארים זה היי מאלה שטענו שהוא אינו חייב בזה. ההאשמה היתה (חישצעניע האסודארסטווענאי יעמושעסטווא) מאבד הון המלוכה, ואז היתה תביעה זו עוד יותר חמורה מדרך כלל ממארגן אנשים נגד המלוכה, היות שזה בעשיי בפועל, וקארים טען שאליעזר אין לו שום שייכות להמכונה וגם אין לו שום ידיעה איך להתעסק עם המכונה, ומשום זה החליפו את ענשו לקאנצענטראציע לאגער.

כעבור שנים רבות, כאשר בא אליעזר יחי' לכ"ק אדמו"ר שליט"א סיפרתי לו מכל מה ששמעתי, אמר לי אספר לך סיפור אחד, כאשר ישבתי בבית האסורים בג.פ.א.ו. והנה קארים נכנס בחדר שהייתי שם, אמרתי לו טאווארישץ קארים (חבר קארים) הנני יושב פה ג' ימים בלי שום אוכל, ואין בי שום עון מדוע אסרו אותי, ואינני בקו הבריאות, אינני יכול לסבול זה. ענה לי קארים (טי קאנטרא רעוואליוציער טעכע ראסטרעליט נארא חאראשא נאוצ'יסא) אתה מורד במלכות צריכים להרוג אותך זה טוב עבורך תלמד איך להתנהג.

אך לא עברו גם חמש מינוט ובא עוד הפעם לחרר ותחת כגדו היתה ליפיאשקע (לחם-פיתה) והשליך לי, ואמר אכול גם אם תהרג שום אדם לא ידע שאכלת, וכאם לא תספיק לסיים לאכול את כולה עד שמישהו ירגיש, אל תאמר שאני נתתי לך, זכור אם תאמר זה אהרוג אותך אני בעצמי בנאגאן שלי, רק תאמר שגנבת וזה לא יגרום לך שום צרות, אדרבה לגנבים העונש יותר קל, והשמר והזהר שום איש אל ידע מזה. וכפי הנראה זה בא לו מפני שירע ושמע איך שאנו היינו שמחים בשמחת החג.

. . .

מיום י"ט כסלו נשארתי לבדי בטורקעסטאן. בד"כ לא הי' אצלי חדרות והייתי מתעסק בכריכת הניירות כמו מקודם, וכה נמשך עד ימים נוראים, והעיקר עד ערב יום הכיפורים.

באמצע הקיץ ביקשתי מאת האנשים שעמדו בראש בית החרושת במרכבת הברזל אטטושישאי טורקעסטאן, שיתנו לי גחלים אנטריציט, והגם שלהשיג רכר כזה אז הי' בא בקושי גדול, עכ"ז נתנו לי יותר משני טאהן גחלים, וזה הי' עבורי כמו נס גדול.

בערב יום הכיפורים הלכתי לטבול ג' פעמים, וטבלתי באריק, היינו יאורים כאלו שדרך שם יורדים המים מההרים ומחליקים עבור עבודת

השרה להשקותה, וכפי הנראה שמזה נעשיתי חולה ל"ע. וביום הקדוש הרגשתי כאב גדול בראשי ובכל גופי, אך בתחילה לא שמתי לב לזה וחשבתי שכעבור כמה ימים יעבור. אך מיום ליום הוכבד החולי, והעיקר הרגשתי את זה כעבור שבוע ימים, היינו בחול המועד, שאז הי' לי חום גדול, יותר מארבעים ושתיים, וגם הרגשתי קלקול בבני מעי, וכמדומה שבימים אחרונים דחול המועד שאלתי מהשכנים יהודים הבוכאריים איזה יום זה בחולו של מועד. גם הם הרגישו שאני חולה מסוכן **ר"ל**. ואמרו לי שאני צריך **ללכת** לבתי רופאים, אך אני רציתי לחכות עד אחר שיעברו הימים טובים.

כשמח"ת הרגשתי שאין בכחי יותר לעמוד על רגלי ושכבתי לנוח מעט, אך כעבור זמן קטן בתחילה הרגשתי חום גדול, ואח"כ הרגשתי כאילו אני שוכב במים רבים, ואח"כ נעשו לי רגלי כמו משא כבד ולא יכולתי לנענע אף אבר אחד. התחלתי לקרוא בקול, בחשבי אולי ישמעו השכנים ואלך עמם ביחד לבית החולים. אבל כראותי שאף אחד לא בא, אזרתי כל כוחותי והלכתי בעצמי **לבית** החולים שהי' רחוק לפחות מאה מעטער.

כאשר באתי לשם שיקבלו אותי, ענו שאין יכולים לקבל אותי כי **כל** החרדים מלאים. הלכתי אל הרופאה הראשית (היא היתה יושבת בבתי חולים אצל חלון) ואמרתי לה, מרת נאוויקאו אל תביטי שבאחי בעצמי אך כמדומה **לי** שאני חולה מסוכן, וכמדומה שהי' אצלי היום הקריזיס. היא כשמענה דברי אמרה להנורסיס שתיכף יקחו אותי, ואחר הבדיקה אמרה שאני חולה בכרושנאי טיפוס **ר"ל**. היינו טיפוס בבני מעיים.

לאחר שטיפלו בי להקל מצבי, הביאו מן הסתם דזעלא עכורי, ולא רציתי לאכול. כאשר שאלו אותי מדוע אינני אוכל, ואמרו **לי** כי מצב בריאותי איום מאד, עניתי להם שמעולם לא אכלתי דבר שאינו כשר, ע"כ גם עתה אינני רוצה לאכול. אמרו לי שכאשר אי"ה אתרפא אז אוכל לעשות ברצוני, אבל היות שעתה הנני חולה מסוכן צריך אני לאכול כל אשר יתנו לי. השבתי שמעו נא אם כי אנכי אדם פשוט אבל רבי הי' אדם גדול (מדוע עניתי כן אינני יודע, ואפשר שבגלל שהייתי אז במצב כזה חשבתי שהרבי כ"ק יהי' בעזרי). לאחר שעניתי כך חילף מסרו זאת אל נ.ק.ו.ד.

בכל יום ידוע בשבוע הייתי צריך לבוא לנ.ק.ו.ד. להרשם שם, וכאשר שכבתי אז בבתי חולים שמעתי שמצלצלים משם ושואלים

אודותי, וכאשר שאלה הרופאה מדוע שואלים אודותי, ענו היות שלא באתי על האטמעטקו, וענתה להם אתם צריכים להתבייש, האיש הזה הוא יותר בצד אחר ר"ל מכמו שהוא בחיים, ואתם מדברים שטויות כאלו. כל מה שטענו הם ומה שענתה להם שמעתי בעצמי, ומוכן אז דאס האט ניט צוגעגעבן מיר קיין געזונט.

לאחר שאמרתי שלא אוכל מאומה שאלו אותי ומה אתה רוצה לאכול, עניתי שיאמרו ליהודים השכנים שלי שיעשו דזעלא כזה בכלים שלי ויביאו לי אז אוכל.

כמה שבועות אחר כואי לבית חולים, הי' באמת מצבני איום. בערך בשעה רביעית או חמישית הי' אצלי החום גבוה מאד, וכך הי' נמשך כמה שעות עד שעה שמינית או תשיעית. בשעות האחרות לא הי' החום גבוה אך גם לא נמוך. אך בערך באמצע היום הי' החום נמוך כ"כ עד שהיתה הזיעה גדולה כ"כ עד שהייתי כמו באמבטי מלח ומים, וכמעט שהתעלפתי, ואז הרגשתי בעצמי הי' יסעדנו על ערש דוי כל משכנו הפכת בחליו, היינו שבעת החום היותר גדול לא הי' חסר לי האכילה ודוקא לאחר שחלף והלך החום אז הרגשתי חולשה גדולה ורעבון.

מוכן שהביאו לי התפילין שלי ותפלת שחרית הייתי מתפלל מברכות השחר עד הודו, ואז כעבור מן הסתם שעה או יותר הייתי מתפלל עד יוצר אור, כעבור משך זמן אולי ג"כ שעה הייתי מניח תפילין ומתפלל עד אחר שמונה עשרה והייתי פושט התפילין, וכעבור משך זמן הייתי גומר התפילה. וכה שהייתי שם בערך שתי חרשים.

כעבור זמן זה הרשו לי ללכת חזרה לביתי, רק שהייתי צריך לבוא מזמן לזמן לביקור. כשבאתי חזרה לביתי הנה אם כי הבאתי בקיץ שני טאניס גחלים אנדרעציט והיו הגחלים טובים וגם מעט עצים הי' לי להבעיר את הגחלים, אבל כשבאתי מצאתי שכמעט בכל הגחלים הטובים השתמשו בהם השכנים ולא נשאר רק האבק.

לא אמרתי להם מאומה, אבל עכ"ז בכדי להבעיר האבק הייתי צריך לנפח בכח בירי, והקור הי' גדול והייתי מוכרח לנות, ומזה שהייתי מייגע את עצמי לנפח בכח גדול הנה מזה נתרחב לבבי (בשפת רוסיא נקרא ראזשירעניע סערציא), וכאשר מישחו הי בא אלי ורציתי לידע מי הוא, לא הייתי יכול להטות ראשו, והייתי צריך לפנות בכל גופי והייתי מרגיש על דרך כמו שהלב מגיע עד הצוואר.

כאשר הייתי שותה כוס חלב הייתי מרגיש וגם שומע שהלב כמו

מבעבע בועות, וגם ככל גופי הייתי מרגיש יסורים גדולים עד שלא יכולתי לישון. הייתי מרגיש שהנני שוכב כמו על סכינים מחודדים, והייתי מגן זמן רב ובקול עד שהייתי נדרם. וזה נמשך משך זמן מה.

בינתיים הגיע הזמן שהיו צריכים ליתן לי חופשה, אך בגלל הדברים שאמרתי בבית החולים חיפשו עלי חטאים אחרים, וגם השכנים היו מרמזים לי איזה רמזים, אך עשיתי את עצמי כאילו אינני מבין מה הם מרמזים, וכעבור קצת זמן ועדיין לא נתנו לי חופש, בקשתי הרופא מטערטאט איך הוא מצב בריאותי, ושלחתי מכתב ליועץ הראשי ווישינסקיא שהי' פרוקאראר הראשי לכל מדינות רוסיא, וכתבתי הבקשה כעצמי עם מכתב הרופא, וכעבור חודש או יותר לערך קבלתי רשיון החופש. ואז עזבתי את טורקיסטאן ונסעתי חזרה למאסקווע.

. . .

פרק שלישי

חזרה למוסקבה

כבואי למאסקווע התעסקו אז הרבה מאנ"ש בענינים כאלה שהיו נקראים שירפאטרעב, וכאשר רציתי ג"כ לעשות זאת וביקשתי שיהיו לי לאחיעזר, נשתוממתי מכך שכמעט שאין מכירים אותי, והייתי צריך לחפש בעצמי איך להסתדר. ובזה מתחיל אצלי אופן חדש. ואף שבעבר כבר הייתי כמה שנים במאסקווע והכרתי הרבה מקומות שהייתי עובד שם מלפנים, אך לא יכולתי לבוא לשם כיון שבאתי מטורקעסטאן ותיכון היו מודיעים לג.פ.א., ואז הי' יכול להיות עבורי סכנה גדולה, היות שהי' אסור לי לדור במאסקווע, והוצרכתי לחפש להסתדר במקום שלא ידעו אותי מקורב. וגם שהי' זה כמו פראטעקציע והדומה. אך לא מצאתי מי שיהי' לי לאחיעזר.

אחדים מאנ"ש הציעו שאהי' שמש בבית המדרש במאסקווע אונטער די טרעפ, אבל לאחר שבוע ראיתי שזה נגד טבעי, וברוך השם שלא נשארתי שם מצד כמה טעמים. ראשית כל זה הי' יכול להיות כמי שנכנס בפה הארי, היות שתיכף היו יכולים למצוא אותי, היות שכמה מוסרים היו באים לבתי כנסיות ולבתי מדרשים. והשנית עוד קשה מזה, היות שידוע שהיו מחפשים אלו האנשים שהיו יודעים אודות כל מי שבאים להתפלל, ובתפקיד כזה הי' מתאים להם לחפשני.

לאחר בואי מטורקעסטאן לא הייתי רשאי לדור במאסקווע ובסביבותי עד מאה קילאמעטער, והיות שלא הי' אפשר למצוא מקום להסתדר, נסעתי משום זה לדאראכאוו (עיריה לא כל כך רחוקה ממאזאיקסק). והי' נקרא מקום דירתי אך און וייא צוא אוא. בדירה לא הי' אף ארבע על ארבע, והייתי רר עם עוד אחר שהי' אינזינער מלענינגראד ששמו הי' זארכין (זהו בנו של זארכין שהוכרתי קודם).

הסתדרתי על ידי איש ששמו הי' משכיל לאיתן (כמדומה לי שהוא הי' אחי של מרת מוניץ), ותפקידי הי' לחפש אלו הרוצים לעשות מתמונה קטנה א פארטרעט, והיינו צריכים לכתת רגלינו מעיירה לעיירה, ואח"כ כאשר הי' הפארטרעט מוכן, היינו צריכים לכתת רגלינו ולהחזירם.

כעבור כמה חדשים הפסקתי החברותא עם זה, כי כפי שהי' נראה

לי לא הי' נותן לי הניירות להראות מי הם הבעלי בתים שהם עושין הפארטרעטן, ומוכן שכל ניירות אלו הי' יכול להיות סכנה, היות שהי' לי משא ומתן עם כמה מאות אנשים, וגם הייתי צריך לקחת מהם אויפדערופ.

לדאראכאָואַ באו כמה מאנ"ש, אך על פי רוב היו באים רק להרשם שם ואח"כ היו חוזרים למקומות הסמוכים למאסקווע. אך היו שתי משפחות שהיו ררים שם, אחר מהם הי' אליעזר ע"ה פינסקיא שהי' עם משפחתו, והשני יבדל לחיים טובים וארוכים, הי' שמואל דוב יחי' בעלינאו. הראשון הי' דר כשתי רחובות מימין מקום שהי' דירתי, והשני דר ג"כ כשתי רחובות אבל משמאל.

בכל יום הייתי מהלך הרבה קילאמעטרן והקור שם גדול ע"כ הלכתי בוואלינקיס. פעם במוצאי ש"ק חורף הייתי צריך לתקן אותם והלכתי לר' שמואל דוד שהי' דר אצל סנדלר (א' שוסטער), והייתי צריך לראות שהחוטם לא יהיו מפשתן, ובינתיים דברתי עם שמואל דוד.

בתוך זמן זה באו למקום דירתי כמה מיליציאנערן ושאלו אי' אבצן, וענה הנכרי הוא הלך כמה שעות קודם ואינני יודע מתי יבוא. הם חפשו בכל המקומות ובינתיים בא גיסו של בעל הבית, והיות שבשבת היו נותנים השכירות עבור כל השבוע, כמילא הי' שיכור בשיכרותו של לוט. הם כראותם אותו אמרו הנה בא ושאלו אותו מה שמו ומה שם משפחתו, והיות שהי' שיכור מאד לא הבין מה ששואלים, ורצו לקחת אותו למיליציע, וכאשר לא רצה ללכת הכו אותו. אך בינתיים נפל הפאספארט מכיסו, וראו שהם טעו ואמרו אנו יודעים לאן הוא הלך אנו נמצא אותו והוא לא יסתתר מפנינו, ב"ה שהם הלכו לבית אליעזר ע"ה פינסקיא.

כאשר שכתי הביתה היתה השעה בערך חצות לילה, ושאל אותי בעל הבית איפה הייתי, ואמרתי לו שהייתי אצל שמואל דוד, ואמר לי יש לך מזל. הם אמרו שהם יודעים שימצאו אותי בבית פינסקיא. בוודאי היתה מסירה ממישהו.

באמת לא האמנתי לו אך למחר סיפר לי מר זארכין כל מה שסיפר הגוי, ונתתי הודאה לה' שנתן לי מחשבה טובה והצילני, ועקרתי מקום דירתי משם.

אחר זה נסעתי משם למאזאייסק, ושם לא היו מדקדקים כמו במקומות היותר סמוכים למאסקווע, אך לא נשארתי לדור שם, רק הייתי דר במקומות הסמוכים למאסקווע. העיקר שאז התחלתי לנסוע ג"כ

אודות הפארטרעטן לבאָקו, ושהייתי שם אצל יהודי אחד בערך שני חרשים, ואחר שנגמרו הפארטרעטן, נסעתי עוד פעם לבאָקו והייתי שם עד שפרצה מלחמת העולם השני וחזרתי למאָסקווע.

לפני נסיעתי השני לבאָקו נשאר אצל מי שהי' עושה הפארטרעטן לערך שש או שבע מאות רובל, מובן שבקשתי ממנו המעות, היות שזה הי' כמו אפדערוף שיגדיל התמונות שאביא בראשונה, ועבשיו לא הייתי צריך לזה, ודיו ששלמתי דמי הנסיעה והדומה. אך הוא לא שם לבו לזה ולא ענה לי מאומה, ולאחר כמה ימים נסע לטאָשקענט ויותר טוב שלא לדבר שלא בשבחן של ישראל.

עוד עברו בערך שנה וחצי או גם יותר, שהייתי דר אצל אחד בערך שלשים קילאָמעטער ממאָסקווע. האיש ההוא סוכר שהי' לו מסירת נפש עבדתי, היות שהייתי מוכרח לדור לאחר מאה קילאָמעטער, אבל באמת לא נגע ולא פגע לענין מסירת נפש, ואדרבה הייתי צריך לשלם לו פארן זיין און פארן ניט זיין, פאר אַרבעטן און פאר ניט אַרבעטן. וכמרומה שיותר טוב שלא לכתוב כלל אודות זה ג"כ, משום שלא לדבר שלא בשבחן של ישראל.

בתקופה ההיא, כשחזרתי למאָסקווע הייתי מתפלל בבית הכנסת מאַרינא ראשצע שבררך כלל רוב אנ"ש היו מתפללים שם. גם הרה"ח ר' יונה ע"ה כהן הי"ד הי' מתפלל שם, ואז לפעמים כמה מבחורי תו"ת היו מתייעצים עם הרה"ח הנ"ל. כה הי' נמשך בסדר הזה, עד שהתחילו לעזוב העיר ואנ"ש התחילו לנסוע לטאָשקענט וסאמארקאנד ועוד ממקומות ההם.

[בדרך אגב בבית הכנסת ההוא הי' מתפלל רב אחד מוויטעבסק שהי' כבר זקן בשנים, והוא הי' זוכר עוד את הרה"ק הרוז"א ע"ה, והיות שלא הי' מחונן בדעת, ע"כ כאשר הי' מדבר או מספר אודות הרוז"א, הי' מזכירו בשמו המלא. וזהו שסיפר: אני הכרתי עוד הרוז"א (הוא הזכיר רק שמו). ושאלתיו הלא אתם הבכור ומרוע אינכם הרבי אלא אחיכם הצעיר מכם הוא ממלא מקום אביו. וענה א רבי דארף האבן רוח הקודש, און איך האב ראָט ניט. ושאלו עוד ואחיכם היש לו רוח הקודש, וענה מיר ביידע זיינען ניט קיין לינגער, איך האב ניט קיין רוח הקודש דערפאר בין איך ניט קיין רבי, און מיין ברודער האָט גיהאט רוח הקודש בעת ער איז נאך געווען פאר בר מצוה, היינו בן שנים עשר שנה, האָט ער שוין דאן גיהאט רוח הקודש, דערפאר איז ער דער רבי. ע"כ].

כאשר התחילו אנ"ש וגם הרבה מישראל ככלל לנסוע לערים הנזכרות לעיל, עדיין לא החלטתי מה לעשות. ואולי היות כשהייתי בגולה הייתי ג"כ בטאשקענט ובמילא אולי פחדתי לנסוע לשם. בכל אופן, אינני זוכר, אבל למעשה נשארתי במאסקווע, וכאשר ראה אותי הרה"ח ר' אברהם יחי' דריון הנקרא אברהם מאיארער, אמר לי היות שיש לו שתי מכוונות היינו מאשינעס עבור עיבוד טריקאטאזש, מכונה אחת מאטאלקע עבור החוטיין, והשני עבור עיבוד הטריקא, יכול אני לעבוד באיזה מכונה שהנני רוצה ולהתפרנס מזה.

הוא הי' רר או בעיירה הנקראת מאמאנטאוווקע. בעת ההיא עוד רבים מאנ"ש היו דרים בעיירות הסמוכות למאסקווע וגם במאמאנטאוווקע, ובתוכם אבי ר' גרשון יחי' יאקאבסאָהן הרה"ח ר' שמעון ע"ה וכן וקיננו. ר' גרשון נולד אז שם והייתי בסעודת הכרית מילה שלו.

במאמאנטאוווקע הי' לי מקום לדור, וכמו"כ הי' העסק בטריקאטאזש, און גאר אינגאנצן כשר בין איך אויך ניט געווען, ע"כ לא הייתי נוסע בתכיפות למאסקווע, ולכן לא הרגשתי איך פתאום נתרקנה מאסקווע מאנ"ש.

כך נשארתי במשך כל ימות המלחמה במאסקווע, והעיקר שלא הרגשתי הוא משום שאלו הרבנים החסידים שהיינו בצוותא חרא אתם נשארו במאסקווע, היינו בעיירות הסמוכות, כגון הרה"ח ר' ניסן, ר' יונה, ר' כנעין, ר' שמעון ועוד אחדים. הרבה מהם נשארו כל ימי המלחמה, ונברל לחיים טובים ביוש"ט וארוכים, הכותב שורות אלה והרה"ח ר' אברהם ומשפחתו. הרה"ח הנ"ל הי' משתדל שישארו בעיירות סמוכות לעיירה הנ"ל לכל הפחות מגין מאנ"ש, וכך נמשך כל משך המלחמה.

עכשיו נקל לומר כה הי' נמשך, היות שבאמת אינו רומה שנה ראשונה מהמלחמה להשנים שאחרי כן. וגם הרה"ח הנ"ל החליף כמה פעמים מקום מגוריו, היות שהרבה פעמים הי' בסכנה, ובפרט בכמה שנים לאחר התחלת המלחמה. היו לו ב' דירות בשעה אחת, היינו דירה אחת לפליטה כמו שהי' בפועל.

וזוכר אני שפעם אחת הייתי בהחבא במאמאנטאוווקע, ור' אברהם נשאר בטאראסאוווקע, שהיתה בערך חמשה או יותר קילאמעטער ממאמאנטאוווקע, והנה פתאום באמצע הלילה שמעתי שאחר מחפש בין האילנות, וחשבתי שמחפשים אותי וכייתי הנרות, וכל הלילה הייתי

בפחד גדול, ער שלמחרת נודע לי שזה הי' ר' אברהם יחי' בעצמו שכרח מביתו באישון ולא רצה להפחיד אותי, ולכן נחבא בעלי' מבית זו, ששם היו דרים הערלים הבעלי-בית זדירה זו. וכה הי' מחליף מקום מגוריו הרבה פעמים. אי"ה אכתוב עוד מזה, וכן אודות האנשים שהיו באים לביתו להתוועד והיינו הרבנים ר' יונה ור' כנציון ע"ה.

ולא רק אלו היו באים לר' אברהם הנ"ל יכרל לחיים טובים וארוכים, בדרך כלל היו הבאים מתוועדים יחד אודות מעמד בית חיינו ואודות תו"ת.

עוד אחד שהוא ב"ה נמצא אתנו יחד לאורך ימים ושנים טובות, והוא ר' אשר יחי' סאסאנקין שהי' בא אצלם כמה פעמים בשבוע ששיגו עכור משפחתו חלב ישראל.

במשך כל זמן המלחמה הי' ביתם פתוח לרווחה, אם כי בדרך כלל היו משגיחים על כל אחד ואחד לא רק מהמשטרה אלא גם השכנים שהיו גרים אצלם, ולומר על ר' אברהם שהי' נקי וחף מעון ופשע כמדומה לי שזה הי' מרחק רב כרחוק מזרח ממערב. ראשית כיון שהבנות שלו לא הלכו ללמוד בבתי ספר הממלכתי, וזה הי' נחשב לחטא גדול שעבור זה היו מענישין אף במאסר. ועבור זה השיג ניירות שהן נסעות ללמוד בעיר הברירה. והשנית גם פרנסתו כמדומה לי לא היתה כשרה במאה אחוזים לפי חוק מדינה ההיא.

בשנה ראשונה למלחמה הי' לו עוד איזה אחיזה להראות ממה מתפרנס, היינו היות שאז עוד היו אצלו המכונות עבור הטריקאטאזש, אבל באמת שזה הספיק רק עבור, כמו שאומרים, וואסער אויף קאזשע, אך מכל מקום לתירוץ על שנה ראשונה היתה די', אך בשנה השני' והשלישית כל זה נתבטל, שלא הי' עבור מי לעשות מלאכות אלו, ואז הי' הצליח לו שיוכל להשיג צוקער ופאפיראסן. והי' נושא בעצמו פוד או יותר צוקער בכל יום, וזה הי' ממקומות כאלו שהיו יכולים להשיג זה רק ברשיון המלוכה, ואם ח"ו היו תופסים אותו בשעה שנטל משם, או גם בדרך כשנסע ממאסקווע לטאראסאוקע היו דנין אותו ר"ל בדינין היותר קשים, וגם העדר החיים ח"ו. וכאשר שאלו אותו איך אתה עושה כך הלא זו סכנה ממש, הי' משיב אמת הדבר שח"ו יוכל להיות מזה סכנה, אבל אם לא אעשה זה אז בוודאי יהי' סכנה העדר החיים מצד הרעב והדומה, הנה וראי הסכנה דוחה ספק סכנה.

בעת ההיא היו באים לביתו כמה אנשים ונשים, ולא רק מאנ"ש,

עניים מרודים ולפי ערך היו שבעים מרעבונם, ולא זו בלבד שכאשר היו באים רעבים היו טועמים ממה שהי' בבית, עוד זאת הפליא והגדיל שקיבץ מאנ"ש הן אנשים והן נשים, ובתוכם היו אנשים כאלה כמו הרה"ח ר' ישעי' ע"ה דענבורג שהי' איש חזק נהיתה לו תפיסה גדולה מאד וידע הרבה מסכתות בעל פה, וכשהי' חולך לכפרים חזר בעל פה דף אחר דף כאילו יושב בבית המדרש], והי' ר' אברהם נותן להם צוקער, ועבור קילא צוקער היו יכולים להשיג בכפרים אצל הנכרים כמה פוד תפוחי אדמה, כמו"כ היו יכולים להשיג חטים או גם קמח. גם זוגתו אחות הרה"ח ניסן ע"ה נייעמינאו, היתה מחליפה הצוקער עבור דברים כאלו שהי' לפי כחה, ועוד כמה משפחות היו מתפרנסין ע"י זה. ובוה הציל בפועל ממש עשירות משפחות ממיתת רעב.

הרה"ח ניסן ע"ה הי' דר לערך ששים קילאמעטער מטאראסקאווקע וביתו לא הי' לא לחם ולא עצים במה לחמם ביתו, וכמו"כ דירתו היתה במקום קרוב למלחמה, והי' אז חולה מסוכן בחולי הריאה ר"ל, ולא רק פארקילונג אלא שהי' חולה גדול.

כאשר נודע הרבר לר' אברהם נסע לביתו וגער בו מדוע הוא דר בבית כזה, וענה לו ר' ניסן שיש לו נחת רוח מביתו שכאשר העמידו אצלו חיילים אז מצד הקור עזבו את הבית ואין מבטלים אותו מתפילתו. מובן שבעיני ר' אברהם לא הוכשר התירוץ, ולקח אותו והביאו אל ביתו, והביא רופא עבורו והי' כמה שבועות כביתו עד שהוטב מצבו.

וביני ביני מזה שגיסו ואחותו היו מחליפין תפוחי אדמה וחטין וגם קמח, הי' די גם עבורו וע"י זה היו יכולים להשיג גם עצים לחמם הבית. ואחר ג' או ד' שבועות הניחו לו לשוב הביתה. אותו יכולים לחאר בתואר איש מסירות נפש.

במדומה לי שגם זוגתו של הרה"ח ר' ניסן ע"ה היתה ג"כ מחלפת, אבל על ידי דבר אחר, היות שאיזה סטאנציעס מקאראסקאווקע היתה סטאנציע פערלאווקא, ושם עסק במסחר איש נלבב, ועם היות שהחנות היתה מהממשלה, עכ"ז הי' ביכולתו לעשות כמה שינויים, היות שהיו אז כמה קאטעגארייות בחנויות.

גם אז לא הייתי בקי בהם ובשמותיהם, כמילא איני יכול לבאר מדוע בחנות זו היו יכולים למכור באופן אחר מאשר בחנות אחרת, אך בודאי גם אם בחנות זאת הי' יכול לשנות מחנויות אחרות עכ"ז הי' צריך להיות איש נלבב ולב טוב. אצלו היו קונים כל מיני סחורה כמעט כל

אנ"ש שנשארו במאסקווע, ומוכן ששלמו לו לא במקח השוק אלא היו מוכרים הסחורות עבור אלו שהיו מוכרים בשוק, והיתה מזה פרנסה לכל. ויכולים לומר שגם לו, לר' שלמה וויטקין ע"ה שהי' אחראי לחנות זו, היתה גם מסירת נפש. הרבה מבני ביתו של ר' אברהם היו ג"כ מהקונים אצלם.

כותב שורות אלו לא הלך לשם, כי רק לצורך גדול הייתי יוצא מפתח הבית. בינתיים הייתי לומד מעט גמרא עם בנו של ר' אברהם, שלום בער יחי', אך כאשר הביאו הסחורה לבית והיו באות נשים שהיו מוכרות הסחורות בשוק [בדרך כלל המוכרים סחורות בשוק היו נשים], אז כדי שלא לישוב בבטלה, לקחתי על עצמי למדוד הסחורות ולידע החשבונות המגיע מכל אחת ואחת, כי לפעמים היו נותנים להם בהלוואה. והנה אודות זה אכתוב אי"ה בפרטיות יותר.

הסיבה שבגללה הוכרחתי להשאיר בבית היתה משום שהי' אסור לי לגור במאסקווע וסביבותיה. וגם משום שאם היו מוצאים אותי היו לוקחים אותי לצבא. אבל לזה נתן ה' עצה, וע"י שהיתה יד ישראל כאמצע ויפו את הפאספארט שלי, ובמקום מה שהי' כתוב שנולדתי בשנת 1909 כתבו שנולדתי ב-1889, ולפי זה הייתי בן נ"ג שנה ופטור מחובת הצבא.

אך הזיוף הי' מושלם רק בדף הראשון שהי' כתוב בלשון רוסיא, אבל בדף השני, שהי' כתוב בכתב קאזאכסטאן, הי' אפשר להכיר שיש שם איזה שינוי. וחפשו אנשים באלה שהיתה להם היכרות עם הפקידים (נאצאלניקים) דפאליס שיהליפו את הפאספארט על פאספארט אחר ואז הי' סר הפחד. אך ידוע הווערטל פון וכך הי' אומר עד וכך הי' מונה פאלט מען דריי מאל כורעים, והרכה זמן עבר אבל בלי שום שינוי, במילא לא הייתה ברירה רק לשבת בבית. השכנים הערלים היו קוראים אותי אסקעט, אינני יודע הפירוש אבל כפי המובן איש מובדל מעניני עולם.

בטאראסקאווקע לא רחוק מר' אברהם, הי' דר הרה"ח ר' שמואל לייב ע"ה לעווין, ובכל שבוע הי' לנו סדר עבור לימוד חסידות. מוכן שכותב השורות הי' הלומד, כיון שהייתי פנוי יותר מהם, וע"כ הי' ביכולתי לעיין קודם במה שהיו צריכים ללמוד.

פעם ביומא טבא, מן הסתם י"ט כסלו, יצאנו ביחד החוצה, הי' חושך כפול ומכופל, ופתאם כמו מתחת לארץ ניגש אחר אלי ובידו

פראשעטקאר, והביט הבטה חזקה בפני, אבל ב"ה שלא ראה שום סימן של פחד בפני, והניח אותו.

בטאראסאוווק היו אז דרים מעט יהודים, אבל בקליאזמע היו דרים יהודים הרבה יותר. ומדוע היתה דירתו של ר' אברהם בטאראסאוווק. **אולי** כיון שהיהודים היו מרגישים יותר שהוא עושה איזה מסחר לא כשר כמנהג המדינה, ואולי הי' ירא מזה.

בשבת קודש היינו הולכים כערך ג' קילאמעטער מטאראסאוווק לקליאזמע. בקצה קליאזמע שהיתה סמוכה ביותר לטאראסאוווק, הי' דר איש אחר שמו יעקב נאחמאוווסקיא, אביו הי' רב בריגא, ובהיות הרה"ח ר' שמואל ע"ה לעזויטין דר בקליאזמע, נתקרב לאנ"ש, והיו מתפללים מנין מצומצם בביתו. כמה פעמים הי' גם ר' אשר סאסאנקא הולך עמנו להתפלל. בעיקר הלכנו לשמוע ברכו וק"ש וחזרת הש"ץ וקריאת התורה, אבל אחר זה היו חזורים הביתה, גם מי שהי' רוצה להאריך בתפילה. ברגלים היו מתפללים כל התפילה שם. בדרך כלל הי' הכותב שורות אלה המתפלל בתור שליו ציבור.

כימים נוראים היו מתפללים במקום אחר, מקום שהיו הכל דרים שם, והיו בבית ה' או ר' חדרים, והיו מן הסתם אנשים ונשים בודאי יותר ממאה. החדרים היו בכמה צדדים, ורחוקים זה מזה, לא הי' נקל שם להתפלל בתורת שליו ציבור, וחוץ מזה כותב השורות הי' חפץ יותר להתפלל ביחידות, אבל היות שהיו שם כמה מנינים מאנ"ש, הכריחו אותי לתקוע ולהתפלל מוספים ונעילה. כה הי' בשנה ראשונה ושני' של המלחמה.

הרה"ח ר' יצחק ניסענעוויץ הי' מבאי ביתו של ר' אברהם. באמצע החורף נעשה חולה גדול ל"ע, ולקחו אותו לבית הרופאים בפערלאוווקיא, שהיתה כערך עשרה וויארסט מטאראסאוווקא, ושם שבק חיים לכל חי.

בעת ההיא היו מקבצים הרבה מתים במקום אחר, כי לא הי' אז לא מכוניות וגם לא סוסים שיוכלו להשיג בנקל, וזה הי' באמצע החורף. בנו ועלוועל יבדל לחיים שאל אותי היום, שהוא יודע שיום המיתה הי' ביום ז' אדר, אך היות שהשנה היתה מעוברת, שאל אותי אולי זוכר אני באיזה אדר הי', והשבתי לו שאינני זוכר בודאי אבל זהו הנני זוכר שהי' באמצע החורף בעוד שהי' הקור גדול, ומשום זה נוטה רעתי שהי' באדר א'. בנו לא הי' אז במאסקווע, ורק כערך שנה או יותר נודע לו אודות אביו.

היות שהיו יראים שאסע למקום רחוק, ובפרט להתעסק איך להוציאו מבין המתים הרבים ולעסוק בקבורתו, שלחו אז את בנם יחי שלום דובער. הוא הי' אז בן שלוש עשרה או ארבע עשרה שנה, ושכרו נכרי אחד ונסעו יחדיו אל המקום ההוא, והיות שהי' הקור גדול רצה הנכרי לקוברו בתוך קופת שלג גדולה, אך שלום דובער התאמץ בכל מאמצי כחות שלו, ומן הסתם הי' זה בציווי הוריו יחיו לא להביט על שום דבר אפילו על קושי היותר גדול ולא להתסתפק בשום ענין רק להביאו לקבר ישראל, וזה הי' אז מהדברים הקשים ביותר בפרט לבחור בגיל זה, עכ"ז חצבו עבורו קבר כראוי וקברוהו. האין זה מס"נ ממש.

. . .

מעשה שהי' הביא לידי מאסרי שנית:

אשה אחת שהיתה קונה אצל ר' אברהם ומוכרת בשוק, מצאה לה אשה גוי' שנתנה גם לה לקנות ולמכור. וכנראה שהגוי' ההיא לא היתה רגילה למכור הסחורות בשוק היות שגם בשוק ולא נוהגה שהיא מוכרת הסחורה, ולקחו אותה לפאליס.

כאשר שאלו אותה איפה השיגה הסחורה, הגידה שהיא השיגה זה אצל יהודית זאת וזאת, והיהודית יש לה הרכה מזו הסחורה. מובן שתיכף הלכו לבית יהודית זאת, ומן הסתם מצאו אצלה עוד מסחורה זו ואולי גם סחורות אחרות, ולקחו אותה למשטרה, ואמרה איפה היא משגת הסחורה.

תיכף לקחו את ר' אברהם למשטרה, אך כפי הנראה לא רק שהגידה איפה היא השיגה הסחורה אלא הגידה ג"כ שכבית זה יש כמו מערה א קעלער ששם מונחת כל הסחורה, וכאשר הסחורה שכבית אינה משגת עבור אלו שבאים לקנות מוציאים סחורה מקעלער זה כרי שיספיק עבור כל הקונים.

אנחנו לא ידענו שהיא הגידה להם אודות הסחורה הנמצאת בקעלער, והיות שפאספארט שלי הי' כפי שכתבתי שהיו יכולים לראות איזה שרטוט, במילא רצו להחליפו על פאספארט אחר, ודברו מזה עם הראש מליציע אחת, ומובן שלא בחינם, והבטיח לשנות הפאספארט, במילא לא הי' אז הפאספארט אצלי והי' אצל זה שהבטיח להחליפו.

והיות שלא ידענו שהגידה שיש מערה ששם מונחת כל הסחורה, חשבו שהמקום היותר מוכשר עבורי להיות הוא במערה, היות שכודאי

יבואו לחפש עוד אם ימצאו סחורה בבית, אבל שיחפשו גם במערה זה לא עלה על הדעת, כי לא הי' ניכר על הרצפה שיש תחת הרצפה מערה.

אך היות שהאשה הגירה להם ואנו לא ידענו מזה, הנה לאחר שעשו חיפוש בבית ירדו למערה, וכאשר ראה המחפש איזה איש שם, התחיל לצעוק שבמערה יש צארט מהאיש שלקחו אותו למשטרה וחפץ לירות בו מאקדחו, אך אחזתיו ואמרתי לו שירדתי רק כמה רגעים מקודם. מובן שלקחו אותי ג"כ למשטרה, והיות שכמעט שלא הלכתי ברחוב, הי' לי נעלים כאלו שרק בבית יכולים להלך בהם, וגם מלבוש העליון ג"כ לא הי' מובשר עבור הקור הגדול שהי' אז [זה הי' בלילה לאור ו' טבת].

כאשר הביאו אותי לשם אמר ר' אברהם א סאמאשעקשאהא, היינו את החסר-דעת ג"כ הביאו לכאן, בינתיים נסעה מרת שרה תחיל רינין לזה שהי' אצלו הפאספארט והביאה לשם.

הנה זה הי' בעיר לאסינא אסטראווסק, הנה הפקיד הראשי היינו הנאצאלניק מפאליס הוא הי' נכרי ולא הכיר בהפאספארט שום חסרון, רק משום היותי בבית ר' אברהם, והנשים אמרו שאני הייתי המוכר, היינו שעל ידי ידעו כמה מכרתי לכל אחת ואחת, אך זה כפי הנראה לא הי' חטא גדול כזה רק עונשים קטנים.

אך המשנה שלו הי' יהודי והוא הכיר בהשרטוט ואמר שהפאספארט אינו שלי, ובפרט שמצד הפאספארט הייתי אז בגיל נ"ג שנה, ומן הסתם הנשים אמרו שלכל היותר אני בן ל"ג שנה, במילא הנה גם לאחר שהניחו את ר' אברהם ללכת הביתה [במדומה לי שכן הי' אף שאיננו ברי אצלי בודאין], אך אותי לא עזבו משום.

עוד ענין א' — היות שהי' ויכוח ביניהם אם אני חייב או לא, לא סגרו אותי, רק הייתי בחדר הראשון שהוא מקום שכאשר מביאים חשוד סוגרים אותו שם, ושם אינם נותנים לתם וגם אינם מתחשבים אם הקור גדול עכורו והדומה, הנה מצד אחד היתה לי טובה מזה היות שלא היו יכולים לאסור לי להנתי תפילין והדומה, ובמור"כ יכלו לשלוח לי מעט מזונות בלי שאיש ידע, ע"י יהודי שהי' אצל ר' אברהם ולמד מקודם בחדרי תורת, אבל אח"כ נתחמץ אך ביני לביני נתקרב מעט.

אך מאידך גיסא שמעתי מכמה שהיו מסתמא מהמשטרה שאמרו עלי שאני נמצא פה היות שעלי יש חשש שאני שייך לרעיו טריבונאל, ומשום זה אני פה ביחירות לא עם אחרים האסורים, הנה כל מי שהוא מרוסיא או רק שיש לו קצת ידיעה בחוקי רוסיא הנה זה שמואשם

בטריבונאל יכולים לשפוט אותו משפט העדר החיים ר"ל, בפרט רעוו טריבונאל שהפירוש הזה שאיש הזה לא די שהוא קאנטרארעוואליוצער, היינו איש שהוא שונא את המלוכה ומנגד לה, אלא עוד זאת שהוא נשפט לא בסחם משפט, ולא מבעי שגם המשפטים שהם אצלם כרגיל גם אז אם אומרים שזהו האיש מנגד להממשלה אז איז לו ואוי לנפשו, ובפרט רעוו טריבונאל שבזה צריכים להיות מוכנים גם להעדר החיים ר"ל. מובן מזה שהייתי רציני מאד.

ידעתי כי זה המיליציאנער שהי' מביא מזונות עבורי, הוא הי' חבר של הדיוורנער השומר כל הלילה. כעבור שני ימים אמרתי להדיוורנער בבקשה שמעו נא את אשר אדבר אליכם, זה כמעט ג' ימים לא טעמתי מאימה וכמו כן כאן הקור גדול היות שזהו ע"י פתח שבו נכנסים, מדוע מתנהגים אתי כך אם אני חייב קחו אותי במקום כל האסורים, ובאם אני לא חטאתי כפי שהרבר ברור לי מדוע אוחזים אותי פה (שכחתי לכתוב כי עם היות שבתחילה הביאוני ללאסינא אסטראווסק, אך אח"כ העכירו אותי להמיליציע המרכזית מכל המיליציעט שהיו נקראים ררך צפונית סעווערנאס וואקזאל, והמיליציע במאסקווע היתה הראשית על כל אלו המיליציעט).

והשיב לי שמע נא עריין אין אנו יודעים אם יש עליך חטא, והיות שאינך מהדרים במאסקווע ואיך לך כרטיס ואתה יודע שכעת רעב, ואם היו יודעים שיש עליך חטא אז היו נותנים לך המעט לחם שנותנים עבור האסורים, היות שהיו שופטים אותך לעבודת פרך על עשרה שנים והיית משלם עבור הלחם בעבודתך כפרך, אך מן הסתם יניחו אותך לביתך במילא שוב פה עוד מעט זמן ולמחר נראה מה יהי עמך.

ובדרך אגב אמר לי שהראש מיליציע פה אומר שאתה חף מפשע, ולמחר צריך לבוא לכאן המשנה מלאסינאסרראווק, קודם שיבא באיזה רגעים קודם אראה אותך אליו ותדבר עמו, אין ספק אצלי אשר יניחו אתך מכאן.

באותו לילה, זה הי' ליל ט' טבת והקור הי' גדול עד שלא יכולתי אף להתנמנם, שמעתי כשהוא מדבר (אינני יודע אם ריכר עם איזה איש או לעצמו) בזה הלשון: הנ.ק.ו.ר. הם בעצמם ברחו לקויבישעוו וכל הניירות שהיו פה שרפו באש, ופה נמצא איש אחר הטובל עינויים קשים, אינני יכול לראות כצער, ואוחזים אותו פה על לא פשע. הלב שלי נקרע מזה. בשמעתי הדברים האלה נתתי שבח להש"ת שלא נרדמתי.

זה היו קודם שבא המשנה מלאכינא אסראבך עבור הדעוורנער לסדר הכל. כשהגיע, הראה לי עליו, ושאלתי אותו מדוע אווזים אותי כאן, מה פשע מצאו עלי, ואני נמצא בלא אוכל ובקור גדול מאד. הכי אין משפט בארץ וכל איש הישר בעיניו יוכל לעשות מה שהוא רוצה, וענה לי יודעים אנו אווזך בטוב שהכל אצלך שקר וכזב, ומשום זה באתי לדבר עם הפקיד הראשי, ואז נראה האמת אתך.

לא עברה אפילו חצי שעה ומכל מה שחשבו מקודם לא נשאר מאומה, רק רצו לידע באיזה אופן הנני נמצא במאסקווע ומדוע מצאו אותי במערה.

אחר שהחליטו שאין ספק בזה שהפאספארט והתמונה שעלי היא שלי, במילא משום זה אין עלי שום אשם, אבל מצד אחר היו עלי ב' טענות: א' מדוע מצאו אותי במערה וזהו סימן שנחבאתי מצד איזה סיבה שהנני יירא ממנה. ראשית כל נתנו אותי לחוקר הנקרא בלשון רוסיא אוגאלאוונצי ראזיסק, היינו החוקרים המחפשים חטאים אצל אנשים אף אם האנשים אינם קאנטרא רעוואליוציאנער, אך עם כל זה בודאי עשו ענינים כאלה כמו גניבה וגזילה והדומה.

ב' איך הנני נמצא בזמן מלחמה במאסקווע, כיון שמקודם נשתלחתי ממאסקווע לפי סעיף ¹⁰⁻¹¹ 58, ובמילא היו לי רשות לדור רק בתחום שהוא בערך מאה קילאמעטער ממאסקווע, ובשעה שלא היתה מלחמה היו אפשר אולי להשיג עבודה שהי' ביכולת לעשותה במקום דירתי, אבל בזמן המלחמה שעבור כל דבר קטן היו צריכים רשיון משום איזה סיבה, יש לי יכולת לנסוע למאסקווע, ומובן שרשיון כזה לא היו בידי.

וראשית כל טען שעם היות שכתוב שנולדתי בשנת 1889 וא"כ הנני כעת בן נ"ג שנה, וטען שזה שקר שהנני רק בגיל ל"ג שנה. מן הסתם העידו כן הנשים שהיו באות לקנות סחורה, אך כאשר אמרתי לו שאני כעת בן נ"ג שנה, ובכל הרריידלאך שלו לא פעל עלי מאומה, אז התחיל מטענה השני' היאך הנני נמצא במאסקווע, והשבתי לו שהייתי בסאמארקאנד, אך היות ששם רעב גדול ולא הייתי יכול לסבול הרעב, באתי למאסקווע.

הוא התחיל לצעוק עלי א"כ תיכף תסע חזרה לסאמארקאנד, אמרתי לו שאסכים לנסוע חזרה לשם רק אם יתן לי רשיון על זה, וענה לי משם באת בלא שום רשיון ועתה אתה רוצה רשיון, השבתי לו יש לך

לדעת שהנסיעה לכאן היתה מלאה בסכנות, ושאל אילו סכנות היו לך. והשבתי אני ישנתי בערך יותר משבוע ימים תחת ספסל התחתון שהיו שם שקים שהייתי יכול למות מהריח שלהם ויותר לא אסכים לנסוע בצורה כזו בשום אופן יהי מה שיהי.

כאשר ראה שגם בזה לא הצליח, התחיל לטעון טענה אחרת: נניח שהצדק אתך שאתה בגיל נ"ג שנה, אך בודאי אתה יודע שלוקחים לצבא עד חמשים וחמש שנה, עניתי לו שכפי הידוע לי לוקחים רק עד חמשים שנה ולא יותר, וא"כ אינני מבין הטענה שאתה טוען, השיב הגם שבעתונים (היינו הגאזטטעס) כתוב שרק עד חמשים אבל בהאזווארעם לוקחים עד חמשים וחמש שנים, וכפי הנראה עודך בכח לעבוד בפעקטארי ומדוע אינך עובר שם, אמרתי לו כמרומה לי שאתה אינך יודע מה שאתה מדבר, והתחיל לצעוק איך אתה מעז לדבר כך אלי, השכתי לו איך אבוא לפעקטארי שיקבלו אותי לעבוד שם בזמן שלא רשום בפאספארט שלי באיזה מקום רר אנוכי, תן לי רשיון להרשם פה ומבטיח אני אותך שתיכף אתחיל לבקש מקום עבודה, ואם הרופאים יסכימו שהנני ראוי להיות בצבא אינני מעכב.

אז התחיל לצעוק מה אתה חושב שהנני שוטה בזה שאתן לך רשיון, לא אתן לך מאומה ותיכף צריך אתה לעזוב מאסקווע, ולהוי ידוע לך שבאם אראה אותך עוד פעם היינו שלא תסע מכאן אני אדבר עמך באופן אחר, לך אל הדעזוירנער (השומר שכתבתי אודותיו מקודם) וקח כל שנלקח ממך ותסע מכאן, איך שתסע זה אין נפקא מינה לי רק שיותר לא תהי במאסקווע.

(קודם כתבתי שהיו התפילין שלי אצלי, אבל נזכרתי שהיו ג"כ אצל השומר, כאשר כאתי אצלו כמעט שהי בשמחה ואמר הלא אמרתי לך שיחננו לך חופש, אך אתה צריך לחתום על הנייר שאתה נוסע מכאן, והיות שהי שבת קודש אמרתי לו בודאי יודע הפקיד שאני אינני כותב בשבת, השיב לי כן אני יודע לכן אני אכתוב עבורך אבל צריך אתה לידע שבאם לא תסע מכאן הנני אחראי עבורך, ואמר שאקח התפילין ואלך משם. בתחילה אמרתי לו שאסור לי היום לקחת התפילין, אך הוא אמר במרומה לי שאינך שוטה הלא צריך אתה לדעת שבאם אפילו נתנו לך עכשיו חופש יוכלו לבטל זה כעבור חמשה רגעים, קח התפילין שלך וצא מהחדר שלי והי בסטאנציע וכיון שיש שם אנשים לאלפים לא יכירו אותך ותוכל לישב שם עד שתחשך ואז תסע לביתך, והסכמתי עמו והודיתי לו עבור כל שעשה עבורי).

אך מאידך גיסא היות שראיתי שגם בפאספארט שלי ג"כ לא ברור שיש בו איזה שרטוטים, היינו מצד אחד החליטו שהפאספארט והתמונה שלי, ומצד השני הי' איש כזה שטען שאיזה זיוף יש כאן כמו שהי' באמת, החלטתי להחליף הפאספארט על פאספארט אחר ומאז לא לבר שלא הי' לי מורא להתראות עם אנשים, אלא אדרבה מאז התחלתי בעצמי לנסוע וגם לחשוב בעצמי עבור פרנסה. וכה הי' בערך יותר משתי שנים וזמן הזה עברו על ידי כמה ענינים שהם כמו סענסאציע ואי"ה אכתוב מזה.

והנה עם שכפועל ניתן לי החופש ביום שבת שאז הי' ט' לחודש טבת, אבל התחלת החופש הי' עוד ביום ו' עש"ק שהוא יום ח' לחודש טבת, שהוא יום שנולדתי בשנת תרס"ט, וכפי שסיפרו לי אז ג"כ הי' ח' טבת בערב ש"ק וב"ה כי גרם היום.

והנה מאז שנאסרו ר' אברהם וכותב השורות, הופסק המסחר בביתו של ר' אברהם, ואם כי גם מאז והלאה היו צריכים פרנסה עבור בני הבית, אכן כמרומה לי שמאז והלאה הביאה הסחורה לבתי אלו שהיו כאים בתחילה לבית ר' אברהם.

מובן שלאשה זו שלא לבר שאמרה איפה השיגה הסחורה עוד זאת הגידה ג"כ שעיקר הסחורה נמצאת במערה (בקעלער), שזו מסירה, מפני זה לא מכרו לה יותר סחורה. כאשר ראתה ששאר הנשים שגם אח"כ הם מוכרות הסחורות כמו מקודם, שאלה אותם איפה הם משיגים הסחורות עתה, מוכן שלא אמרו לה ואדרבה הם אמרו שמאז נפסקה קניית הסחורה בבית זה, אך היא לא האמינה להם ובאה לבקש שימכרו גם לה סחורה. מובן שאמרו לה שמן היום ההוא נפסק הכל.

וביני לביני מצא ר' אברהם איש אחר מאנ"ש שהי' מכירו, וזה האיש הי' פקיד על מקטורת פאפיראסון, אפשר שבזה אינני כותב מאה אחוזים כמו שהי', הנה ב"ה הרב ר' אברהם בינינו יתן לו השי"ת אריכות ימים ושנים טובות, במילא הרוצה לירע בפרטות יוכל לשאול אותו, אך זה הנני יודע בפירוש שהאיש הזה נתן לו כרטיס היינו רשיון שעל ידו הי' יכול להשיג הפאפיראסון.

את הכרטיס כמרומה לי שנתן לבחור אחד קרוב שלו שהוא הי' משיג הפאפיראסון, ופעם כשעבר הזמן ועדיין לא נתקבלו הפאפיראסון, הלך ר' אברהם לביתו של הבחור. ר' אברהם הי' הולך כבגדים כאלו שהיו יכולים לשער שכא לבקש ח"ו נדבה. באותה שעה נתפס הבחור

ובאו ב' מג.פ.או. לביתו, וכאשר נכנס ר' אברהם שאלו אותו מדוע בא לשם, ואמר שהוא מבקש נדבה, ואמר הגדול שבהם לך מזה אין עתה זמן עבור נדבות, מוכן שר' אברהם הסכים ע"ז.

אך כעבור כמה ימים שהי' הבחור בתפיסה, ולאחר החקירה ודרישה, מצאו החוקרים כי אלו הטיקעטס באו לידו מאת האיש הנ"ל שכא לבית בעת הדרישה כמו עני.

והנה בעת הדרישה וחפוש בזה הבית היו שנים, אחד הי' יהודי והשני הי' נכרי, וזה שצעק על ר' אברהם שיצא מיד הי' היהודי, והוא הי' פקיד יותר גבוה מהנכרי, וכשנתגלה שטעה במה שלח אותו אמר לו הנכרי באמת ברצוני הי' לומר לך שבשיש חפוש בבית מישהו, אוי כאשר כשעת מעשה מי שהוא בא ואולי הוא באמת איש נקי, עכ"ז אין לשלח אותו משם רק צריך לתפוס אותו, ואם לאחר הדרישה והחקירה ניכר שאין לו שום שייכות לזה נותנים לו חופש ואולי גם מבקשים מחילה שהי' איזה זמן תחת חשד, ורק היות שהוא הי' יהודי וגם אתה יהודי שתקתי לפי שלא תחשוד אותי שאני אַנטיסעמיט.

כשמוע היהודי דברים אלו אמר הנני עובד בנ.ק.וו.ד. זה יותר משמונה עשרה שנה ושום אדם עדיין לא רימה אותי רק זה הבעטלער, לכן לא אנוח עד שאמצאנו ואשלם לו כפלים כפי שהייתי שופט אותו בתחילה.

פעם אחת הייתי צריך לנסוע לפושקין, והי' ב' סטאַנציעס מקליאַזמע כאשר באים ממאסקווע, וקרוב אצלי האיש הנ"ל ושאל האם מכיר אני מאיר או מיר, אם שהברתי אודות מי הוא שואל השבתי שמעולם לא שמעתי ואינני יודע איש כזה.

כינתיים, לאחר שלא מצאו בפאספּאָרט שלי שום דופי התחלתי לנסוע לכמה מקומות, וזה היתה סיבה ראשית שהייתי צריך לפרנס עצמי, והיות שלא היתה היכולת בידי להרשם, היות שפאספּאָרט שלי קראו וואַלטשעו פּאָספּאָרט, היות שבו הי' ניכר שנשתלחתי ממאסקווע לפי סעיף 58¹⁰⁻¹¹ ולא הי' ביכולתי להשיג אף מאה גראם לחם, הייתי צריך להחליף אותו על פאספּאָרט אחר שבו לא יהי' ניכר שום פסול עליו, ועבור זה בקשו לערך עשרה אלף רובל, מוכן שהייתי עושה תחבולות גדולות, אך כרי שלא יכירו שאני עוד צעיר לימים, קניתי עבורי פלאשץ (מעיל) גדול באורך וגם הי' רחב מאוד, וזה הי' לא לכר שאראה זקן מכפי גילי, אלא ג"כ הי' מביא לפרנסה עבורי, היות שמעולם לא נשאתי עמי

ממה שהנני מתפרנס, ועם היות שידע שמומן לזמן אספתי אצל כמה אנשים עבור החדר בערך ל' ילדים, ושכמעט כל האחראי הן עבור הלימוד והן עבור השכירות להרה"ח ר' סעדי ע"ה ליבעראו שהובא מגזאצק הי' עלי, והייתי צריך לזה בערך עשרה אלפים ככל חדש, ולהשגית שיהי' הלימוד כפי המדובר כמעט הכל היתה תחת רשותי, אם כי היו עוד שניים שהיו מסייעים לי בזה, היינו שלא עשיתי כפי שעולה ברצוני רק הייתי מתוועד עמהם, והם הרה"ח ר' דובער ע"ה לעווערטאוו שהי' נקרא בערל קאבילאקאוו, והן חברי ע"ה דוד בראוומאן, וגם ידעו מכל הסכום שעולה בידי לאסוף, ולפעמים גם הם היו מסייעים לי בזה, או משלהם כמו שהי' עושה דוד בראוומאן, או איזה סכום שהייתי מקבל מר' בער, וכאשר הי' חסר לי כמה מאות רובי' הייתי משלים משלי, עכ"ז כמדומה שהיתה לו (ליהודי בחנות הנ"ל) כוונה מיוחדת כדי שאבוא בזמן מסויים, והוא היות שגם הרבה מהמטרה היו ג"כ קונים אצלו.

ופעם שמעתי בעצמי כאשר באתי ללאסינא אסטראווק, הי' אז הפלאשץ שלי ניכר שהוא ברוחב גדול, וכעבור בערך שעה כאשר יצאתי משם הי' ניכר שהוא לא לבד כמו לבוש המתאים, אך היו יכולים להכיר שהוא כרוך היטב סביב גופי, הכיע דיבור הידוע אצל הרוסים ואמר ראה בשעה קודם הי' הבגד עליו כמו כלה ההולכת לחופה, ובשעה זו הוא בדוגמת אשה שבסוף חדש התשיעי, אך כ"ה האיש לא קרב אלי לברוק מדוע ככה נשתנית.

וכנראה שזו היתה הסיבה העיקרית שהי' קובע זמן עבורי, אך זה אוכל להודיע שתיכף כשבאתי לבית ליתן להם הסחורה שהיתה עלי, רק אז הרגשתי שהייתי כמעמד כזה שרק כעבור כמו חצי שעה הייתי יכול להשיב רוחי, היות שהייתי קשור כמו בשלשלאות של ברזל.

ומוכרח אני להודיע שבאמת הי' משך זמן אחרי שיצאתי מהתפיסה בסהר הנ"ל במיליץ מתחנה שהיתה נקראת סעווערנא שזעלעזנא דאראגא, היינו המכוניות שבהם היו נוסעים למקומות הצפוניות ממאסקווע, והיות שנתתי הבטחה לזה שכתב הדישורניא מפאליס הנ"ל שחתם עבורי שאעזוב מאסקווע, ע"כ היתה סכנה שאשאר ביחד עם בני ביתו של ר' אברהם, וזו היתה הסיבה שכתבתי קודם שנחביתי במאמאנטאווק בבית שהי' שם דר בתחילה.

וכפי הנראה שלא הי' זה רק חשש רחוק, היות שבאמצע הלילה ברח מביתו גם ר' אברהם בעצמו כפי מה שכתבתי כבר, וכאשר הי' כפי

הנראה מתחבא בין עצים נמוכים חשבתי שאלו אנשים שמחפשים אותי, עד אשר למחר לאחר שהאיר היום נתגלה לי שזהו ה' ר' אברהם בעצמו, ושהוא נחבא בעלי ששם היו דרים הנכרים שהם היו בעלי הבתים מדירה זו, וגם בעת שהי' הוא דר שם היו הם עובדים עבורו על המצא אלקא שלו. היינו שהיו מטיפים החוטים על עצים הנקראים שפוליעס, שמוזה היו יכולים לעשות אחר כך הטריקאטאז.

וביני לביני ר' אברהם החליף דירתו לקליאזמע עם בני ביתו. והדירה שהי' דר בתחילה בטאראטאוקע נשארה בלא דיירים, או חזרתי חזרה לדירה זו, וביני לביני התחלתי בעצמי לקנות ולמכור הסחורות. רק בעבור זמן מה לאחר שראה ר' אברהם שאי אפשר עוד שבני ביתו ישארו לדור במאסקווע, ובפרט שכל אלו שהיו דרים בתחילה כל ימי משך המלחמה נסעו לטאשקענט וסאמארקאנד, ומהם כמדומה גם הרח"ח ר' יונה ע"ה כהן, החליט לשלוח בני משפחתו לטאשקענט. וכאשר נשאר לברו, ביקש אותי שאדור עמו בקליאזמע.

. . .

ביני לביני נתקרבו הימים שהיו צריכים לחשוב אודות אפיית מצות לפסח. והנה כבר כתבתי שע"י הסחורות ובפרט ע"י צוקער היו יכולים להשיג ככפרים חטים, והוחלט הדבר לבדוק החטים וגם למצוא בית שטוחן מחטים קמח, והשגנו בית טוחן, ודברנו אתם שנוכל להחליף הזיפים שעל ידם יוצא הקמח לחדשים, וזה הי' באיזה עיירה מקליאזמע, כמו פושקינע, או עוד איזה עיירות לאחר זה, וכל זה הייתי צריך להכין.

והיות שהי' עוד ימי הקור וגם הי' שלג, לקחתי החטים ביחד עם הרבה שקים, חוץ מן השקים החדשים עבור הקמח למצות ועוד בגדים כאלו שהיו יכולים לשמור שלא יוחמץ הקמח, וגם לקחתי עגלה הנקרא שליטאן כדי שיוקל עבורי מעט משא הקמח.

בנסיעתי בבוקר למקום ההוא הי' הדבר בנקל, היות שכיום ההוא לא ירר שלג, במילא הנחתי הבל על השליטאן (זאת לא עגלה גדולה רק כמו שליטאן שנערים נוסעים עליהם), והייתי צריך לחכות שם משך כמה שעות, ואח"כ החלפתי הזיפים, והנחתי בהשקים החדשים, וגם הנחתי אותם בתוך כמה בגדים על כל צרה שלא תבוא.

והנה בנוסעי חזרה משם התחיל שלג לרדת, אך היות שהקמח הי' טמון בתוך הרבה בגדים שהכינוני מקודם, לא הי' שום חשש שמא יתחמצו. אך לאחר שהוצרכתי לילך עם השליטאן ברגלי, או הי' חשש

בזה. כאשר הי' דרך סלולה או לא הי' קושי גדול כל כך, היות שהייתי הולך והשלטאן נסע אחרי, אך היו מקומות שהיו מלאים שלג, אז הייתי נושא השליטאן והקמח על שכמי, וכה נמשך בערך שעה או גם יותר, ודוב הזמן הייתי צריך לשאת הכל על שכמי. והנה עם היות שהי' הקמח טמון בכמה בגדים, עכ"ז הייתי יירא שמא באיזה מקום נגע השלג, ע"כ בבואי לביתי לקחתי הקמח שהי' באמצע, שבודאי לא הי' שייך שהשלג הגיע עד שם, ולקחתי זיפ חדשה, אן איבער געזיפט הקמח, והקמח שהי' מהצדדים הנחתתי שיהי' לאחר הפסח לאכילה.

והנה אין ברור אצלי אם אסתפק לאפות גם המצות עבורינו. המצות הייתי צריך לאפות בבית ר' יעקב נאחמאווסקיא הנ"ל, והי' הכל מוכן שיהי' כדון, ואני הייתי צריך להיות השיבער, והכל הי' מוכן. כמו כן הכנתי יין מראזינקיס עבור הסדרים, וכן הי' שומן עבור הפסח. אך עם היות שהי' הכל מוכן, עכ"ז זה ספק אצלי אם אסתפק לאפות המצות, היות שפתאום מצד זה שהבחור גילה שהפתקאות שהיו אצלו היו מר' אברהם הנ"ל, הגידו לי שצריך אני לברוח משם, וכך הוזה שבעבור כמה שעות באו כמה אנשים מנקוו, ד., ובתוכם גם האיש שאמר שר' אברהם רימא אותו וע"כ הוא ישתדל בכל כחותיו למצוא אותו. והנה היות שמצאו בבית קמח יין ושומן, ע"כ ישבו בערך ג' ימים שם והתענגו, בחשבם שבודאי אם בזמן רעב כזה שהי' אז שורר במאסקווע בבית זה נמצא כל הנ"ל, א"כ בודאי יבוא איזה איש שמח. אך לאחר שאכלו ושתו הכל וראו שאין גם אחד בא לבית, אז הבינו שמן הסתם גילו להדרים בבית מהסכנה שהיו מבינין עבורם.

(ובדרך אגב הי' עוד אחד מאנ"ש, והיות שלא הי' לו מקום איפה להיות הסכים ר' אברהם שיוכל ג"כ להיות אצלו, ולאחר שהיו אלו האנשים בבית ר' אברהם, הי' טוען שהטמין כמה מטבעות של זהב בהקמח שהי' בבית והפסיד המטבעות. השבתי לו שמע נא לא שאלת משום אדם אם יכול אתה להניח שם מטבעות של זהב, במילא אין לך שום טענה על זה שלא ר' אברהם ולא אני ידעתי מזה עד היום, ור' אברהם הסכים שתוכל לדור בביתו, וכמו"כ להיות פה פסח אילולא מקרה זה, ואיך יש לך עוד טענה על זה).

אבל היות שהיו שם בערך ג' ימים התחילו לרבר עם השכנים שהיו דרים בשכינות, אולי הם יודעים מי הי' דר בבית זה חוץ מר' אברהם, והיתה שם אשה אחת ושמה היתה בעלא, וכמעט שהגידה להם אודותי, וכאור הבוקר בא אצלי אחד מקרובי' והגיד לי: שמע נא אנחנו אמרנו

לבעלא שאם רק תאמר דבר אחד אודות ר' מאיר נמית אותה במיתה משונה, שהרי מילא ר' אברהם עשה ענינים כאלה שזהו נגד חוק המדינה, במילא בין כך אין את יודעת איפה הוא נמצא ולא נעשה לך מאומה, אבל ר' מאיר הוא נמצא פה היות שאין לו מקום איפה להמצא, ע"כ השמרי והזהרי ואם תגלי איפה הוא נמצא אנו נמיתך במיתה משונה. אך עכ"ז אין אנו בטוחים שהיא לא תגלה, ע"כ עצתי ברח תיכף מכאן למאסקווע.

בשמעי זאת הכנתי עצמי לעשות כדבריו. אבל כאשר הלכתי לקנות כרטיס עבור המכונה, והנני רואה שאשה הנ"ל הולכת עם איש אחד, והכרתי שזהו אותו אדם ששאל לפני כמה שבועות אם אני מכיר מיר, כוונתו היתה אודות ר' אברהם מאירער, והשבתי לו שאינני מכיר איש כזה, וראיתי שהוא מראה לה כאצבעו אם זהו האיש שהוא מבקש, היא לא השיבה מאומה. אך כמדומה שראה שאני הולך לנסוע למאסקווע וגם הוא יסע במכונה ההיא, וחשב שבמכונית יברר הכל (ובדרך אגב אז לא הי' אצלי הפאספארט שלי, היות שכלה זמן מהפאספארט שהי' רק על ג' חרשים, והיו צריכים או לאחר הזמן או ליתן אחר, ומוכן באיזה סכנה הייתי אז), אך החלטתי לילך ישר כמו שאין מישתו החושב עלי ואין עלי שום חטא.

הוא בראותו שאני הולך כתומי לא חשד מאומה, או שחשב כמו שכתבתי קודם שידבר עמי במכונית, והלך עמה לקנות כרטיס לנסוע למאסקווע. אני בראותי שנעלמו ממני, תיכף פניתי אל אחת מהחצירות, ומשם לרחובות שונים ונעלמתי. ורק בעבור כמה שעות נסעתי למאסקווע, והגדתי לר' אברהם מכל מה שנעשה בכיתו, והחלטנו החלטות שונות איך להתנהג להבא.

והנה עם היות שכמעט יש סתירה אצלי מצד אחד אני כותב שאני בעצמי הייתי השיבער במצות שאפינו, ומאידך גיסא אינו ברור אצלי אם על פסח זה הספקתי לאפות גם מצות רק עבורינו, היינו עבור ר' אברהם ועבורי. הענין הוא, היות שכמה שנים היינו אופים בבית זה, ואז הייתי משגיח על הכל, וכמו"כ הייתי בעצמי אופה המצות, אך איך הי' הסדר בשנה זו איננו ברור אצלי, מובן שלא נשארנו ח"ו בלא מצות, היות שאז הי' שם הרה"ח ר' בעריל לעווערטאוו, במילא באיזה אופן שהי' לא נשארנו בלא מצות וארבע כוסות.

ר' בעריל הנ"ל הי' נקרא בעריל קאביליאקאוו, הוא הי' איש פיקח, ואי"ה עוד אזכיר אודותיו. כמדומה לי שאני חזרתי לקליאזמע ודרתי

בחרר קטן, אך ר' אברהם כמדומה שהוא נשאר אצל אחד ממכיריו במאסקווע.

והנה מהדברים הראשונים שהעמסתי על עצמי ג"כ אינו ברור אצלי אם הי' לאחר שר' אברהם נסע לטאשקענט או גם בהיותו במאסקווע, היות ששלום יחי' לעווערטאוו, הי' אז כבר בסאמארקאנד, ומשה יחי' עוד הי' אז במאסקווע, ובכלל הי' מדבר הרבה ובפומבי, כמו איך ווער ניט נתפעל איך בין בערל קאבילאקאוו א זון, אמרתי לר' בער שלפי דעתי סכנה שישאר במאסקווע הן מצד עצמו והן מצד שהוא מדבר הרבה בפומבי, ולפי דעתי צריכים לשלחו תיכף מכאן לסאמארקאנד, עם היות שמשה יחי' אינו מאמין לי בזה היות שאומר שהוא נסע בעצמו, אבל באמת הי' לאחר שדברתי אודותו עם אביו ע"ה הי"ד.

. . .

והנה בדרך כלל הי' אז הן עבור ר' אברהם והן עבורי מהזמנים הכי מסוכנים, היות שהי' איש אחד והי' נקרא נתן השוחט דער בראסלאווער, ומצד סיבה נתהפך מקצה לקצה, פעם היו שומעים אותו בק"ש שעל המטה שהי' בוכה בדמעות שליש, אך עבר איזה זמן נתהפך לגמרי למוסר מסוכן. והיו מספרים שפעם אחת מצאו אותו ששחט בהמה, ומוכן שבמרינה ההיא ובפרט בזמן ההוא הנה כל דבר קטן היו דנים בדינים היותר קשים, ורצו לשפוט אותו לסגירת עשר שנים, אך תוך כדי דיבור אמרו לו אם יקח עצמו למסור אודות אחרים בכל מה שלפי דעתו והו נגר חוקי המלוכה, ובפרט אם יוכל למצוא מי מהם אלו האנשים שעדיין הם חסידים דלויבאוויטש, או יפטרו אותו בלא כלום, וכפי הנראה קיבל זה על עצמו, ונעשה עוד פויפסלערער מהפויפסט עצמו.

בזמן ההוא חיפשו הנ.ק.ו.ד. אנשים כאלה להיות מוסרים, היות שכדרך כלל היו אנשים ההולכים להתפלל בבתי כנסיות, ואיש לא הי' חושד בהם, חוץ מזה היו עוד מזרזים על הרבה ענינים איך להתנהג בביהכנ"ס, ובפרט שהכל ידעו שהוא שו"ב והי' כא ככל בוקר אור לבתי כנסיות, והיו חושבים אותו שהוא חסיד גדול, במילא שום אדם לא הי' חוששו שהוא מוסר, עד כרי כך שכאשר על ידי נתגלה לאנשים רבים שהוא מוסר לא רצו להאמין לי. ועוד נרבר מזה.

כשנודע לו שהיינו מתפללים אצל יעקב נאחיאווסקיא, ובדרך כלל כמה פעמים הייתי מתחבא שם, אמרתי לר' יעקב הנ"ל שמהיום והלאה צריכים לחפש מקום אחר להתפלל, וכן עשו.

כעבור קצת זמן בא נתן הנ"ל ושאל את יעקב מדוע הפסיקו להתפלל בביתו, וענה לו שהאנשים שהיו באים מצאו בית אחר יותר מוכשר עבור זה, ושאל אולי יוכל לאמר לו איפה מתפללים, וענה שועדיין הוא בעצמו אינו יודע. מדוע ענה כך, היות שאמרתי לו שבשום אופן לא יגלה איפה מתפללים.

ר' יעקב זה, אביו הי' רב בריגא או בעיר אחרת בלאטוויא ונתקרב לאנ"ש כאשר הי' הרה"ח הרב ר' שמואל ע"ה לעוויטין רב בקליאזמע, אך לא הי' ממולח כדבעי. זוגתו ע"ה היתה ממשפחה כזו שאחותה היתה מיועצי המשפט, וכמו"כ כל משפחתה היו באופן כזה, אך היא נתהפכה לעניני יהדות בפועל ממש במסירות נפש, והיות שע"י נתן נתוודע להם לנ.ק.ו.ד. שע"י יעקב יוכלו למצוא אותנו, הנה הוא הי' נוטל תמונות פאטאגראפיעס, ולא במקום שהי' דר אך מקום אצל מכונה שהיתה נקראת מיטישצע, ופעם אחת נתוודע לה שלקחו אותו למקום ההוא, והיא היתה מעוברת ובחדשים המאוחרים, נסעה לשם ושאלה איפה בעלי ומדוע לקחו אותו לכאן, מתחילה לא רצו לענות לה מאומה אך לאחר שהתחילה לדבר עמהם קשות ואמרה שבשום אופן לא תסכים שבעלה יהי' מוסר והדומה ודיבורים כאלה, וגם שהיתה בחדשים המאוחרים, הניחו אותו לשוב הביתה.

וזה הדבר אשר אמרה לבעלה, שמע בעלי בקולי, ב"ה אצלינו ששה או שבעה ילדים, אתה יורע בעצמך שכל מה שבכוחי לעזור לך אין שום דבר קשה עלי, אך עתה אדבר איתך קשות, אם תגלה איפה ר' מאיר נמצא טוב לי להשאר אלמנה, אני אחתוך צווארך ואפרנס ילדי בעצמי, ואם יסגירו אותך ותמות מיתת צדיקים טוב לי יותר מאם שתהי' מוסר יהודים אחרים שנקיים מפשע. דברים אלו פעלו עליו ששוב לא ביקשו אותו למקומות ההם. וכדי שיהא שמה ע"ה נזכר לטוב — שמה הי' אַליא.

לאחר שהכל עזבו הבית שבו היו דרים, הנה כמו שכתבתי קודם ר' אברהם שוב לא חזר לקליאזמע, אבל אני נשארתי לדור אצל אחד שהיו קוראים אותו זלמן דער אַלטער, מפני שהי' כבר בא כימי זקנה. חוץ מזה על ידו היו יכולים למצוא מקום איפה להתפלל בביתו או בבית אחר, חוץ מזה כוונתי היתה להשאר שם לידע איך הכל מתנהג ולהודיע מזה לר' אברהם.

זמן קצר לאחר הפסח נולדו אצלו ב' עזים קטנות, והוא עדיין לא

ידע שזה השוחט נתן נעשה מוסר, וקרא אותי לשחוט העזים. והנה עם היות שהי' עוד תחלת הבוקר בא נתן אצלו, ואינני יודע בבירור אם ידע שאני נמצא שם או בסיבה אחרת, ופתח את הדלת מהדרך שהייתי בו בכדי לתקן החלף, וכאשר ראה אותי אמר לי רעו שהחלף שלי הוא על צד היותר טוב ותוכלו לאכול מן הבשר. עשיתי עצמי כמו שאינני יודע ממעשיו הטובים, ובדקתי החלף ואמרתי עם שהחלף חלק אבל איננו חד כל כך. ותודה רבה שרציתם לכבד אותי באכילת בשר שכעת איננו בגמץ כל כך, אבל היות שאני מדקדק לאכול רק מחלף שהוא חד וחלק, ע"כ ברומה לי שלא תהי' לכם תרעומת אף אם לא אוכל מזה הבשר.

לאחר שהלך משם שאלתי את זלמן הזקן מדוע קראתם את נתן הזה לשחוט העזים, והשיב הלא זה כמה שנים שהוא עוסק במלאכה זו, והוא ירא שמים, וכאשר גיליתי לו ממעשיו הכעורים לא אבה לשמוע ולהאמין בזה, אבל אני לקחתי תפילין שלי ועוד איזה חפצים ונסעתי למאסקווע. כמרומה לי שלא באתי חזרה כמה ימים, אך כעבור כמה ימים הי' בדעתי לחזור לקחת עוד כמה חפצים, אך מהי' הי' שבאמצע הדרך פגעה אותי אשתו של זלמן ואמרה שכמה אנשים יושבים בבית ומחכים שאבוא. מובן ששוב לא עברה רגלי בבית זה והודעתי כל זה לר' אברהם.

וכמדומה לי שמצד הידיעות שהודעתי לו והיות שבני ביתו יהיו כבר היו בטאשקענט. הוחלט אצלו ג"כ ליסע לשם. אך כמו שאומרים שמכך הי' אומר עד וכך הי' מונה עובר זמן מה, כמו"כ עבר בודאי משך איזה חדשים עד שעזב מאסקווע, וכין כך לכך היינו נמצאים בביה"מ מארינע ראשע, והי' זה סוד בזה שהי' מפורסם אין גאנץ בראד, והיו באים שמה אנשים כאלה שכמעט אין ספק בזה שהיו ג"כ מהאנשים הנ"ל, אך ר' אברהם התחיל להציע לאחר שהי' מבקש שידוך עבור בנו, שהוא יש לו הכרה וישתדל לעזור לו בזה והדומה, ובכלל על המקום ומי הי' האחראי מזה אכתוב אי"ה בפרטות.

מארינע ראשע היא המקום שכדרך כלל התפללו בו רוב אנ"ש וכמעט כל הפארכריינגען היו שם, אך זה הי' לפני מלחמת העולם השני' וגם בערך שנתיים בתוך המלחמה, אך לאחר שרובא דרובא עזבו את מאסקווע נשאר המקום כמעט ריק, אבל גם אחרי זה נחשב מהבתי כנסיות. מובן שכמעט הכל היו יודעים מי המה המתפללים שם.

הי' שם בחור אחד שמו שמואל פרילקעס, הוא הי' שם שוחט

עופות והכל הכירו אותו ואין איש שם על לב לחשוב אודותיו, אפילו אלו שהיו מפשפים אודות כל אחר ואחר, והיו חושבים אותו כמו חצי שוטה. הוא סיפר שזקינו או אבי זקנו הי' שוחט בימי אדמו"ר הצמח צדק, וכאשר בא לגבורות ימים החליט להפסיק, וקרא אותו אדמו"ר ונתן לו בוס עבור קידוש וידיו לא רעדו עוד, ואמר אדמו"ר שלא יפסיק מלהיות שוחט. אם זה אמת או לא אינני אחראי. הוא הי' כהן.

פעם אחת עוד בתחילת מלחמת העולם השני' הלך הבחור בעש"ק לטבול, ובחזרתו הרגיש שלא יספיק לבוא לבית הכנסת לפני כניסת השבת, והיות שבמקום קרוב לשם הי' דר אחר מקרוביו, הניח שם כל הניירות שלו ובתוכם הפאספארט, ובאחד הימים קודם שהספיק לקחת הניירות חזרה עשו אנשי המשטרה בדיקה בביתו של קרובו, ולקחו ג"כ כל הניירות שלו. במילא הי' דר וישן בבית הכנסת.

אך בשנים המאוחרות שלא היו מכוניות וגם לא סוסים עבור קבורת המתים, מלאו גם את הכית מדרש בהרבה מתים, כאשר הרגיש זה הלך לישון במערה אחת אצל שומר החצר הגוי. בשראה הגוי שהוא לן במערה חשב שהוא מתחבא מהמלוכה, וצלצל להם וכשבאו ומצאו אותו, גילו גם שאין לו פאספארט.

בתחילה האט מען גימאכט א גאנצן טאראאם, אבל אח"כ אמרו לו אנו נחשוב אותך למשוגע ועל כן נעזוב אותך חפשי, אך זה אנו רוצים שתגלה לנו אם נשאר פה מהאנשים הנקראים ליובאוויטשער חסידים, ואם כי עתה אין זה נוגע לנו כ"כ, היות שיש לנו ענינים נחוצים הרבה מזה, עכ"ז רוצים אנו לידע מזה. והיות שאתה התפללת כמה שנים בבית הכנסת זה, בודאי יודע אתה את כולם, והשמר והזהר אם לא תגיד לנו מזה, יהי' העונש שלך קשה מאוד.

ובודאי היו כאלה שראו אותנו שם, ומשום זה מזמן לזמן היו קוראים לו לשם, אבל הוא עשה כמי שאינו יודע כלום, ולא עוד אלא שהי' מחביא אותנו תחת הגג, וג"כ הי' מגלה לנו מי הם המחפשים אותנו ובאיזה מקומות ובאיזו מן השעות כל אחד מהם יהי' במקומו המיועד עבורו.

. . .

לאחר שרי אברהם נסע ממאסקווע העמסתי על עצמי כמעט כל מה שהי' נוגע לכללות אניש במאסקווע, היות שאז כבר באו הרבה משפחות חזרה למאסקווע, וכמעט שבכל אלו המקומות שהיו מחפשים אותי

הייתי שם כמעט דבר יום ביומו, אבל היות שהייתי מחליף המקום והזמן הנה בע"ה נצלתי מידם, ועוד, שגם אז הייתי משיג הסחורות הנזכרות לעיל, חוץ מזה הייתי משיג הטיקעטס הנ"ל.

ועוד זאת, היות שבאו כמה משפחות הנה ביתר עם ר' בערל קאבילאקער ע"ה הי"ד ועם דוד ע"ה בראוומאן סידרנו שיהי' חדר במאסקווע, והיו לומדים בערך עשרים או שלושים ילדים. עם אלו האנשים הייתי מחוועד מזמן לזמן, אבל כל הקשיים נפלו עלי, הן מקום איפה שילמדו וזמן הלימוד ושכירות בעד הלימוד הי' הכל מוטל עלי, ובזמן שהייתי יודע שמחפשים אותי בהרבה פינות העיר, וגם לידע אם הילדים לומדים בטוב והבחינות שלהם העמסתי ג"כ על עצמי, וכמו שאכתוב מזה בפרטיות, והיות שירענו שהרה"ת ר' סעדי' ע"ה ליבעראו בא חזרה לגזאצק, מקום שהיו דרים שם קודם המלחמה, אך לבוא משם למאסקווע לא הי' באפשרי בלי רשיון פרטי פראפוסק, הנה היות שהי' דוד ע"ה בראוומאן פקיד נאצאלניק צעחא, עשה פראפוסק עבורו, ובאו הוא ובני משפחתו למאסקווע.

קודם שהתחילו אחדים מאנ"ש לבוא חזרה למאסקווע ואחרי שהוצרכתי לברוח מבית שהיו מחכים אנשים לתפוס אותי חזרתי חזרה מקליאזמע לטאראסאווקע, אבל לא בבית שהייתי דר בתחילה רק דרתי בבית גדול שהבעלים עזבוהו, ושם היו דרים משפחות לא בני תורה, ובמילא לא הי' חשש ששם יבקשו אותי, והי' עבורי שם חדר מיוחד ושם דרתי עד אחר הפסח.

נשארתי שם מפני כמה סיבות, ראשית משם הי' קרוב לי לנסוע למקום שהיו שם הכרטיסים האלה, ובדרך אגב כשהייתי נוסע לשם הן אם היו שומרים ממיליץ עומדים שם והן כשהיו בודקים הניירות בעת נסיעת המכונה, היו אומרים בלשון רוסיא עטא נאש סטאריק, הייט זהו הזקן שלנו, וכמו"כ הי' קרוב למקום שהיו קונים הסחורות, וגם אלו האנשים שהיו קונים ממנו היו ג"כ בעיירות הסמוכות לזה, במילא בלית ברירה הי' זה הבית היותר מוכשר שאוכל לדור שם.

אחר כך התחילו לבוא מאנ"ש חזרה למאסקווע ומהם הי' ר' בערל ריקמאן שהי' דר בקראסקאוווע סמוך למאלאכאוווקע, וגם הרה"ח ר' יעקב יוסף ראסקין ע"ה אביו של הרה"ח ר' דוד, שקבע דירתו בביקאוויע ג"כ לא רחוק ממאלאכאוווקע, וגם הרה"ח ר' דוד ע"ה בראוומאן שהיתה דירתו במאלאכאוווקע אך ברחוק ממקום שהיו דרים שם כל היהודים.

כיני לביני הנה זמן רב מהיום הייתי באלו המקומות, עם אחרים עשיתי קביעות ללמוד עמהם דא"ח, כמו עם אתיו של דוד שהוא בעת בארץ ישראל כמדומני ושמו מנחם מענדל, וכמו"כ עם דוד ע"ה.

הנה אחת מראשית הדברים העלתי את ר' יואל יחי' איידעלמאן שהי' אז בחור, ומצד החשש שלא יקחו אותו לצבא התחיל לעבוד כפעקטארי שעשו שם ענינים השייכים עבור הצבא, כשנודע לי הדבר והם דרו אז בקראסקאווע, הלכתי לביתם ואמרתי להם שתיכף ישלחו אותו לסאמארקאנד. אביו יהודה לייב לא הסכים לשמוע בקולי, היות שאמר שאם יקח אותו משום יקחו אותו לצבא, ואמרתי לו וכשהוא שם אתה מובטח שלא יקחו אותו לצבא? הרי אין בזה שום בטחון, ודרך אגב הוא מוכרח לחלל שבתות והדומה וא"כ אין לך ברירה אחרת רק לשלחו מזה, ותיכף ומיד התחיל לסרב שיירא לעשות דבר זה, אך אמו תחיו היתה בעזרתי ואמרה לו, לייבע, אז ר' מאיר הייסט ער זאל פון דאנענט אוועקפארן מוז ער גלייך אוועקפארן, ולא היו אף ימים מועטים ונסע ממאסקווע. וב"ה שהצלתי אותו הן בגשמיות והן ברוחניות. כאשר הי' אצל כ"ק אדמו"ר שליט"א על חג הסוכות, הזכרתי לו מזה ושאלתיו אם זוכר את זה, והסכים עמדי.

הרה"ח ר' סעדי' ע"ה ליכעראוו, הנה מבלי להביט שהי' מהחסידים המפורסמים, עכ"ז היו עתים שהייתי תובע ממנו שיבוא לזמן המוגבל ללימוד עם הנערים, וכאשר השיב לי און וואס איז וועגן מיינע קינדער אינני מחויב לראות שיתפללו בזמן וכדבעי? ואם כי לכאורה שהוא טען טענה ברורה, השבתי לו שמעו נא לי, לא עבור זה הבאתי אתכם הנה, כי היות אפילו כשהייתם בגוצק ג"כ הנני מאמין ששמתם עיון שלכם על בניכם, בפרט הנה לאחר שהבאתי אתכם פה, הנה בהנוגע אודות השכירות כ"ה אין לכם טענה עלי, ובפרט הנערים האלו אם לא תבואו בזמן אפשר שלא יתפללו, ובאם יתחילו להתפלל מזה הזמן לא יהי' להם זמן עבור לימוד, ע"כ כבקשה ובבל ישונה שתבואו לזמן המיועד, ותקוותי חזקה שגם כאשר תשתדלו לראות איך הנערים מתפללים לא יגרום שום היזק מזה עבור בניכם, וב"ה שפעלתי זאת אצלו.

כשבא הרה"ח ר' סעדי' למאסקווע סיפר שכמעט כמשך הששה חדשים אחרונים קודם בואו למאסקווע לא לכר שלא טעם לחם אלא אפילו לא קארטאפעל (היינו פעטעיטעס) ואכל רק העשב הצומח מזה כשזורעין הקארטאפעל, וכאשר בא התנו עמו אודות שכירות בעד כל

חודש, וראי שלא נעשה מזה עשיר, עם כל זה ההצטרפות לכל הפחות לפי זמן ההוא היו נותנים לו.

ועבשיו היות שאני צריך לכתוב כמעט הכל בפרטיות אודותי אשתדל להזכיר רק ענינים כאלה שאני מוכרח להזכיר בהנה. כתבתי שנשארתי במאסקווע גם לאחר כלות המלחמה, וזהו כלל ידוע שברוסיא בזמן ההיא הנה כאשר לא היו כ"כ בצרות מצר מלחמת חוץ או בדרך כלל התחילו לחקור יותר אידות כל אדם שהיו רואים אותו, ובפרט לאחר שבאו הרה"ח ר' יעקב יוסף ע"ה ראסקין ור' בעריל ריקמאן ונתיישבו ע"י מאלאכאוווקע, והיתה סכנה גדולה עבורי להשאר בעצמי בטאראסאוווקי שהיא נקראת רכבת צפונית וליסע משם בכל יום בפרט שהסכמתי לעזוב את מאסקווע, ולכן העתקתי דירתי ברכבות שנוסעים לקורסק היינו לדרום מאסקווע, ועם היות שלעת מן העיתים הייתי נוסע לפערלאוווקיא, אך זה היה רק מזמן לזמן. מאידך גיסא עם כשהייתי ברכבות הצפוניות הי' נקל עלי להפטר מן המשא הכבודה שהיתה עלי, ולרכבת זו הייתי צריך ג"כ ליסע בטראמוואי, והייתי מכון שאוכל לבוא קודם שנוסעת הרכבת העלעקטרישע.

פעם באתי כאשר הרכבת התחילה לנסוע, והספקתי רק לאחוז בידי הדלתות האחרונות, אך ה' הצילני היות שהקאנרוקטאר הביט החוצה וראה שאני רק אחוז בידי הדלתות, עצר את הרכבת ואז הייתי מלא כל סביבות גופי בסחורות הנ"ל, וזה היה נס ממש. וכאשר בא אחר כך ידידי דוד כראוומאן ע"ה, הנה בהיותו פקיד במקום חייטים השגתי סחורה גם אצלו.

. . .

והנה בחורף כשהייתי עוד בטאראסאוווקע הנה בבוא חודש הגאולה חודש כסלו אמרתי לר' בערל ריקמאן שכדעתי לחוג י"ט וכ' כסלו אצל הרה"ח ר' שמואל פארטנאי שהי' דר נגד הקרעמעלאך, היות שלא הייתי רגיל לבוא אצלו בביתו חשבתי שזהו מקום היות מוכשר עבור זה.

בעבור משך שבוע או יותר שמעתי שכל אנ"ש הסכימו לבוא להתוועד, אך מהשם היתה סיבה שפתאום הרגשתי שהמקום מסוכן עבורי והודעתי לר' בערל ריקמאן שלא אבוא להתוועדות זאת, והשיב לי אני אודיע לו מזה ואינני שואל איפה תהיו, אם תרצו תודיעו לי ולא אודיע לשום אדם בלי רשות מכם. כאשר בא לר' שמואל פארטנאי

והודיע לו מה שאמרתי, הקפיד ר' שמואל הנ"ל ואמר אַט דאָס איז מאיר'ס משוגאַסין היודע אתה איפה יהי' אודיע לאנ"ש מזה, ענה לו ר' בערל ריקמאן אם תאמינו לי עדיין בעצמי אינני יודע איפה יהי', ומוכן שהייתי במקום אחר ורק אחרים שלא הי' עלי ספק עבורם היו בהתוועדות, אבל רוב אנ"ש היו אצל ר' שמואל פארטנאי.

והנה בערך בשעה אחד עשר בלילה באו כמה אנשים ושאלו מי הוא מאיר אבצן מכס, וכאשר הראו להם התעודות שאלו אולי יודעים איפה אני נמצא, ואחר שני ימים הגיד לי מזה ר' בערל ריקמאן.

סיפור איך הייתי צריך להזהר:

באיזה אופן העתקתי מקום ירדתי לרכבות שהולכים לקורסק, שם הייתי דר קרוב לר' זלמן יחי' גאַנזבורג מהאַדיץ. הוא הרגיש שהנני בסכנה ומצא דירה בקרוב. האנשים היו פשוטים ביותר ולדבר אתם לא הי' ביכולת, אך היות שהייתי מביא סחורה עבורם ואז רק מזה היו יכולים להתפרנס, במילא לא הי' נוגע להם שום ענין עבורי, וירדתי שם. וכאשר הייתי בא לבית שהייתי דר בו הייתי יושב על הרצפה ליד ותחת החלון, ששום איש לא ידע איפה אני נמצא.

פעם אחת עשה ברית מילה בכיתו, והיו אצלו כמה אורחים וכיניהם גם הרב שליפער ע"ה. והנה היות שהי' אז כתורת רב רמאסקווע, מובן שהיו שואלים אותו אודותי. כאשר ראה אותי בין הקרואים פנה אלי ושאל מאין ידעתם אודות הברית מילה, היתה תשובתי ומאין ידעתם אתם, והשיב היות שמר גאַנזבורג הגיד לו מזה וביקש שיבוא, השבתי לו כמובן כמוני שביקש גם אותי להיות פה, ושאל אותי ואיפה אתם דרים בקביעות השבתי בקליאזמע, אמר א"כ צריכים להזדרז אם לא תסעו עתה אז תבואו הביתה בשעה מאוחרת, השבתי יודע אני מזה ובעוד איזה רגעים הנני הולך לרכבת הנוסעת מפה למאסקווע ועוד יהי' די זמן שאוכל לנסוע הביתה.

הי' עמו אז חתנו עמנואל ואחיו, הלכתי קודם להם והצגתי אותי בוואגאן היותר אחרון, וכאשר ראיתי שהם באו פנימה אל הוואגאן הראשון, הנה קודם שהתחילה הרכבת ליסע הלכתי משם הביתה. זאת אומרת באיזה אופן הייתי צריך לשמור עצמי אפילו מרכבים וחתנו ואחיו, לפי דעתי היו יהודים נאמנים, עכ"ז השמרתי א"ע היות שהי' יודע לי שהרבה פעמים שאלו את הרב שליפער אם יודע הוא איפה אני נמצא,

ולפי רעתי לא הרגיש מדוע שואלים אצלו אודותי, במילא הייתי צריך לומר לו שאני דר במרכבות שנוסעים לצפון.

עוד אספר מעשה מפחיד שקרה לי:

מעשה שהי' כך היה, כאשר בא ידידי רוד ע"ה בראוומאן חזרה למאסקווע, וכבר סיפרתי שהי' פקיד בפאבריק של חייטים, במילא מזמן לזמן הי' מביא ממותרות הסחורה הביתה והייתי קונה ממנו. מובן שהי' ג"כ משתכר מהמקח הממלכתי, אך עכ"ז הייתי מוכר הסחורה לכל הפחות עשרה רובל על מעטער, ואלו שהיו מוכרים בשוק ביותר הכי אפשרי.

פעם אחת בחורף באתי בערב לדוד וחגרתיו על עצמי בערך שמונים או חשעים מעטער סחורה. הוא הי' דר במאלאכאוווקע והמרחק מביתו לרכבת הי' קרוב לשלושים מינוט. אבל כאשר הייתי קשור בחבלי עבותות, היו צריכים לילך בערך שעה. ובכוונתי הי' לנסוע ברכבת הראשונה שנוסעת משם למאסקווע, מובן שהקדמתי לצאת מביתו יותר משעה, אך לדאבוני ירד בלילה שלג גדול וקודם כואי לואקזאל נסעה המרכבת, והיות שידעתי שנתן בראסלאווער הנ"ל נוסע בכל יום ברכבת שני, היות שהי' צריך להיות בכל הבתי כנסיות לראות ולידע מי נמצא שם בביהכנ"ס, והיות שידעתי מקום דירתו, ע"כ החבאתי א"ע. כאשר ראיתי שהוא בא החכאתי עצמי בין עם רב ולא עלה במחשבתי שראה אותי.

אך תיכף כשבא על הפלאטפארמע מצא אותי, והתחיל לתבוע ממני מדוע אני אומר לאנשים שהוא מוסר, השבתי לו וייט ניט קיין מוסר וועל איך דאס ניט זאגן, ושאל אותי מאיזה סיבה אני חושב שהוא מוסר, השבתי לו גאר פשוט אתם דרים במאלאכאוווקע מדוע כאשר הייתם בקליאזמע שאלתם אותי שינוי מקום התפילה ובאיזה מקום מתפללים. אני שהייתי דר בקליאזמע אין נ"מ לי באיזה מקום מתפללים פה, וכן יודע אני שבהרבה מקומות שאינכם דרים שם אתם שואלים ענינים שאין לכם שום שייכות, וזהו סימן מובהק שאתם מוסר.

בעת ההיא היו הרבה מיליציאנערן על הפלאזפמע וח"ו אם היו תופסים אותי מובן שהי' יכול סכנה עבורי. אבל היות שידעתי שהמוסרים אינם יכולים לגלות עצמם, במילא הי' ברור אצלי שכפה על הפעראן שהיו כמה מאות אנשים וגם הרבה יהודים, הנה אילו עשה מעשה נכלה כזו הי' נודע לכל. ומני אז לא הי' באפשרי לבוא לבתי

המדרש ולדבר עם כל אחר כמו יהודי השלם בכל עניניו, וכך הווה שלא דיבר עם איש מהמליציע. אך זה הייתי חושש אולי בהיותי ברכבת ואמר לאיזה איש כאשר לא אראנו, וחלפו בדעתי כמה דעות אולי אצא בליובערצויא ומשם נסעו רכבות אחרות, אך תיכף חזרתי בזה היות ששם היו הרבה מיליצאנערין ואולי ירגישו שיש אצלי משא, וכמו"כ הנסיעה בזה הרכבת היתה בסדר כזה שהי' מרחק רב לי לנסוע עם טראמוואי, ע"כ החלטתי לילך מוואגאן אל וואגאן עד שבאתי לתחילת וואגאן הראשון ועמדתי אצל הדלת, וברגע ראשונה שעמדה הרכבת במאסקווע תיכף יצאתי, וכמעט במרוצה הלכתי אל רכבות הצפונית והספקתי עוד לנסוע תיכף ומיד, וכשבאתי להאנשים שהבאתי הסתורה עבורם או רק הרגשתי שבמעט שלא יכולתי לנשום אויר, וכה הי' בערך חצי שעה.

מקודם כתבתי שהעתקתי דירתי לרכבות שנוסעים לצד קורסק, אינני זוכר אם הייתי אז ג"כ מעוטף בסחורה או לא, אך מן הסתם הייתי מעוטף. והנה ברכבת זו נוסע אחד שלפי דעתי הי' ממיודעי, אך לפי מה שנתגלה במשך איזה חדשים הוא הי' ג"כ שייך וואו מען טאָר ניט, ושאל אותי מאיר מדוע אינני רואה אותך בביהמ"ד, אמרתי לפי תומי שמע נא מ.ג. (שמו ומשפחתו) יודע אני שהרבה מחפשים אותי ע"כ אינני בא, אמר לי בא להתפלל אונטער די טרעפ (זהו המקום שכ"ק אדמו"ר נבג"מ אמר שם המאמר וקבל היהודים, פורים קטן) אני הגבאי שם ולא יודע מזה לשום איש. כעת שהיינו מדברים בינינו חלף אחד בציווילי קליידעס אבל הי' נראה שהוא איש צבאי ואולי יותר מנ.ק.וו.ד. והביט עלי או עלינו, וראיתי שרשם איזו שורות אצלו. כשבאתי למקום שהיתה דירתי ירדתי ולא שמת לי לזה.

. . .

והנה כאשר באו הימים נוראים ביקש אותי יוסף גאנזבורג שאהי' הבעל תוקע ובעל מוסף והוא עצמו התפלל תפלות שחרית. האברך זאָלצמאן מארץ ישראל אמר ששאל את אביו ע"ה מדוע תפילה בשתיקה היא אצלי באריכות גדולה, אך כאשר שמעו חזרת הש"ץ אמרו שהי' כדאי לחכות גם אויף דער שטילער שמונה עשרה, כן הי' בב' הימים דראש השנה וכן גם ביום אחר בשנה יום הכיפורים. אך היות שהיו שם אנשים הרבה, התלטתי שבשמחת תורה אהי' במקום אחר, והחלטתי להיות בקראסקאווע אצל ר' בערל ריקמאן.

בנסעי ברכבת, והנה ברכבת נוסע גם נתן דער שוחט, וכאשר ראה

אותי שאל היתכן שערב יום הקדוש לא הייתם במקוה, והשבתי ח"ו אני הייתי במקוה כיום זה ג' פעמים, ושאל אותי ומדוע לא ראיתי אתכם, אמרתי לו אולי הייתי בזמן כזה שלא הייתם. אז שם אמר לי אני הייתי כל היום בבית הכנסת ובאשר לא ראיתי אתכם ברור אצלי שלא הלכתם לטבול.

האמת הי' ששמואל פערלוקער אמר לי שבערב היום הקדוש יהי' נתן הנ"ל בבית הכנסת ובאם יראני יודיע להם, ועבור זה טבלתי כל הג' טבילות בנהר, עם היות שהי' קור גדול. ראיתי שהוא רוצה למסור אותי בידם, עכ"ז היות שהוא הי' דר במאלאכאוווקע שהם בסמוך לקראסקאוווע, חשבתי לחוג שם שמחת תורה.

כאשר הודעתי לר' בערל שברצוני להיות אצלו בשמח"ת אמר שזה תהי' אצלו שמחה אמיתית, אך בעבור שני ימים סיפר לי ר' בערל הנ"ל שבנו דיבר עם עוד נער אחד והגיד לו שבזה השמחת תורה תהי' אצלם שמחה גדולה, ושאל הנער מה יום מיומיום אמר לו היות שר' מאיר אבצן יהי' אצלינו, ובאותו זמן חלף שם נתן דער שוחט. אמרתי לו הסליחה עמך אך אני לא אהי' אצלך, אמר לי אם כי תמעט השמחה אבל אסכים אני עמכם שאין אתם רשאים להיות פה, ואינני שואל אתכם איפה תהיו, אך זאל נאר ויין בשעה טובה ומוצלחת, והיות שזה היתה כהושענא רבה, ע"כ נסעתי למאסקווע והייתי אצל הרה"ח ר' בעריל ע"ה קאבעליאצקער. מוכן שהלכנו למארינא ראשצע, אך אן גרויס פאראד.

לאחר ההבדלה אמר לי ר' בערל שמע נא מאיר לפי דעתי היות שמר וויטקין ע"ה (זהו הסותר שאצלו השיגו כמעט כל אנ"ש שהיו בעת המלחמה במאסיווקע, וגם אלו שבאו חזרה מטאשקענט וסאמארקאנד ג"כ השיגו אצלו הרבה מיני סחורות שמוה הי' כאפשרי להתפרנס) ישלך עמו ידידות פרטית, והרבה פעמים הוא נותן לך אמצעים עבור התלמוד תורה שאתה מתעסק בה, כמדומה לי שצריכים ליסע אצלו ולהודות לו עבור זה. וכפרט שזהו מוצאי שמח"ת, עם היות שתבוא אליו בשעה מאוחרת לומר לו גוט יום טוב, הוא לא יחשוד אותך שנסעת יום טוב בטרומוואי, ומצר זה נובל להשיג מאתו עוד איזה טובות כשנצטרך לזה.

הסכמתי על זה ועם היות שהיו צריכים לנסוע אליו לצערקזאוווע בערך חצי שעה או גם יותר ממארינא ראשצע, עכ"ז הייתי אצלו. מוכן שהוא הוקיר כואי אצלו ושמח בזה, וביקש שאומר לחיים. מוכן שכעת כזה ובמקרה שלא בכל יום יכול להיות הסכמתי על זה, והיות שזה הי'

בשהייתי בן שלשים ושלש און נעמען משקה האב איך גיקאנט, ע"כ בערך שתי שעות שהייתי אצלו אמרתי כמה פעמים לחיים, ובין כוס לכוס דברתי איזה ענינים עד שראיתי שבאם אשאר עוד זמן מה לא אוכל לבוא חזרה למארינא ראשטעט, ולקחתי פרידת שלום ממנו ליסע חזרה.

צערקוזאווע וכן מארינא ראשטעט היו בשני קצוות במאסקווע, ובאמצע הדרך הייתי צריך להחליף הטרמבוואי, אך היות שהייתי פארקנאקט (כמאמר העולם) ישנתי כל הדרך, עד שכאתי לפלאשצאיד נאגינא שזה אצל הבית הכנסת הגדול במאסווקע, והשעה היתה קרוב לחצות לילה, אך היות שמשם נסע טראמוואי למארינא ראשטעט נומער, שהחלטתי לנסוע אולי אוכל עוד לבוא לבית המדרש, אך באמצע הדרך הנקראת סאדאווא קאלצא ששם הי' סובב נומר 23 סביב מאסקווע, נשאר הטרמבוואי במקומו, והפאליס שהיו שומרים ררכים כאלו, לקחו אותנו כולנו שהיו בטרמבוואי והוליכו אותנו למיליץ הקרובה ממקום זה.

אצלי הי' רק הפאספארט שלי וגם איזו תעודה שאני שם שומר בלילה, והיות שהייתי יורע איך שמחפשים אותי נפלה מורא עלי שעכשיו ח"ו הסוף שלי, והתחלתי לבקש היות שאני צריך להיות באיזה זמן קצר על משמרת שלי שיתנו לי רשות שאוכל לילך למשמרתי, והשיבו לו: מילאי מאי מאי ווידים צטא וויא ספראוואצלוואי צעלאוועק מי חאטיטע ביט נא פאסטו נא ישצא טרי קאראולי יעסט מיצאווע יעסלי מי וואס אטפוסטים דרוגיע וואסי וואס אסטאנשען וזעם דא אוטרא [בעברית הפירוש כך: ידידינו הנאמן אנו רואין שאתה איש נאמן והיות שאתה צריך להיות על השמירה אתה מבקש שנניח אותך ללכת לשם, אך אתה צריך לידע שעד המקום שצריך אתה ללכת לשם יש עוד כמה משמרות, וגם אם אנחנו נעשה לך טובה בין כך ובין כך לא תוכל לבוא למקום שמירתך, היות שהפאטרוולים האחרים לא יניחו אותך ללכת, ומדוע אתה צריך שתהי' בכמה מיליציעס, השאר פה עד אור הבוקר, ואז ניתן לך הניירות שלך ותלך למקום שאתה שומר שם ותגיד להם מהמאורע והכל יהי' בסדר]. כשמוע הדברים האלה נתתי שבח והודי' להשם יתברך ונמנמתי שם עד שעה ששית או שביעית, והחזירו לי הניירות והלכתי לשלום לדרכי.

בעבור כמה ימים לאחר שמח"ת בבואי לטאראסאווקא לראות התחלת זמן הלימוד, וכאשר באתי לבית ר' בערול ריקמאן אמר לי השם נתן לכם דעה נכונה שמשום זה ניצלתם מסכנה, שמעו נא, בערך חצי שעה קודם השקיעה בא לכאן מ.ג. ושאל אותי אם מאיר אבצן פה.

ואמרתי לו שעוד אתמול אמרתם לי שלא תהיו פה בשמחת תורה כי החלטתם להיות במקום אחר, והיות שלא אמר לי באיזה מקום יחוג החג אינני יודע איפה הוא.

כאשר עניתי לו זאת התחיל לבכות ואמר ביה שהוא איננו פה, היות שידעו באיזה ימים קודם שהוא יחוג החג אצלך פקרו עלי שמוכרח אני להביאו אם בחיים או גם בהיפך מזה, אתה יודע שאני ירדו אך הפקודה היתה שבאם לא אביאנו אהי' כפרה עבורו, ויודע אתה שיש כמה עניינים המביטים על הכל, וב"ה שנצלתי מרשעות כזה.

מעתה נעשה לי ספק שאפשר כאומרו או לי מדוע אינני בא לביהמ"ד היתה ג"כ לכוונה זאת. ובני הרה"ח ר' בערול קאביליאקיר אמרו לי שזה האיש מ.ג. מסר אביהם לירי נ.ק.ו.ד. כעבור איזה זמן ואלו האנשים ידעו עם מי מאנ"ש יש לי פגישות, התחילו לדבר עמהם ולתכוע שאם לא תגידו לנו איפה מאיר ניקח אתכם לתפיסה.

והנה עד זה הזמן היו האנ"ש שמחים מזה שאני מתעסק היות שחפשו רק אותי, והיות שלא יכלו למצוא אותי הכל הי' בסדר, אבל כאשר התחילו להפחידם שבאם לא יגלו איפה אנכי או יקחו אותם לעירבון, אז אמר הרה"ח ר' נחום זלמן יחי' גורעוויטש שבא זמן כזה שצריך אתה לנסוע מזה, מצד שבאם תשאר פה יוכל להיות סכנה לרבים, והכל שאחה מתעסק יתבטל ממילא, אמרתי לו שאי אפשר שאסע בלי פראפוסק ובלי טיקעט.

הרה"ח ר' יעקב יוסף ע"ה אביו של דוד ראסקין יחי' השיג עבורי פראפוסק מאת הפקיד של מיליציע מביקאוו, ואשתו של נחום זלמן השיגה עבורי טיקעט במכונה שנסעו שם רק פקידים לא פחות מאפיצער מחיל הצבא. וע"י החלטתי לנסוע, ואיך שהיתה הנסיעה, אי"ה אכתוב מזה בפרטות. והיות שהיו אצלי בערך חמשה עשר אלף רובעל, ואמרו לי שכאן במאסקווע יכולים ליקח עבור 12 אלפים שני קילא צבע פארב, ובטאשקענט או בסאמארקאנד יכולים למכור זה עבור חמשים אלפים, הנה איש אחד אמר לי שהצבע שלו עוד יותר טובה מהצבע שקונים פה ושלמתי לו שלושה עשר אלף, וממילא עשיתי שקים גדולים להניחם שם, ואיך היתה הנסיעה והמכירה אכתוב מזה בפרטיות, וכמעט לא יאומן כי יסופר.

קודם שאספר מאופן נסיעתי ממאסקווע הנני רוצה עוד הפעם

לכתוב, או אפשר לומר לדייק, במה שכתבתי אודות נתן דער בלאסלאווער שוחט כמו שהיו קוראים אותו האנשים שלא ידעו שהוא מוסר בפועל ממש, והיו כאלה שלא רצו אפילו לשמוע מזה ובפרט להאמין בכה.

בהיותי במאסקווע, הנה היות שלא הייתי רשום היכן אני דר, במילא מובן שלא היתה לי כרטיס עבור קניית לחם. מובן שהייתי קונה בשוק מידי המוכרים, וזה הי' דבר רגיל שאין שום איש שם לבו לזה, ואף המיליציע לא שמו לבם לזה. אמת, מזמן לזמן היו שואלים מוכר הלחם מניין לו לחם למכור והדומה, אבל בשום אופן לא הקונה הלחם.

פעם עמדתי בשוק במארינא ראשטצי לקנות לחם, וראיתי שנתן הלך ברחוב ליד השוק והרגשתי שהוא ראה אותי, ולא חלפו אפילו איזה רגעים כמו חמשה מינוט, ופתאום באה אשה אחת ממיליציע ושאלה הראיני הפאספארט שלך, חשבתי שהיא מדברת אל המוכרת ולא עניתי לה מאומה. פנתה אלי רוצה אני לראות פאספארט שלך, והי' נס גדול אשר הפאספארט שהי' לי קבלתי מזאת המליציע אך עדיין לא הי' כתוב איפה אני דר, ושאלה ומדוע איננו כתוב איפה אתה דר, הי' ג"כ נס שזה רק איזה ימים שהחליפו לי הפאספארט הקודם והשבתי עוד לא הי' זמן לכתוב מקום דירתי. והנה היות שהפאספארט הי' חתום כפקיד שלה לא יכלה לעשות לי מאומה, אך אמרה אם רק אראה אותך קונה לחם בעוד כמה ימים יהי' מר לך. מזה נראה איך שהי' כרצונו למסור אותי בידי נ.ק.ו.ד.

לאחר דברים כאלה והן היו ענינים של דבר יום ביומו, ובפרט לאחר בקשת הרה"ח נחום זלמן יחי' גורעוויץ, החלטתי שיותר אין ביכולתי להשאר במאסווקע.

[ואודות ענין זה הזכיר לי בנו שמואל יחי' שראה אותי איך שהלכתי בהחפזה למיליציע, ואמר אינני מבין מדוע אינכם כותבים אודותיכם הזמן שהייתם במאסקווע ואופן המסירות נפש שלכם, הרבה שלא עבר עליהם גם חלק עשירית כותבים איך שמסרו נפשם ואחם שותקים, כאשר עניתי לו שגם בני יחי' ובכלל כל בני ביתי טוענים לי הרבה מזה וכמדרומה שעכשיו אין לי שום תירוץ שלא לכתוב שמח שמחה גדולה, ואמר כל אנ"ש שהיו אז שם יהי' להם עונג גדול מזה].

כאשר קניתי הצבע פארב, הנחתי אותם בקדירות של ברזל קילא

בכל כלי. חוץ מזה לקחתי הכר וקסת (רי קישונס) וגם כל הבגדים ועשיתי מזה שתי חבילות גדולות.

זמן נסיעתי ממאסקווע הי' קצוב במוצאי ש"ק בערך שעה עשירית או גם אחר זמן זה כלילה, אינני יודע כעת מדוע הי' הזמן לנסיעה במוצאי שבת קודש, אולי מצד היות שבכלל הנסיעה ממאסקווע לטאשקענט הוא משך ארבע ימים או אולי גם יותר, או מצד שלא יכלו למצוא טיקעט על זמן אחר, ואפשר הב' טעמים ביחד יהי' קרוב לאמת.

הטיקעט שהשיגה מרת גורעוויטש היתה ברכבת כזו ששם נסעו רק אנשים שעומדים בראש אנשי חיל. והנה היות שידעתי שבואקואל כזה הנקרא קאזאנסקיא ועלעזנא דאראגא שם כפרט הייתי מיוחד להיות, ע"כ באתי בערך חצי שעה קודם הנסיעה, אך כאשר באתי ושאלתי מתי תיסע מכאן המכונה אמרו לי שזמן הנסיעה יהי' באיחור שתי שעות. מובן באיזה אופן ישבתי. אך בעבור בערך שעה אמרו המכונה תיסע לא יותר מעשר מינוט, והיות שהיו החבילות גדולות היתה ברעתי ליקח ארעט קעפ, אך לא הי' באפשרי ולקחתי בעצמי החבילות ועליתי אל המכונה כאשר היתה נכונה ליסע, אך עוד הספקתי לבוא אל המכונה.

כאשר רציתי להכנס פנימה אמר לי הקאנראקטער, זאת המכונה רק עבור אנשים גבוהים מאנשי חייל, ענית לו בני הוא ג"כ פאלקאווינק (קורנעל) והוא עכשיו בצבא המלחמה, ע"כ אני נוסע לראות ולפקח על הילדים שנשארו בבית, והיות שהלכתי בפלאש ישן וארוך נתקבל אצלו שאני אומר האמת, אך היות שראה שיש לי שתי חבילות גדולות אמר היות שאין מקום פנוי במכונה אוכל לעמוד רק בתאמבורא, היינו המקום הנכנסים משם למכונה פנימה. השבתי אם אין מקום אחר אעמוד פה וכה עמדתי שם כל הלילה.

כאשר האיר הבוקר והגיע זמן ק"ש ותפילה אמרתי לו שמע נא אני רב וצריך אני להתפלל, אפשר תוכל ליתן לי רשות על איזה רגעים כמו 15 מינוט, והי' אצלי כמה פושקעס ציגארעטון ונתתי לו פושקא אחת, ואז הי' זה יקר המציאות והסכים. כל ההכנות והתפילות עד ברכת ק"ש התפללתי בלא תפילין, ובעבור החמש עשרה מיעוט הי' לאחר שמונה עשרה, ולקחתי מאתי התפילין וסיימתי התפלה בתאמבורא, וכה הי' בי ימים.

לאחר בי ימים אמר לי ששמע שמדברים אודותיו שיש לו עמי איזו עסקים, ע"כ אי אפשר שיניח אותי עוד בחדרו, רק היות שיש פה מקום

ששם נוסע קוסניל מנ.ק.ו.ד. ושם יש מקום אויף דער דריטער פאליציא. אם אסכים לנסוע שם ידבר עמו. השבתי לו אני מוכן לנסוע בכל מקום שיש ואסכים אני לנסוע אויף דער דריטער פאלעציע, ובאמת חשבתי שאין מקום מוכשר יותר עבורי מאשר זה, היות ששם אוכל להתפלל ושום אדם לא ירגיש. ואח"כ אמר ששם יש ג"כ מקום פנוי עבור החבילות שלך, ולקחתי עבורי המקום ליסע ולישון שם והחבילות הניח בהצד שהי פנוי.

כאשר באתי למקום זה החדש שאל אותי הקורנעל מי אני ולאן אני נוסע, תשובה שלי עבורי היתה ג"כ היות שבני נמצא עתה בצבא העומד בקרב והילדים נשארו לבדם בביתם, ע"כ נוסע אני לראותם ולהקל להם הדאגות, ושאל ומה אלו החבילות, אמרתי לו היות שאני עוסק במלאכת טריקאטאז ע"כ החלטתי להביא עבורם ענינים כאלו שיוכלו ללכוש אותם, וכפי הנראה שהחירוץ נתקבל אצלו.

מצידי הייתי רגיל לקום כעלות השחר ולהכין את עצמי להתפלל ולסיים התפילה עוד כהיותם ישנים, ובאמצע היום הייתי יורד רק פעם אחת ביום כשהייתי צריך לאכול מאומה, וגם האכילה היתה במקום שישנתי.

כמה פעמים ביקש איך זאל מיט עם שפילין שאחמאט, ולומר שאינני רגיל בזה פאסט נט לאיש שאומר שבנו ג"כ קורנעל, אך השבתי לו היות שזה זמן רב לא נתקבל מבני מכתב ע"כ אין רעיוני חפשים שאוכל לקחת חבל בשאכמאט וכמדומה שגם זה נתקבל אצלו.

כאשר עברנו ארענבורג (היינו הרי אוראל קודם שבאים למדברות של קאזאכסטאן) אמר לי ששמע שמועות שפה כאים הרבה גנבים ע"כ צריכים להשמר מאוד מזה ובפרט בזמני הלילה, השבתי לו חבר קורנעל יכולים אתם לישן כסדר ואני לא אישן כל הלילה והוכשר בעיניו.

כאשר עבר עוד יום אחד אמר הוא לי שיש שמועות שיהודים שיש להם זקן נוסעים הרבה פעמים לעיר הכירה וקונים זהב ומטמינים אותם בזקנם ועושים מזה מסחר גדול, ובפרט היות שאצלך החבילין גדולים כ"כ מן הסתם גם אתה באחד מהם, השבתי אם אינך מאמין לי אוכל לפתוח לך החבילות ותראה מה שיש בהם, אמר לי אני רואה שהנך איש אמת וע"כ אומר שהחבילות הם שלי ושום איש לא יחפוך להפש חבילות שלי.

כעבור בערך חצי יום כאשר מסע התכונה עברה קאזיל אררא אמר

שמעתי שערך ג' מאות אנשים יקחו אותם מעל מסע התכונה כאשר נבוא לטורקיסטאן היות שהניירות שלהם אינם בסדר, מובן איך זה פעל עלי, היות שקודם המלחמה הייתי שם יותר מג' שנים שילוח חפשי וויסילקא, ומשם נתנו לי הפאספארט וכמעט כולם ידעו שאני בן שלושים ושלש, ועכשיו אני נוסע בפאספארט בן נ"ג שנה, אך החזקתי את עצמי כמי שאין הדבר נוגע לו ושכבתי במקומי על רום ג', וכאשר באו אצלי לא נתפנית להם רק הדאיתי הפאספארט עם הפראפוסט ואמרו הכל בסדר, אך היות שערך ג' מאות אנשים לקחו מהרכבת מובן שעמר מסע הרכבת שם לערך חצי שעה, וחזקתי עצמי שלא להראות שום פחד, ורק כאשר נסעו משם אז כל גופי נדדעזע ובערך חצי שעה לא יכולתי לנוח מזה וכו' השמר אותי בכל הדרך עד כי באתי לטאשקענט, והיות שידעתי שם הרחוב והנומער של הרה"ח ר' אברהם נסעתי לביתו.

ובע"ה אכתוב ג"כ איזה דברים אודות טאשקענט אבל זה יהי' מסוג אחר. כוונתי בזה שאני כותב שיהי' מסוג אחר הוא מצד כמה ענינים, ראשית לפי דעתי הרבה אנשים כתבו אופן המצב איך הי' בטאשקענט, אבל בהנוגע אודותי אוכל לכתוב רק איזה פרטים. בכלל בבואי לטאשקענט הנה כפי המדומה לי בד"כ המצב מהרבה מאנ"ש הי' במצב טוב, אבל היות שלא הייתי עמהם בעניניהם ע"כ לא אכתוב מזה, כמ"כ הי' שם חדר והמלמד מכתה הגדולה הי' הרה"ח ר' משה קאראלעוויצער וגם הרה"ח ר' ישראל לעווין מנעוועל ג"כ למד עם תלמידים, כמ"כ הי' האנ"ש מסייעים כתמיכה נכונה סאמארקאנד, כמ"כ קבעו אנ"ש שקודם התפילה יהי' להם קביעות בערך שעה או יותר בכל יום בלימוד דא"ח, מוכן שבזה הקביעות הייתי ג"כ משתתף, אבל הנה זה לא עמלי.

* * *

כשבאתי לטאשקענט הנה קודם שנכנסתי לבית הרה"ח ר' אברהם יחי', ראה אותי הרה"ח ר' בנציון ע"ה שם טוב, הנה אצלו המצב הי' אז לא בכי טוב, ראשית שהוא בא שמה לא מומן, ולא הספיק עוד להסתדר במילא הי' אצלו הכל בצמצום, עכ"ז ביקש שאסעור אצלם (כמדומה שזה מפורסם בניו יארק באריכות).

אחר זה כאשר באתי לבית ר' אברהם יחי' והודעתיו שהבאתי עמדי שתי קילאגראם צבע פארב, והנה לו הי' הכל בסדר הייתי יכול להשתכר בזה לכל הפחות שלושים אלף, אך היות שלא ידעתי מי הוא העוסק בזה, לקח ר' אברהם הצבע והלך לאחד, וכאשר עשה איזה נסיון בהצבע אמר

שרימו אותי ואולי יוכל לשלם לי לכל היותר מה ששילמתי בעד הצבע.

הנה כפי הנראה בוודאי רימו אותי אך אינני יודע בביאור או זה שמכר לי במאסקווע או זה שקנה ממני ואולי גם שניהם יחד היות שזה האיש שקנה הצבע הוא זה האיש עצמו שנשאר חייב לי קודם שנסע שש או שבע מאות, ואף אם לא הי' הצבע טוב כל כך, עכ"ז לשלם רק מה ששלמתי ולא יותר זה ג"כ מוכיח על איזה רמאות, חוץ מזה אני שלמתי כל הכסף ככת אחת ופה הייתי צריך לחכות שלאחר שיצבע וישלמו לו כער המלאכה אז יהי' נותן לי קצת מעות. אך היות שבעצמי לא ידעתי עם מי לדבר אודות זה היות שלא ידעתי מי האנשים העוסקים בזה ואיזה איש מידודי הלכו אצל זה האיש ובודאי לא ידעו מזה שאני לא הייתי מאמין לו בזה, וכיון שהאנשים האלו הסכימו כמו שאמר לא רציתי ליקח הצבע חזרה, ובעל כרחי הייתי מוכרח להסכים, עם כי לבי אמר לי שזה לא כהוגן.

כמה ימים כעבור בואי לטאשקענט הציעו לי נכבדות אורות זוגתי שתחי', ובעבור בערך ששה שבועות מעת בואי לטאשקענט נהייתה החתונה שלנו בשעה טובה ומוצלחת לאורך ימים ושנים טובות, ולא הי' לי פנאי לחשוב על האפשרות לעשות ריוח בהצבע, כמילא נשאר הענין שקבלתי עבור הצבע רק כפי מה ששלמתי, וגם זה במשך איזה חדשים.

ר' אברהם יחי' דיבר עם ר' דוד יחי' דייטש שאז היתה לו א שניידעריי שיקח אותי שאהי' חותך הסחורה עבור הבגדים, והסכים על זה, ולאחר שהלכתי להשניידעריי וראיתי איך האיש שהי' שם חותך היות שהיו חותכים מאה וחמשים או יותר בפעם אחת, ולאחר שתתכתי איזה פעמים כשהי' אצלו האומן שעבד שם לפני, לקח אותי במקומו, ועבדתי אצלו כמה חדשים, נוסף לזה, מהשיריים שנשארו מהסחורה הרווחתי ג"כ סכום מסויים, פעם אחת כאשר הלכתי הביתה הרגיש אחד מיליציאנער שיש אצלי איזה ענין ולקח כל הסחורה שהייתי עטוף בה, אך עכ"ז לא עזבתי מלהתעסק בזה, רק מקורם הלכתי בהדרך שהיתה לא כל כך רחוק מביתי ולאחר זה הלכתי בדרך עקלתון אך לא קרה לי שוב שמישהו יקח את הסחורה ממני.

כעבור איזה חדשים בא ר' ישראל יחי' קוגעל, שהוא בעל אחותי, ואמר לרי' דוד שהוא מוכרח להעמיד את ר' ישראל הנ"ל במקומו, אך עכ"ז כרי שלא אשאר ח"ו בלי פרנסה עשה שניידעראי' בזה אצל אחיו שלום ע"ה. אצלו לא היתה השניידעריי גדולה כמו אצל דוד יחי', אך

עכ"ז פרנסתי לא נתמעטה, וגם לא בפחד כל כך, היות שהי' לו שותף אוזבעג אחד והוא הי' החברותא עם המיליץ, ובמילא כאשר הייתי הולך מעוטף בסכום כזה שאולי היו יכולים להכיר, הי' הוא הולך לפני ובמילא לא הי' לי פחד כמו לפני כן.

כך הי' עד אמצע הקיץ, ואז התחילו אנ"ש לחשוב על העתקה לחוץ לארץ וגם אני וזוגתי תחיינו היינו מהם ולערך בחודש אלול באנו ללוב (לעמבערג). ולכתחילה היינו דרים במקום לא טוב, היינו שאחדים ממיליציע היו מעיקים לנו מה אנו עושים פה ומאיזה מקום וכעבור איזו סיבה, אך בעבור זמן קצר העתיקו אותנו אלו שהיו עומדים בראש לדירה אחרת שהי' בתחום המרכזי שבעיר, אך היינו צריכים לשלם סכומים גדולים ובעל הבית מחדר שלנו הי' איש טוב, הוא הי' יהודי אך האשה שלו היתה נכרי', ובאיזה זמן קודם שבאנו ללעמבערג הי' הוא המשנה מראש העיר, אבל אח"כ לקחו המשטרה ממנו את המשרה מצר שהוא יהודי.

הוא הרגיש שיש איזו כוונה במה שבאנו ללעמבערג, אבל אמרתי לו שהיות שזוגתי איננה יכולה לסבול האוויר החם דטאשקענט עבור זה באתי לכאן, והגדתי לו שהנני יכול לחתוך סחורות ע"י מאדעל ואמר שאולי יעשה שותפות עמדי, וכה נמשך מן הסתם לערך ב' חדשים.

בתוך הזמן בא ג"כ ללעמבערג חיים ל.ל. והי' רר אצל פקיד ממיליץ והגיד לי שמקודם תיכף כשהיו אנשים באים היו יכולים לנסוע מפה ועכשיו נעשו עיכובים, מובן שהנ"ל הגיד לבעל הבית שלי אז אמר לי עכשיו אני יודע סיבת ביאתך לכאן, אך אני עשיתי את עצמי שאינני מבין מה הוא מדבר.

והנה בדירה זו היו דרים אנשים כאלו שהיו במשטרה וגם מנ.ק.ו.ד. דשומרי הגבול, ואחר מהם שהי' קורנול, ואמר שסטאלין ימח שמו אמר שיודע שהרבה יהודים שומרי תורה ומצוות רוצים לנסוע מסאָוועט ולא איכפת לי היות שהם אנשים שאין כוונתם להרע להסאָוועטן. רק היות שיש להם קושי לשמור חוקיהם ע"כ הם עוזבים, אך צריכים להשגיח שלא יסעו עמיהם הבענדעראוועט שהיו לוחמים נגד המלוכה, וכאשר הגיד לי מזה הודעתי אודות זה לאלו שהיו עומדים בראש, וכמדומה לי שבעבור שבוע נסעו מזה הרבה מאנ"ש, כמדומה לי שהי' זה תיכף אחר יום הכיפורים אם אינני טועה נסעו אז דור יחי' דייטש ומשפחתם, וגם חיילק תאנן יחי', ובאם רוצים באמת לידע בזמן יכולים לידע זה מהם.

ובעבור כמה שבועות נסע עוד עשעלאן אחד, זה הי' בחודש חשון
 בו נסע גם הרה"ח ר' בנציון ע"ה שם טוב, ועשלאן שהייתי מהנוסעים
 עמהם נסע קודם י"ט בסלו. עוד אדבר מזה ועוד איזה ענינים שלא כתבתי
 מהם.

. . .

לפני שאמשיך, אחזור לכמה פרטים שהיו במשך כמעט קרוב לשנה
 מעת בואי לטאשקענט עד שנסעתי משם עם זוגתי ע"ה ללעמבערג.

אתר החתונה באם היו נותנים לי לאלתר לכל הפחות סכום שהי'
 חייב בעד הצבע אז הי' אפשר שיספיק לי זה עד שהתחלתי לעבוד אצל
 רוד יחי' דייטש, אבל עד ששילם לי לקח זמן. לא דברתי עם אנ"ש אורות
 הלואה אך הותיק וחסיד ר' אלי' ליפסקער יחי' בא אלי ורצה ליתן לי
 חמש אלפים רוב, והיות שכפי הנראה הי' רוצה ליתן על מנת שלא
 להחזיר, לא רציתי ליקח מאתו. והתחיל לדבר שהוא נותן לי בתור
 הלואה וכשירחיב הי' לי אחזיר לו אז נתרציתי לקחת מאתו הסכום הנ"ל.
 ובעבור איזה חדשים החזרתי לו. כפי האמת הוא לא רצה לקחת חזרה
 אבל הכרחתי אותו לקחת חזרה. וכפי שכתבתי מהשכירות וגם מהריוח
 שהי' לי ממכירת הסחורה לקונים שהיו מוכרים בשוק הי' די עבירינו.

. . .

פרק רביעי

הדרך אל החופש

החלטתי לנסוע ללעמבערג, והיינו צריכים לנסוע חזרה למאסקווע. חששתי לנסוע עם מרכבת המסע כי עור הי' בזכרוני אופן הנסיעה ממאסקווע לטאשקענט, ע"כ החלטנו לנסוע באווירון ושלמתי עבור זה י"ב אלפים רובל, אך כאשר בא יום נסיעתינו הודיעו לי שהיום יש רק מקום אחד פנוי באווירון, ע"כ אסע בעצמי וזוגתי תהי' תיסע מחר עם אווירון אחר. אמרתי אם נוכל לנסוע היום ביחד אז אסע היום ובאם לאו תהי' הנסיעה מחר. והתחילו לצחוק מאתי אולי אני ירא לנסוע באווירון. היום נוסעים באווירון פקידים ואנשי שם (רק זה הי' חסר לי דוקא לנסוע עם אנשים כאלו), אמרתי אם נוכל יחדיו אני וזוגתי לנסוע היום נסע היום ובאם לאו תהי' הנסיעה מחר, והסכימו לזה.

האווירון לא הי' כמו אווירון דעכשיו שיכול להתרומם לגובה של שלושים אלף פוט, וכאשר הי' צריך לטוס על הרי אוראל גרם זה איזה עגמת נפש לזוגתי, אבל ב"ה כעבור משך חצי שעה הכל חלף ועבר, ובאנו עם האווירון ערב ש"ק כמו חצי שעה קודם הדלקת הנרות.

הי' דר שם ר' איסר יחי' בריקמאן וידעתי איפה הוא דר הלכנו לביתו והיינו אצלו בשבת קודש. לאחר שבת היינו צריכים להשיג טיקעטס ממאסקווע ללעמבערג הלכנו לאפיס אחד שהודיעו לנו מקודם ששם יעשו כל המצטרך. וכן הי' שעשו הכל בוריוות ונסענו במרכבת המסע ללעמבערג. אינני זוכר כמה שעות היתה הנסיעה אבל בעזר השם לא הי' שום עגמת נפש בזמן הנסיעה.

כתבתי מקודם שבדירה הראשונה שהיינו דרים בה הי' לנו שם עגמת נפש, ואילו בדירה השני' הי' בתחילה הכל טוב, אך היות שאשתו של האיש שהי' יהודי היתה ערלית וכשראתה שבעלה מחבב אותה התחילה לשנוא אותנו.

והיות שזוגתי היתה בחדשים הגבוהים לעיבורה, ובינתיים חלף יותר מחודש, התחילה לצעוק שנחליף מקום דירתנו, והתחילה לצעוק על בעלה שבעוד איזה ימים תלד זוגתי ואז לא יוכלו להכריח אותנו שנצא מהדירה, ואמר לנו בעלה שאינו יכול לסכול אותה ואילו לא הי' לו ממנה בת הי' מגרשה. והלכה זוגתי לרופא להתראות ואמר שעד זמן

הלידה יעבור לא פחות מב' שבועות, אבל הערליות לא נתנה אימון לזוגתי ואמרה שהיא תיקח אותה בעצמה אל רופא, וגם הרופא הב' אמר שבוודאי תעבור לא פחות מב' שבועות, ואמרה שצריכים אנו לחפש דירה חדשה והסכמנו לזה.

אך לאחר חצות לילה התחילו לבוא לזוגתי כאבי לידה ולא הי' ביכולת להשיג מכונית ליקח אותה לבתי רופאים. אך היות שהוא הי' מקודם משנה לראש העיר, הלך למשטרה להשיג שם מכונית ושהה שם יותר משעה, ובנתיים נשמע קול כדור (א' שיסעריי). היות שלא רחוק ממקום שהיינו דרים שם הי' בית הקברות ושם היו בענדעראווצים (חיילי אוקריאנע שהיו נגד הסאוועטן) והיו מתביאים את עצמם שם, וכאשר איזה פקיד מהממשלה הי' נוסע שם היו הורגים אותו שם. והיות שבעלה שהה זמן רב התחילה לצעוק שגרמנו שיהרג, אך כעבור זמן הביא מכונית ולקח אותנו לבתי רופאים והמכונית היתה מהמשטרה שהביאה לחם עבור המיליציאנערן. אך הוא פעל שמקודם יקחו זוגתי לבתי רופאים ולאחר זה יקחו הלחם מהמכונה, וזה גרם שיקחו הלחם באיחור של שעתיים כפי סדר המסודר, ואמרו לו הילדה גרמה שיאכלו הלחם כעבור כמה שעות באיחור.

כעבור כמה ימים כאשר באה זוגתי בשעה טובה ומוצלחת הביתה, הי' בעל הדירה בשמחה גדולה ואמר זייער א' שיינע אידישע מיידעלע. מובן שהערליות לא היתה יכולה לסבול זה, אך היות שאמרנו שנחפש דירה חדשה הרגיעה את רוחה.

בשבת זה היתה שמחה גדולה אצל אנ"ש בלעמבערג והרבה מאנ"ש היו בגילופין, און מען האט זיך גיקוליעט. שמעתי שגם ברחובות עשו קאזיעלוקעס ובאו אלי מאכן קידוש, ובתוכם הי' גם הרה"ח ר' אשר סאסאנקער. הוא הגיע לבחינה כזו שלא ידע מה נעשה עמו, וישן במקום שרבים צריכים לו. מובן שזה גרם איזה עגמת נפש, וכעבור כמה ימים התחילו אנשי המשטרה לחפש אנשים כערכינו, אך כעבור זמן הכל חלף ועבר כמו שלא הי' כלום.

בינתיים נסעו אנ"ש עם העשלאן ב', ובתוכם נסע גם הרה"ח ר' בנציון ע"ה שם טוב ובני ביתו יחיו, וגם הותיק וחסיד ר' זלמן יחי' סודאקעוויטש נסע עם זה העשלאן, ובא אצלינו הרה"ח ר' הענדיל ע"ה פוטערפאס ולקח אותנו אל הדירה שהי' דר בה ר' זלמן סודאקעוויטש. והיינו בדירה זו לערך שתי שבועות, היות שבתי איירליא תחי' נולדה

בשעה טובה ומוצלחת כ"א חשון, והיינו בערך שבוע לאחר שנולדה בדידה הקודמת. ובלייל ח"י בסלו הי' צריך לנסוע העשל'אן שלנו, במילא היינו דרים שם עד זמן ההוא.

באמצע הלילה בא עוד הפעם ר' הענדל ע"ה ואמר מהרו כי הכל מוכן, ומן הסתם בערך שעה ניסע מכאן. במילא מאכט אלץ בקיצור, אין זמן עכשיו להתמהמה, ולקחתי בתי כמו שהיתה מונחת במטה שלה מט א קליינע קאלדרע ונסענו במכונה פתוחה, והקור הי' גדול כרוח סוער, ובעבור איוה זמן באנו אל הסטאנציע שמשם היינו צריכים לנסוע, אך אורות זה צריכים לכתוב בארוכה בפרטיות כפי מה שנשאר בזכרוני.

. . .

כאשר באנו אל הסטאנצאן לנסוע על מרכבת המסע היינו צריכים לחכות בחוץ, כי לא ידענו באיזה מקום יביאו מרכבת המסע, והודיעו לנו שתיקף בבוא מרכבת הנ"ל עבדינו מיד אנו צריכים לעלות עלי, ואי אפשר לשהות אף רגעים אחדים במילא עמדנו במקום פנוי בחוץ והקור והסערה הי' גדול מאוד. וכעבור בערך רבע שעה לא הי' אפשריות לעמוד יותר, היו הכל רצים להחבא באיזה מקום שהסערה איננה מגיעה שם כל כך, אך כעבור עשרה מינוט או יותר מעט עזבו מקום ההוא, ומצפים במקום גלוי איפה תבוא הרכבת. וכה עברו בערך שש או שבע שעות.

בערך בשעה שביעית או שמינית הודיעו שהרכבת באה ושהיא עומדת במקום פלוני, וצריכים לילך בוריוזות. במשך כל הלילה היתה הילדה תחי' בדי, ומזמן לזמן הייתי מגלה במקצת רי קאלדר'קע הקטנה לראות מצבה אם נושמת רוח חיים.

כאשר הודיעו שצריכים להזדרז לעלות על הרכבת הייתי שם מהראשונים, וכמעט שאי אפשרי לספר מהנראה שמה. ראשית היתה מרכבת כזו שבה מעבירים בהמות ממקום למקום, נוסף לזה היתה כמעט חלולה, ובחצי מהוואגאן ניסע נכדי והי' לבוש חלוק מחצי השני. בהעשל'אן ניסעו לערך שבעים משפחות ובתוכם הרה"ח ר' שניאור ע"ה, הרה"ח ר' שלמה חיים ע"ה עם משפחתם ועוד אנ"ש, היתה שכל אחד מהנוסעים הי' עמו בגדים וחפצי בית והרומה, מוכן שהחפצים כמעט לקחו כל שטח הוואגאן וכמעט אין גם אחד מהם שיסדר החפצים. אינו יכול להעלות על הדעת איך היתה אפשרות במצב כזה לנסוע, אך מן הסתם חשבו כולם שבמשך כמה שעות נבוא אל המנוחה ולמה צריכים לסדר הצעמאדאנעס והרוקזאקעס במקום מיוחד.

אך הכותב שורות אלה שכמה הרפתקאות עברו עליו הרגיש שאי אפשר לנסוע במצב כזה, והתחלתי לעשות סדר, וכמעט רבע מהוואגאן לצד שצריכים לנסוע עשיתי מכל החפצים כמו כותל ג' שורות, והעיקר מדוע עשיתי היות שהייתי דואג אודות זוגתי והילדה שיחיו שלא יארע להם שום מיחוש ח"ו, כאשר התחלתי לסדר את החפצים היו איש אחר ששם משפחתו דיסקין, אינני יודע אם זהו שם משפחתו או משפחת זוגתו, כמרומה לי שהם קרובים להרה"ח מאטלין יחי', ולהם היו כמה ילדים או ילדות אז נתן גם הוא יד לעזרנו, ועשינו לפי ערך שנוכל לקרוא בשם סדר.

כעבור כמה שעות לאחר שכל הנוסעים תפסו כל אחד מקום שתשבו שזהו המקום המוכשר ביותר בערו, אני לקחתי עבורי ועבור משפחתי מקום קרוב לחפצים בשורה ג' מהכותל שהי' חצי גובה משתי שורות הראשונות, וזה היו למחסה מן הרוח סערה. וכה היו עוד איוו משפחות שישבו שם להנצל מן הסערה.

ופתאם הנה בא איזה ערל והתחיל לדבר אלינו: חברים טאווארישצי יהודים, אתם יודעים שאצלינו אתם בחרות כמו כל האנשים הדרים בסאוועט רוסלאנד, מדוע אתם נוסעים לפולין ששם האנשים אנטיסעמיטן, בעוד לא נסעתם מכאן התבוננו להשאר פה. וזכר אני שאבי קאלמאנסאָהן ע"ה השיב לו כמו מן השפה ולחוץ. הצדק אתך. וכה עמד עוד משך זמן הערל הזה ודבר עוד רברים כאלו, מובן שהרבה מאנ"ש הבינו שאנשי המטרה יודעים שאנו ילידי רוסיא ומן הסתם עשה זה רושם לא טוב, אך כעבור קצת זמן עזב הערל הוואגאן והתחיל הוואגאן לנסוע, אך לא ביושר רק כמו כאשר שלחו אותי מבוטריקיא שהי' מחליף ממקום למקום אחר אך הכל באותו מקום, וכה נמשך במשך איזה שעות.

אך כעבור כמה זמן התחיל לנסוע ולאחר כמה שעות עברנו פרעמישליאן ורק אז ידענו שעברנו הגבול. והיות שעמדה מרכבת המסע קצת זמן שם ירדתי ואספתי מעט עצים, והיות שהיתה שם א' בלעכענע אייוועלע (לקרוא זה בשם חנור של מתכות אי אפשר). הדלקתי את התנור הזה וחממתי את המקום, אך כמה מאנ"ש התחילו לצעוק שתהי' ח"ו מזה שריפה ע"כ כבו את האש.

והנה כמה שעות אחר זה עוד לא היו הקור גדול וזה היו ערב שיק י"ט כסלו, אחדים השיגו גם משקה ומובן שהיינו במצב של חירות. נסע

אתנו ג"כ מאיר חראלאוו הוא ה' מאלה שאינו ממאס במשקה אפילו ביום חול ובפרט י"ט כסלו, הוא ה' או חתן הרבנית אלטע פעוונער ע"ה ולהם ה' ג"כ ילד או ילדה חדש או ב' חדשים, מובן שה' בגילופין באלו ששכח מלהשגיח על הילד, ואינני יודע איך קרה זאת ומן הסתם בשינה ישנו על הילד, והילד איננו. כאשר באנו אל טארנפאל, עמדה שם מרבכת המסע והוא הספיק למסור שיביאו אותו לקבורה.

באמצע הלילה ה' בוואגאן קור גדול וכולם ה' חפצם לישיב ברבע הזה שעשיתי כותל מהחפצים. אי אפשר לתאר המצב, כל אחד דוחף עצמו מבלי להשגיח אם שוכב שם אדם, וכה ה' עד שבאנו לטארנאפאל. מטראנאפאל היתה הנסיעה ביום וכמדומה שגם הקור והסערה לא ה' בכח כזה. הזמן שבאנו לקראקאוו אינני זוכר אם ה' באותו יום או ביום שאחריו, והיות ששם ה' הרה"ח ר' בן ציון ע"ה שם טוב, הוא ה' מהראשונים שקדמו אותנו בשלום.

אח"כ הובילו אותנו אל מקום אחד שבתוב שם הרחוב נומער 10. ושם ה' חדר אחר שלערך שלושים או ארבעים איש היו יכולים להסתדר שם. אבל היות שהיינו מן הסתם לא פחות ממאה וחמשים, מובן הדוחק שה' שם ועשו תחתיים שניים ושלישיים לשכב. וכה ה' במקום ששכבה בתי תח' ה' שוכב כחור מן הסתם יותר משהו פוס, וה' שוכב על דופן. אך באמצע השינה נשבר הדופן ונפל וב"ה היות שבתי שכבה במולטער של כרזל, והמולטר היתה גבוה ב"ה שלא קרה אסון חי, וכה ה' במשך איזה חדשים, עד שעזבו את הבית והלכו ללאגערן.

ובדרך אגב אזכיר עוד ענין אחר, למרות שאיננו מהרברים ששייכים אלי בפרט, אבל עכ"ז כראי לכתוב אודות זה, והוא שבהיותנו בלעמכערג אכלנו בסוכה שהיתה רק מקצת יותר בגובה מעשרה טפחים, היא היתה בהדירה שה' דר הרה"ח ר' שמואל ע"ה נוטיק וכמדומה גם הווי"ח ר' זלמן בוטמאן ע"ה, והיינו שעשו הסוכה על הבאלקאן שה' אצל החלון ועשו הסכך באופן שלא יראה חוץ מהבאלקאן במילא ה' גובה הסכך מקרקע הסוכה רק בערך י"ב או י"ג טפחים, והיו נכנסין בה דרך החלון ויושבים על קרקע הסוכה, היינו קרקע הבאלקאן כפישוט רגלים תחת השולחן, והרבה מאנ"ש אכלו בסוכה זו, וכדומה לי שראיתי בעיתון שכתב ר' משה יחי' לעווערטאוו אודות זה.

רגעים אחדים הרגיש שהלכתי משם ויצא לחוץ והתחיל צו פייפון. כאשר הבטתי לאחורי אמר שבאם לא אחזור הביתה הוא יורה עלי ושבתי חזרה לבית.

בערב כאו מהמשטרה והביאו עמם אשה אחת יהודית שבעת שהיו הגרמנים בפולין היתה היא במחתרת עוזרת למי שהי' לוחם בהם, ע"כ ככלות המלחמה עשו אותה ממונה על ילדים עבריים, ורצו שתקח הילדים תחת רשותה ואותי וזוגתי תחי' וגם הלל וזוגתו יקחו לבית האסורים. זוגתי אמרה שבשום אופן לא תתן מידי' בתינו תחי' אם הם רוצים יעשו כל מה שישר בעיניהם ח"ו אך לא תפרד מן הבת.

האשה הנ"ל בראותה כל זה אמרה להם רי הי' לי לראות איך הנאצי'ס ימח שמם לקחו הילדים מחיק אמותם ועכשיו אתם רוצים לעשות כמעשיהם בשום ענין ואופן לא אסכים לזה. הנני אחראית עבור האמהות ומקווה אני שגם הגברים שלקחתם ישובו חזרה מבית האסורים בשלום.

הרה"ח ר' יצחק ע"ה גאלדין הי' אז בלארז נסע אל הרב הכולל ר' כהנא שהי' לו ידידות גדולה עם שר הפנים ואמר שמכיר הוא אותנו עוד קודם המלחמה שהיינו לומדים בישיבה בוויילנא והוא אחראי עבורנו. ענה לו שר הפנים שמע נא אני מאמין שהאמת אתך, ולו גם אם הם ילידי רוסיא לא איכפת לנו, אבל אבקש ממך להשיב על שאלתי, הנך יודע היטב איך שאנו יראים מהשכן המזרחי שלנו, ולפלא הוא בעינו שאנשים שהיו דרים קרוב לשלושים שנה שם כמדומה לי שיודעים איך שצריכים להזהר שלא יפול עליהם חשר שיצאו משם ברמאות, ועתה כאשר עברו הגבול הפולני עשו תמונות כפומבי והוריעו שהם יצאו מרוסיא ומן הסתם השמועה מזה הגיע לרוסיא, וזהו סיבת הדבר שלקחו אותם לבית הסוהר, אבל אני אמלא בקשתך ולמחר אשלח פקיד נאמן מהדורשים והכל יהי' כבי טוב.

כן הי' לאחר שישבנו כ' ימים, ביום השלישי בא פקיד אחר ושאל כמה שאלות וכעבור יותר משעה יצאה פקודה מאתו שאנו נולדנו בוויילנא, ועם שאין אנו מדברים בשפת פוליש בטוב זה ידוע לנו, שכאשר למדנו בישיבה בוויילנא דברנו רק בשפת איריש אבל האקצענט שלנו מראה שאנו ילידי פולין, ע"כ יתנו לנו חופש.

אך היות שאמר לרב כהנא שמכל מקום נוהר להבא, הוסכם שנעזוב קראקע וניסע לערים אחרות, אני וזוגתי ובתינו ניסע לקאטאוויץ

והלל ע"ה אנימאוו ובני ביתו יסעו לביטום שהיא כנסיעה באוטובוס בערך שעה וחצי מקאטאוויוץ. אך היות שלא הייתי קודם לכן בקאטאוויוץ ע"כ נסע עמנו בחור אחד להראות לנו לאן נלך.

האוטובוס הי' צריך לנסוע מקראקע פחות משעה, והיות שהילדה הייתה אז עוד פחות מארבעה חרשים ע"כ הניקה אותה והלבישה אותה חליפות חדשות, ושלחנו הבחור לראות ולידע מתי נבוא לשם. למעשה האוטובוס בא רק לאחר שלוש שעות, וגם הנסיעה לקאטאוויוץ הייתה בערך ב' שעות או יותר, אבל בעזר השם באנו לקאטאוויוץ.

הבחור הוביל אותנו בתחילה לכית כנסת של מזרחי, כאשר ראו הבחורים אותנו אמרו היות שהם רוצים להתפלל במנין וקשה להם לחפש עשרה, ע"כ אותי הם מקבלים בכל הכבוד אבל עבור משפחתי אין להם מקום, ע"כ שאחפש עבור זוגתי ובתי מקום אחר. השבתי להם תודה רבה שמבקשים ליתן מקום עבורי אבל אני לא אפרד ממשפחתי, ובאם שאינם יכולים שגם משפחתי תשאר פה או אבקש מקום אחר, והוסכם שיוליך הבחור אותנו לבית הכנסת של אגודה והלכנו לשם.

כאמצע הדרך פגע אותנו בחור אחר שמו יעקב ואמר להבחור המוביל אותנו תן לי המשפחה ואני אסדר אותם בע"ה, הוא לקח אותנו והביא אותנו בחדר שהי' דר שם ואמר אני אמצא מקום עבורי ואתם תרדו פה, ולערך שבוע שהיינו בקאטאוויוץ הנה לא זו בלבד שנתן לנו דירתו, אלא עוד זאת שלא הניח אותנו לילך לקנות מה שצריך לאכילה והכל הביא הוא בעצמו.

כעבור שבוע ימים היו צריכים עוד שיירה אחת לעבור את הגבול הפולני לדרך מרכז ארצות הברית והוא הי' מאלו העוזרים בזה, אז ביום קודם נסיעתו מקאטאוויוץ אמר לי שאלך אתו ויראינו איפה נמצאים המקומות שאוכל לקנות שם מה שאנו צריכים, ועד עתה לא הלכתי מפתח החצר ולחוצה, רק להתפלל בבית הכנסת, אך כאשר נסע מזה או התחלתי לילך בעצמי לקנות.

והנה, כאשר עברו כמה ימים ואנו ישינים בחדרו שמענו שנאצי אחד בא לבעל הבית של דירה זו ואומר לו שמעתי שאצלך דרים יהודים ע"כ באתי להורגם, השיב לו אתה יודע שכמוך אני ג"כ שונא יהודים ובמה שאתה חושד אותי שאצלי דרים יהודים זה חרפה גדולה לי האם אינך יודע אותי, ואמר הנאצי אני רוצה רק לראות דירתך, אמר אני רואה שאינך רוצה להאמין לי ודי לי בזה בושא וכלימה, וב"ה שבתי לא בכחה ולא שמע הנאצי מאומה ועוכ הבית.

בעבור כמה ימים או אולי למחר בכוכר כשבאתי לבית הכנסת להתפלל ושומע אני שמדברים אודות בעל הדירה שלי שהוא נאצי והדומה, הגדתי להם מה שהי' בלילה הזה ושהוא הציל אותנו בפועל ממש, הנה בשמוע הרב שהי' בקאטאוויץ (שמו הי' הרב שמעון גאבול. שמעתי שביום אחרון של פסח ובארץ ישראל הוא אסרו חג הלך לבית הכנסת ומכונית פגעה בו ונהרג, יהי זכרו ברוך). אמר היות שיש באפיס ועד ההצלה ב' חדרים יתנו לנו מיד חדר אחד, ולאחר התפלה נכנסנו לדור בזה החדר והחרר הי' בקירוב אל הרב היות שהוא הי' ג"כ שם בעלי' על החדרים התחתונים, ומני אז היינו דרים בחדר זה בערך שנה עד שעלה בידינו להשיג ניירות עבור העתקה לפאריז צרפת.

. . .

הממונה בועד הצלה או הי' הרב ר' מאיר ע"ה בליצקע וכחדר השני שהי' שם האפיס הנה מזמן לזמן הי' דר שם תתנו הרב ר' שמואל ארענשטיין יחי', במדומה לי שהוא עכשיו בהנהלה אגודת הרבנים וארצות הברית וקנדה. כמו"כ היו מתפללים שם בני הישיבה מקאמעניץ בשבתות ובימים טובים, חוץ מזה שע"י השתדלותו של הרב המנוח ר' שמעון ע"ה גאבול זכרנו לברכה הניחו אותנו לדור בחדר החיצון דועד הצלה.

עוד זאת, הי' בחצר חדר תבשילין ורצה ר' שמעון ליתן לי פתקא שנוכל שם אני ובני ביתי שיחיו לאכול שם בלי תשלומים, אבל כאשר הציע זאת לפני עניתי לו שלא נאכל שם, ורצה שיביאו התבשיל לחדר שלנו וגם בזה לא נתרציתי, ואמר שפה הכל בתכלית הכשרות, כל הבשר בא מארגאן בקאנסערוואן ובהשגחת הרבנים הגאונים כמו הגאון הרב אליעזר ע"ה סילווער והדומה. עוד זאת, בימים ההם היו בקאטאוויץ הרבנים מכל ערי פולין לאסיפה והיו אוכלין בבית התבשיל ההוא, אמר לי ראה נא כל הרבנים מפולין אוכלים בבית תבשיל זה והוא משום שיודעים שכל מה שמביאים לפה הוא בתכלית הכשרות ומה היתרון עמך שאינך מסכים, ונניח שאתה רוצה להחמיר עליך אבל שגם זוגתך והילדה שלא יאכלו זהו ממש כמו שגעון, השבתי לו אפשר שהאמת אתו אבל אנו אין אוכלים רק כאשר אנו יודעים בפועל ממש מי הוא השו"ב והדומה.

והנה בעבור איזה שבועות קיבל מכתב ממקום שהיו שולחים הקאנסערוואן שעל פי טעות הונחו פתקאות ההכשר על קאנסערוואן

שאינם כשרים, וכראי שידעו מכך שבאם עדיין לא אכלו מהם לא יאכלו אותם, ואמר לי הרב הנ"ל מאיר'ל וואס איהר האט אנגעהייבן פראווען מופתים, התירוץ שלי' הי' כמו מקודם כך הרגילו אותנו שלפני שאנו אוכלים צריכים אנו לידע בוודאות.

בכל מה שהי' בכחו לעזור לנו הי' בעזרינו. הוא עזר לנו שנוכל להשיג הניירות עבור ההעתקה מפולין לצרפת, וגם השתדל שהרב מאיר ע"ה בליצקיא שהי' אז הראש שם בועד הצלה ישתדל לעשות עבורינו הוויזה, וכאשר הי' הכל מוכן אז נסעה זוגתי תחי' לווארשעווע היות שדברה אז בטוב שפת פולין, ונתנו לנו הרשיון לעזוב פולין שנוכל לנסוע לצרפת.

בקאטאווין דרנו בערך עשרה חדשים או יותר, והיות שבעיר סאסנאווין, שהי' שם הרב איינגלארד שהוא בזיווג ראשון שלו הי' חתן לבעל התכלת, הי' שוחט מומחה שהי' עוד לפני המלחמה בתור נאמן בלאדו או בסמוך לה על השוחטים, ע"כ כאשר היינו משיגים לקנות עוף הייתי נוסע לסאסנאווין, ומני אז נשארנו ידירים עם הרב הנ"ל.

כאשר הגיע ל"ט הנה היות שבקאטאווין לא היתה אז מקווה כשרה ובעיר בענדין ששם היו דר הרה"ח ר' הלל ע"ה אוזמאנו ועוד הרבה יהודים היתה שם מקוה כשרה, צלצלנו לבענדין ואמרו שתהי' המקוה מוכנת בכוא זוגתי לשם, ובראותה שהמקוה חסרה ואין לה השקה לא רצתה לטבול עד שמלאו אותה שתהי' לה השקה, אך היות שהמים שהוסיפו היו קרים וגם אלה שהיו מקודם ג"כ היו קרים מוכן שזה הי' ממש מס"נ מצידה לטבול במקוה בזו.

למחר כאשר צלצלתי ושאלתי הלא אמרו שהכל יהי' נכון השיבו לי שהם אומרים להאשה שבמקוה שיעור המים שצריכים להניח במקוה שתהי' רוב ממקוה כשרה, והם כעצמם כאשר צריכים מחממים המים הנוספים עד שתהי' ההשקה, היא מן הסתם לא הבינה שצריכה לתמם המים וע"כ הי' מקרה זה. הגם שזה הי' רק פעם אחת אך גם עבור פעם אחת היתה צריכה למסור נפשה בפו"מ.

ובדרך אגב, בקאטאווין הי' שם איש אחד ושמו שמואל פורסט, פעם בא אלי ואמר כתוב שאתה רוצה להיות חבר באגודה ואז אעזור לך בחבילות מתנות ממני אוכל והדומה, שאלתי אותו מפני מה הוא מבקש זה ממני והשיב לי היות שיש לך זקן והדרת פנים זה יועיל לי ומשום זה

אוכל לעזור לך ג"כ, השכתי לו תודה רבה אבל אני לא אעשה זאת ולא אשקר באמונתי.

כמו"כ פעם אחת בעת שבמקום הרב מאיר ע"ה בעליצקי מינו איש אחר כמו פקיד בועד הצלה, שמו אינני זוכר ובא אלי, מן הסתם הי' זה בשעה עשירית או לאחר זה בלילה, ואמר לי שפה נמצאת עכשיו מרת ריקה ע"ה שטערענבערג ורוצה היא לראותי ע"כ הוא מבקש שאלך עמו אל ההאטעל שהיא שמה והלכתי עמו.

כאשר באתי להאטעל שם הי' ג"כ בחור אחד והגיר לה ונכנסתי לחדר שהיתה שמה, אמרה לי כך, היות שאיש פלוני לוח ממני סכום כזה וכזה, והיות שהוא ממונה על הליובאוויטשער לעזור להם, ע"כ היות שהיא יודעת שאני ליובאוויטשער, שאומר לו שהוא צריך להחזיר לה הסכום הנ"ל. השכתי לה שמעו נא מכיר אני את האיש הזה אך לא אוכל למלאות בקשתכם, ראשית אינני יודע מזה כלום וגם אם האמת אתכם אינני יודע באיזה אופן היתה ההלואה, ואפשר שהיו תנאים כאלה שאין צריך להחזיר לכם. השנית הוא נמצא בפולין ג"כ, אני אינני נוסע מכאן לעיר שהוא שם, אתם כמו שבאתם לקאטאוויץ יש יכולת אצלכם ג"כ להיות בעיר שהוא דר שם, במילא מכל אלו הטעמים לא אוכל למלאות בקשתכם רק זה אוכל להבטיח אתכם כאשר תהי' לי אפשרות לדבר עמו אגיד לו מה שבקשתם.

מי הגיד לה שאני ליובאוויטשער אינני יודע, אך בינתיים האיש שהביא אותי להאטעל הלך, והבחור שהי' עמה לא שלחה ללוות אותי הביתה, והייתי צריך לילך בעצמי בשעה מאוחרת כזו הביתה. עם היות שמקום דירתי הי' בטילניא מאריאצקיא היינו רחוב אחורנית עלא בלע"ז, מובן אז איך וואלט איהר מוחל זיין דעם כבוד אבי ניט גיין אזוי שפעט אליין. למחר שאלתי הממונה הזה מועד ההצלה מדוע הלך משם והשיב לי השכתי שבודאי תשלח עמכם הבחור, ראם לא כן מדוע היא צריכה שהי' עמה בחור, די גאנצע אריכות איז מיר ניט נוגע עס איז נוגע ווי זי האט אויף אזוינא וויא איך גיקוקט.

. . .

בעבור משך זמן, בערך עשרה חדשים, השגנו פאספארט מפולין שנוכל ליסע לצרפת.

חשבנו שזהו הסוף ליסורים מעת שיצאנו מרוסיא, אך כפי הנראה איז אונז געווען באשערט עור יסורים. והוא היות שבמרכבת המסע הי'

חלק שני

סיפורים

כ"ק אדמו"ר הזקן

בעת שהי' כ"ק אדמו"ר הזקן במאהיליעוו דעל נהר רעניעסטער לאחר שהוכרח להשאר ברוסיא ולא נסע עם ב"ק אדמו"ר ר' מענדלע נ"ע האַראַדאָקער לארה"ק, התקשרו אליו חסידים רבים ובתוכם הי' איש אחר ושמו הרה"ח ר' אברהם [לפי דברי הח' ישראל מרדכי קאזעמינסקי שמו הי' יתרה"ליב בעל יסורים מפאדאליע, מנוחתו כבוד בצפת, והרבה גדולים, גם אדמו"רים, הולכים להשתטח על קברו], והי' חסיד גדול של אדמו"ר הזקן.

פעם כתבו חסידים מגלילי נהר רעניעסטער, שהרבה מהם רוצים לשמוע דא"ח אך המרחק רב, ובזמן ההוא על הרוב היו הולכים לאדמו"ר ברגלים, וגם מי שהי' בידו יכולת לנסוע מיט א כויר וכרו' ג"כ לקח זמן רב, ולנסוע לליאזנע ולהיות שם משך זמן ולשוב חזרה הביתה, הי' לוקח זמן רב מאד.

ובקשו את כ"ק אדמו"ר הזקן נבג"מ אולי ישפיע מרוח קדשו על הרה"ח ר' אברהם הנ"ל שיוכל לומר דא"ח ולהשיב על שאלותיהם.

וענה אדמו"ר הזקן ענטפערן אויף א שאלה דארף מען זיך קאנען מתלבש זיין און האבן א שייכות צו גשמייות, אברהם איז ניט שייך צורעם, ער קאהן זיך ניט מתלבש זיין.

וזנה פעם אחת חשב ר' אברהם הנ"ל וואָס דארף ער ווארטן ביז מען וועט עס רופן, ער וועט גיין אליין זעהען וואו וועט ער זיין.

בדרך הילוכו לשם פגע בחסיד אחר ששבק חיים לכל חי, וקודם שנפטר החיידר עמו ושאל אותו מה נשמע עמו, והשיב ביטער: צו גיהנום ב"ה האָט ער קיין שייכות ניט, און אין גן-עדן לאָזט מען ניט אריין. ואמר ר' אברהם איך פארשטיי ניט וואָס מען בעט א טובה, מען בעט מער ניט וואָס עס קומט, קום מיט מיר, והלך אחריו האיש ששבק חיים לכל חי.

כאשר בא לשער הגן עדן ואמר שמו, פתחו לו השער, וזה האיש שנפטר קפץ לשם וסגר הדלת ודחפו, והקיץ משנתו והתחיל לצעוק.

בינתיים הגיעה העת שהי' צריך לבוא אל בית המדרש, וכאשר לא בא באו לביתו ושאלו איפה ר' אברהם, ואחדים מבני הבית אמרו שכמדומה להם שהלך אל הגינה לנוח שם. הלכו לשם ושמעו איש צועק

בקול חזק, כאשר קרבו אליו הכיור שהוא אביהם, התחילו לדבר אתו, והשיב להם איך בין מער נט אייער טאטע, ולזוגתו השיב איך בין מער נט דיין מאהן, איך בין א געשטאָרבענער.

בשמעם דברים כאלו קראו לאחרים מהחסידיים שהי' מתייחס עמהם, כאשר קרבו אליו ובקשו שילך עמהם לבית המדרש, ענה להם שאין לו שייכות לעלמא דין. השיבו לו שמע נא אנחנו רואים שאתה עור בחיים, אתה חושב לא כן, הלא יש לנו ב"ה אדמו"ר ניסע אליו ונשאל את פיו. והשיב הצדק עמכם, אעשה זאת, ונסע לכ"ק אדמו"ר הזקן.

כאשר נכנס לאדמו"ר הזקן אמר לו רו לעבסט, נאר דערפאר וועסטו קיין חיבוט הקבר נט דארפן ליידן.

וזה פשר המעשה: החסיד שנפטר הי' מחסידיים כאלו שנקראים "לא עברו", אבל לא עבר עבירה מימיו, במילא צו גיהנום האט ער קיין שייכות נט געהאט, אָבער היות או "לא עברו", במילא למקום שהי' צריך להיות שם לא נתנו לו רשות ללכת. ר' אברהם הנ"ל הי' מהבחינה אשר "עברו", מפני זה פתחו הדלת עבורו, כאשר פתחו הדלת קפץ הנפטר לשם ודחף ר' אברהם, וזאת היתה סיבת צעקתו. שמעתי מהרה"ח הנק' דער בידער דב, כמוסקווא.

. . .

בעת החתונות כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ נבג"מ בשנת תפר"ח רצה הרה"ח הרב ר' יצחק ע"ה הי"ד גורעוויטש לספר סיפור לפני כ"ק, ואמר רבי גואל צדק, איציא וויל דערציילן א מעשה, ואמר כ"ק אדמו"ר איציא נט איצטער, והוסיף ר' יצחק רבי גואל צדק, די מעשה איז נוגע דעם רבין, וענה כ"ק אדמו"ר וואס עס איז נוגע אונז ווייסן מיר, ולא סיפר הסיפור.

אך כעבור זמן מה, בערך שעה או יותר, אמר כ"ק אדמו"ר איציע איצטער קאנסטו דערציילן, וענה ר' יצחק רבי גואל צדק, איצטער קאן יצחק מער נט דערציילן די מעשה.

הרה"ח ר' יצחק נסע ללוות את כ"ק אדמו"ר ער הגבול, וכמו"כ היו כאלו שלא הספיקו להיות אצל כ"ק בחג הסוכות וקודם בואם לליענינגראד ידעו שאדמו"ר נוסע לדרכו צלחה, וע"כ נסעו מיד אל גבול לאטווע, ובתוכם הי' הרה"ח ר' נחום ע"ה סאסאנקין, והיות ששמע שר' יצחק רצה לספר סיפור לאדמו"ר ואמר שהסיפור נוגע לכ"ק אדמו"ר, במילא בנסעם חזרה מהגבול התחיל לדבר עמו אולי יספר את הסיפור, אך ר' יצחק לא רצה.

כאשר היתה התוועדות וידע שכאשר הרה"ח ר' יצחק יקח משקה אז יצא הסוד, נתן לו הרבה משקה, וסיפר הרה"ח ר' יצחק הסיפור, והו' הסיפור:

פעם אחת שמע כ"ק אדמו"ר הזקן איך שמורו המגיד נבג"מ אומר בזה הלשון, משיח וועט קומען איך ווייס ניט ציא פון דעם עלסטען תלמיד אדער פון דעם יונגסטן, ואפשר שהי' הלשון מקודם פון דעם יונגסטן.

והנה לאחר שנולד להרב הצדיק ר' מרדכי מטשערנאביל בנו הרב הצדיק ר' יעקב ישראל בא כ"ק אדמו"ר הזקן להרה"ק ר' נחום מטשערנאביל ע"ה נבג"מ ושאל אותו היכול לשבות שבת אצלו, מוכן שהרה"ק ר' נחום הסכים על זה בתשובתו.

הרה"ק ר' נחום ידע שאדמו"ר הזקן דרך אחרת לו באמירת רא"ח, ורצה שאדמו"ר הזקן ידבר ע"כ לא דיבר כזמן הסעודה מאומה. כן הי' בסעודת ערבית ושחרית וגם בסעודה שלישית. אך גם אדמו"ר הזקן לא דבר מאומה.

כמוצאי ש"ק לאחר ההבדלה כשלבש אדמו"ר הזקן בגדיו, היינו הפאילטא, וגם הרה"צ ר' נחום לבש בגדיו כדי לצאת וללוותו, אז אמר לו אדמו"ר באתי הנה היות שצריך אני לדבר עמכם איזה ענין נחוץ, והשיבו הרה"צ ר' נחום מוכן הנני לשמוע מה שאתם רוצים לדבר.

אמר אדמו"ר שזה צריכים לדבר במקום שלא ישמע שום איש, והשיב הרה"צ ר' נחום יש לי בחצר בית בפני עצמו ונוכל לילך לבית זה, אמר אדה"ז זהו מקום קרוב והיות שמקובל שבמוצאי ש"ק שואבים מבארה של מרים אולי נלך לשאוב ושם נדבר. השיב הרה"צ טוב מאד יש לי בחצר באר ששואבים מים ונלך לשאוב משם, אמר אדה"ז זהו ג"כ קרוב אולי יש מחוץ לעיר מקום שיכולים לשאוב מים משם, וענה הרה"צ יש מחוץ לעיר מעין שמשם שואבים מים, אמר אדה"ז נלך למעין ונשאוב משם. אז לבש הרה"צ הפוטער והוואלענקעס ולקח קאראמיסול ושתי רליים והלכו אל המעין.

כל משך זמן ההליכה דבר אדה"ז וכך הי' גם כאשר שאב הרה"צ מים מן המעין, והיו הרליים מלאים מים על הקאראמיסעל נשא הרה"צ הקאראמיסעל עם הרליים מים על שכמו, ואדה"ז מרכיב כל זמן משך חזרתם מן המעין. וכה נמשך עד שכאו אל כבר השוק, והיות שהשוק הי' קרוב אל בית הרה"צ אמר לו אדה"ז היות שיש לי עוד מה לדבר ע"כ נעמוד פה, והסכים הרה"צ על זה.

כך עמדו זמן רב עד שכמה מתושבי העיר הלכו לבית הכנסת, וכאשר הלכו עד ככר השוק ראו שכמה אנשים עומדים בשוק, הם בחשבם שזהו מן הסתם יהודים שבאו ליום השוק ואינם יודעים איפה להתאכסן. רצו להראות להם איפה הם יכולים לנוח, אבל בבואם לא רחוק מהם הכירו את הרה"צ ואיך שהוא עומד והקאראמיסול עם דלוי המים על שכמו ושומע איך שאחד שהוא צעיר ממנו הרבה בשנים מדבר, החליטו אויב דער רבי הערט זיך צו אזא וואס איז יונגער ממנו בשנים אז כדאי גם שהם ישמעו מהמדובר.

כך שנאספו עם רב, ובתוך הדברים הרים אדה"ז עיניו וראה העם הנאספים, אמר להרה"צ מען הערט זיך צו והלכו לביתו. ע"כ חצי המעשה. ועתה נתחיל חצי הסיפור האחר.

ידוע שאדה"ז הגיד להרה"צ מה ששמע ממורם הרב המגיד וע"כ החליט שיתחתנו כיניהם כדי שמשידוך זה יולד משיח צדקנו, והסכים על זה הרה"צ ולקחו לחדר שבו שכבו נכדיו. והנה עם שהיו מהם באלו שהיו "ולים מהרה"צ ר' יעקב ישראל, עכ"ז בחר אדה"ז את ר' יעקב ישראל. שמעתי שר' יצחק אמר שאדה"ז האט עם גימאסטן בידיו הקדושים המוח שלו, והסכים הרה"צ ר' נחום על השידוך.

כל זמן שהי' הרה"צ ר' נחום בעלמא דין לא הרהיב שום ארם לבטל השידוך, אבל לאחר שנתבקש למעלה, בא פתאום הרה"צ ר' ברוך ממעזבז נכר הבעש"ט נבג"מ לטשערנאָביל וביקש מהרה"צ ר' מרדכי טשערנאָבעלער להתחתן אתו וביקש ג"כ אודות ר' יעקב ישראל הנ"ל. בהמשך הסיפור יש ב' נוסחאות:

נוסח א': שהרה"צ ר' ברוך בא לטשערנאָביל והתפלל אצל העמוד. אחר התפילה הנה כל העם שהיו בבית הכנסת וגם הרה"צ ר' יעקב ישראל בתוכם הלכו אליו ליתן ולקבל שלום מאתו.

כאשר הרה"צ ר' יעקב ישראל נתן לו שלום ותיכף כשנתן לו ידו הקדושה שאל אותו הרה"צ ר' ברוך אינגעלע וועמעס אינגעלע ביסטו, והשיב דעם היגן מגידס, ושאל אותו עוד פון וואנען ווייסטו אז דיין טאטן רופט מען דער היגער מגיד, והשיב פון דעם זעלבען ארט וואס איהר ווייסט אז איהר זיינט דער גרויסער ר' ברוכ'ל, ואמר הרה"צ ר' ברוך אי א שארפער אינגעלע.

אחר כך בא הרה"צ ר' ברוך אל הרה"צ ר' מאטעלע ואמר לו שרוצה

להשתדך עמו באחד מבניו, והשיב לו ר' מאטעלע בכל הכבוד וועמען ווילט איהר, וענה ר' ברוך שהוא רוצה בנו ר' יעקב ישראל, והשיב ר' מאטעלע ער איז שוין א חתן פאר דעם רב הקדוש א אייניקל.

ושאל ר' ברוך ניא בין איך ביי אייך ניט חשוב'ער וויא דער רב הקדוש זייט מבטל דעם שידוך מיט דעם רב הקדוש און טוט דעם שידוך מיט מיר, והשיב ר' מאטעלע יע ר' ברוך איך וויל זייער טאָהן מיט אייך א שידוך אָבער היות אז דעם שידוך האָט גיטאָן דער טאטע וועל איך דעם שידוך ניט שטערן.

ושאל ר' ברוך גייט איהר אויף דעם אוהל הקדוש, והשיב איך גיין. ושאל אותו באיזה יום ילך אל האוהל וקבע לו זמן, במילא עד כוא זה הזמן נסע ר' ברוך משם.

לאחר הזמן שקבע לו ר' מאטעלע שיהי' באוהל אביו הרה"צ ר' נחום נ"ע. בא עוד פעם ושאלו אם הי' על האוהל הקדוש, והשיב כן. ושאלו אם שאל מאביו אודות זה שיבטל השידוך עם הרב הקדוש, והשיב כן, ומה ענה על זה אביו, וענה לו שאביו השיב לו שלא יבטל השידוך עם הרב הקדוש. ושאלו עוד פעם האמרתם לאביכם אז ר' ברוכ'ל דער גרויסער וויל דעם שידוך, והשיב כן, ומה ענה אביכם על זה, והשיב לו אבי אמר לי לעילא מן כל ברכתא, דער אויבערשטער איז גרעסער פון אלע ברוכלאך און דעם שידוך זאלסטו ניט שטערן.

נוסח ב', מתחיל מיד מאז שבא לבית הרה"צ ר' מאטעלע לרכב עמו וכל השאר כמו מקודם.

. . .

כ"ק ארמו"ר ה"צמח צדק"

לאחר הסתלקות כ"ק ארמו"ר האמצעי, וכ"ק ארמו"ר הצמח צדק עדיין לא הסכים לקבל עליו עטרת תפארת הנשיאות, היו כאלה מחסירי חב"ד שבאו לכ"ק ארמו"ר ר' ישראל מרוזין והציעו לו לקבל ע"ע את העטרה, וענה להם מענה משה רבינו ע"ה הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, ופירש כך: ואמרו לי מה שמו — זיי וועלן מיר אליין זאגן וואָס איז דער נאָמען פון דעם אויבערשטן, איז מה אומר אליהם — וואָס קאָהן איך זיי זאגן א תירוש, וסיים וואָס קאָהן איך אייך זאגן וואָס איהר ווייסט ניט, פאָרט צום אייער רבין, און ער וועט אייך זאגן תירושים.

. . .

שמעתי מדוד הרה"ח הרה"ג ר' דוב בער ז"ל ריווקין מה ששמע מהרב החסיד מאדאיעווסקיא, כמדומה לי שהי' רב בחאראל מה ששמע הרב הנ"ל מהרה"צ ר' יעקב ישראל וזהו סיפור המעשה:

פעם למדו יחד ב"ק אדמו"ר הצ"צ והרה"צ ר' יעקב ישראל סוגיית רכוב ומנהיג והיו מחולקים בפירוש הסוגיא. עבר שם ב"ק אדמו"ר הזקן ושאל במה הם מחולקים, והגידו לו.

וענה ב"ק אדה"ז אפרש לכם הסוגיא כפי שלמדתי הסוגיא בהיותי עוד אצל מורי הק' הרב המגיד והי' לי רק חלוק אחד על בשרי, וכשהייתי צריך להחליף החלוק הייתי הולך לרחוץ ביאור ושם הנחתי החלוק נגד השמש להתיבש, ועד שנתיבש החלוק עמדתו במים ביאור ועסקתי אז בסוגיא זאת והתחיל לבאר.

ושמעתי שאמר הרה"צ ר' יעקב ישראל, כשהי' מפרש אדמו"ר הזקן על פי גליא דאורייתא הבנתי הן הקושיות והן התירושים, אך לאחר שסיים אדמו"ר הזקן פירושו על פי גליא דתורה התחיל לבאר ענין זה במעשה מרכבה, אז את השאלות שהיו בענין זה הבנתי אך התשובות לא הבנתי, אבל הוא, היינו ב"ק אדמו"ר הצמח צדק, הבין הכל.

. . .

בעת ששלח ב"ק אדמו"ר צמח צדק את הרה"ק הרה"ג ר' אייזיק מהאמיל לב"ק הרה"צ מרוזין, הי' בערב ש"ק וישב הרוזינער על הכסא און האט גערייכערט, ונתמלא כל הבית עשן ונפל הפייפ מפיו, ואמר גוט שבת. ואמר הרה"ק ר' אייזיק הנ"ל איך האב דערזעהן אז ער איז למעלה און איך בין למטה. בכלל ראה בעת ששהה אצלו גילויים גדולים, וזה פעל עליו התפעלות גדולה.

כאשר נסע חזרה ובאמצע הדרך הי' כמו חר או גבעה, ור' אייזיק הי' על העגלה עדיין משתומם על גדלות הרוזינער. כנראה שלא ראה דברים כאלו אצל ב"ק אדמו"ר צמח צדק, ואחר השקלא וטריא בינו לבין עצמו, אמר בזה הלשון: גרויס איז ער, אבער א רבין האבן מיר.

. . .

שמעתי (כמדומה שזה שמעתי מהרה"ח ר' אלחנן הי"ד מאראזאוו), שפעם ספרו לב"ק אדמו"ר צמח צדק אודות ב"ק הרה"צ הרוזינער, שהכתלים אצלו היו ג' כתלים כל א' מהם צבוע כצבע אחר, וכותל הרביעי הי' כמו אספקלריא שאינה מאירה (א שפיגעל) והיו כל הג' כתלים

נראים בזה הכותל. כאשר היו מביטים באספקלרי' היו רואים כל אשר עברו עליו במעשה וברבור ובמחשבה, וזה הי' פועל מאר.

ואמר ב"ק אדמו"ר צמח צדק, והו הסדר כמו שהי' לפני מתן תורה, היינו קודם התגלות כ"ק הבעל שם טוב, איצטער איז פאראן א אנדער סדר.

* * *

חסיד אחד מחסידי כ"ק אדמו"ר צמח צדק הי' משפיע או רב בעיר קריסלאווע ושמו הי' ר' יחזקאל קריסלאווער.

פעם אחת בערב ש"ק באו אליו שני אנשים וקנים אשר הכיר בהם שהם מחסידי כ"ק אדמו"ר הזקן אשר לא נסעו לכ"ק אדמו"ר האמצעי. ושאלו אותו אם יכולים לשבות שבת אצלו, וענה שוודאי יכולים להיות אצלו.

כשנודע בעיר שאצלו שובתים חסידים ישישים, באו לביתו כמעט כל אנשי העיר. בשעת הסעודה שאלו אותם אם יכולים לומר איזה ענין, וענו כן, ודיבר אחד מהם.

באמצע השיחה שאל דא' איז ניטא קיין פרעמדע מענטשן, ואמרו ניטא, ואמר שמעתי מכ"ק אדמו"ר הזקן שהיהודים אשר היו במצרים, הנה האמונה שלהם ווייס איך ניט צו זי איז געווען ווי ביי גוים אדער ווי ביי מתנגדים.

היו שם ג"כ כאלה שאינם מערת החסידים, וכששמעו ששאל היש פה אנשים זרים ואחר כך אמר איזה דברים, שאלו מה אמר ולא השיבו להם כלום.

כאשר סיימו לדבר אמר להם, ראיתי שאתם יכולים לדבר, אולי יכולים אתם גם לשמוע, וחזר מאמר מכ"ק צמח צדק, וראה שהם מסתכלים זה אל זה, ואמר להם: אתם הייתם בעת קבלת התורה אך שבחתם מאמר חז"ל שבימי אבלו של משה נשתבחו מישראל כמה מאות הלכות, עד שעמד עתניאל בן קנז והחזיר אותם ע"י פלפולא דאורייתא. יע איהר זייט געווען בא כ"ק אדמו"ר הזקן ויכול להיות שהרבה נשתבח מכם, און איהר ווייסט ניט אז ב"ה מיר האבן א רבין וואס איז ממשיך לבאר דא"ח ב"ה.

לאחר שהיו אצלו ושמעו המאמר מכ"ק אדמו"ר הצמח צדק, נסעו לאחר זה לכ"ק אדמו"ר צמח צדק.

* * *

שמעתי מהרי"פ שפעם בחיי אדמו"ר כ"ק הצמח צדק היתה ל"ע מגיפה דחולי רע ר"ל, וכפי הנראה היתה המחלה במקום שהי' דר שם בנו כ"ק אדמו"ר הריי"ץ חתנו של הרה"צ ר' יעקב ישראל. אדמו"ר הריי"ץ רצה לנהוג בדרך חותנו, להתענות וכדו', והרפואה לחולי זו ר"ל שצריכים לאכול ובפרט בשר, וכתב לו כ"ק אדמו"ר הצמח צדק אל תתנהג כחותנך כי אמיץ לבו בגיבורים (כמדומה לי ששמעתי ביטוי זה) והוא יכול להתענות, אבל אתה צריך ללמוד יורה דעה וכו' וצריך אתה לשמור בריאותך.

. . .

שמעתי מהרה"ח ר' חיים יצחק ע"ה גלוסקיער (כך היו קוראים אותו) שהי' רב במאסקווע.

פעם בא איש אחד לכ"ק אדמו"ר צמח צדק לבקש כתב המלצה ממנו לגביר פלוני ששמו כך. סיבת ביאתו אל הצ"צ, כיון שהי' דר בארענדא (אחוזה בחכירה) של פריץ אחד כמה שנים, וב"ה היתה לו פרנסה מזה והוא שילם בכל שנה דמי הארענדיא, וגם בשנה זו שילם. אך פתאום אמר לו הפריץ שככלות שנה זו עליו לעזוב את הארענדא, ואמרו לו אנשים שיוסע לכ"ק אדמו"ר צמח צדק לבקש שיכתוב עבורו מכתב לגביר פלוני שדר במקום פלוני שיבקש עליו אצל הפריץ, והיות שהוא יהודי אמיד בודאי ישפיע על הפריץ וישעה לבקשתו.

כאשר נכנס לכ"ק והגיד לו מכל הנ"ל, נענה כ"ק לבקשתו וכתב מכתב לאיש ששמו כשם האיש שביקש ממנו ונתן לו.

מוכן שכאשר הי' בחדר פנימה, לא הביט במכתב למי הוא נשלח, אך כאשר יצא וראה שהמכתב שכתב אדמו"ר, עם היות ששמו כשם מי שביקש ממנו אבל זהו מעיר אחרת לגמרי, ביקש את הגבאי (מן הסתם זה הי' חיים בער דער משרת) שיניחנו ליכנס אל אדמו"ר עוד פעם. מוכן שחיים בער לא מילא בקשתו און עס איז געווארן א טומל.

בתוך דברים האלה נכנס כ"ק בנו מהרי"ל וכאשר שמע הטומל שאל מה זה ועל מה זה, וסיפר לו הארענדאר סיבת ביאתו לכ"ק אדמו"ר ובקשתו מאתו, אך היות שאדמו"ר שלח המכתב לאיש אחר ע"כ הוא רוצה ליכנס עוד פעם לכ"ק אדמו"ר שיכתוב המכתב לזה שביקש ממנו. ענה לו כ"ק מהרי"ל ביום טאטן קאהן קיין טעות ניט זיין, פאר אהין וואו דער טאטע שרייבט און דער אויבערשטער וועט דיר זיכער העלפן.

בשמועו דברים אלה נסע בלית ברירה לאיש שאליו כתב אדמו"ר המכתב.

כשבא אל האיש, הגיד לו אודות כל הנ"ל ושאדמו"ר שלח לו מכתב שיהי' הוא לו לאחיעזר. הנגיד הזה לא הי' תסיד אך ענה לו, למרות שאינני מכיר את הפריץ שאתם אצלו ושוכרים הארענדא, ואינני יודע איך לעזור לכם, מ"מ השארו פה ונראה, ונתן לו מקום לשכב.

בהיותו אצלו כמה ימים וזה הי' בימי החורף, היתה סערה גדולה ושלג כבד עד שלא היו יכולים להלך בחוץ. בחצי הלילה שמע בעל הבית שמישהו נוקש בחלונו, ושאל מי הוא, והשיבו שהוא נוסע עם הפריץ הנ"ל, ופתאום נעשתה סערה גדולה ובפנ"מ אי אפשר לנסוע, והגם שנוסעים עם כמה סוסים, אך הסוסים אינם יכולים להלך, וכשראו ביער בית עם נרות וולקים, התליטו לקשור הסוסים אל אילן, והפריץ יושב במרבלה, ועתה אולי יכולים להביא את הפריץ אליו הביתה.

כשמוע הגביר דברים הנ"ל, אמר להאורח הארענדאר כמדומה אז איהר זיינט שוין געהאלפן געווארן, ואסר מרכבתו ונסע למקום שנשאר הפריץ והביאו לביתו, ונתן לו חמים לשתות, עד שהפריץ איז געקומען צו זיך.

כאשר הונח לו אמר הפריץ להגביר, אתה הצלת את נפשי, בקש ממני מה שאתה רוצה בפנ"מ עד חצי הרכוש שלי אתן לך. השיב לו הגביר שמע נא פריץ אהוב, ב"ה אני איש אמיד ולא חסר לי מאומה, ובפרט לקחת ממך בעבור זה כשום אופן לא אסכים, אך אחת אבקש ממך, בארענדא שלך גר יהודי אחד ששמו כך והוא קרוב שלי, ובזמן האחרון קבלתי ממנו מכתב שאמרת לו לעזוב את הארענדא, והוא אינו יודע סיבת הדבר שהרי הוא משלם שכירות עבור הארענדא בזמן, במילא זאת בקשתי, שתניח לו שידור בהארענדא.

כשמוע הפריץ דברים אלו אמר, זה האיש הוא קרוב לך, שמע נא מה שאומר לך, הנה הוא דר אצלי זה כמה שנים ואין לי שום טענות ותביעות עליו, אך זה משך זמן שהגביר שהוא דר במקום לא רחוק ממני, התחיל לדבר אלי שיש לו קרוב, ובהארענדא שלי יכולים לעשות פרנסה ב"ה, ע"כ הוא מבקש אותי שאומר להארענדאר לעזוב את הארענדא, ולא יכולתי לעמוד כנגדו, אך כאשר אני שומע שהארענדאר הוא קרובך, ע"כ לא לכר שלא אגרשנו משום, אלא עוד הוא ידור שם בלי לשלם שכירות.

הגביר הזה שרצה שוהפריץ יגרש הארענדאר הוא הי' זה שהארענדאר ביקש שאדמו"ר יכתוב לו המכתב.

. . .

שמעתי מהרה"ח הרה"ג ר' יחזקאל ע"ה הי"ד פייגין (הרי"פ), שפעם בימי כ"ק אדמו"ר הצמח צדק, באו אליו הרבה חסידים ורצו לשמוע ממנו דא"ח, אך האדמו"ר הי' רציני ולא דיבר מאומה.

בין החסידים הי' ג"כ חסיד אחד מפאדאליע, אינני זוכר אם הזכירו בשמו או לא, אך כפי הנראה שהי' מחסידים החשובים, ופנה אל אדמו"ר ואמר: לכאורה וואס דארפן מיר פארן אזוי ווייט, אין אונזער געגנט איז אויך פארן רביים פוילישע.

והחילוק בין חסידים דפוילין וחב"ד: א פוילישער חסיד וואס מערער איז מקורב צום רבין זיצט ער אויבן אן, איז ער א גרעסערער גביר, איז אז ער דארף פארן צום רבין איז די ווייב זיינע האט ניט קיין צייט, אבי ער זאל פאהרן גיכער צום רבין, היות זי ווייס אז ער וועט קומען צום רבין און ער וועט זיכער בעטן א ברכה, וועט דער רבי אים געבן, וועט זיין נאך מער עשירות, און אז ער דארף קומען אהיים קאהן זי זיך שוין ניט דערווארטן, און גייט ארויס אים מקבל פנים זיין, און אז זי הערט אז דער רבי האט געגעבן א ברכה ווערט זי מלא שמחה והדומה.

בא אונזערע חסידים וואס מען איז מער מקורב צום רבין איז מען ר"ל א גרעסערער קבצן, און היות אז מען דארף דאך פארן צום רבין דארף מען אראפ גנבה'ען יעדע וואך פון די הוצאות אין שטוב, אבער אז עס ווערט נעענטער צום פארן און ער זעט אז ער האט נאך ניט אויף הוצאות הדרך, הויבט מען אן אראפ נעמען מער געלט, פארשטייט שוין זיין ווייב אז ער האלט שוין בא פארן, ווערט אין שטוב א יללה, און זי הויבט אן שרייען א דו ווילסט שוין ווייטער פארן, נין! מער וועל איך דיר ניט לאזן.

בעת ער דארף אוועק פארן, שטעלט זי זיך אוועק בא דער טיר מיט א שטעקן און זאגט דו וועסט ניט ארויס גיין פון שטוב. א ברירה האט ער, עפענט ער אויף די פענסטער און אנטלויפט. ווארטענדיק אויף אים ביי דער טיר און ניט זעהן אים ארויסקומען, פארשטייט זי אז עפעס איז דא ניט אין ארדענונג, גייט זי אריין אין שטוב און זעט אז די פענצטער איז אפן, פארשטייט זי אז ער איז אנטלאפן, לויפט זי נאך אים און שרייט. אז ער דערהערט אירע קולות און דערזעט אז זי לויפט אים נאך, טרייבט ער די פערד שטארקער.

אז ער קומט אהיים ווארט זי אויך אויף אים נאך מיט קולות ויללות.
און אז זי גיט א פרעג האסטו לבל הפחות געבעטן א כרכה ביים רבין.
ענטפערט ער אז אויף גשמיות האט ער פארגעסן. פארשטייט מען וואס
פאר א "חתונה" עס ווערט אין שטוב.

דאס איז אויף דער וועלט.

נאך מאה ועשרים שנה אז עס קומט א פוילישער חסיד און מען
פרעגט אים ווער ער איז, ענטפערט ער אז ער איז א חסיד פון דעם רבין.
פרעגט מען אים צי געדיינקט ער די תורה פון זיין רבין, און צי ער האט
גיטאן וואס זיין רבי האט אים געזאגט, זאגט ער יע. באשליסט מען גלייך גן
עדן.

להיפך אז עס קומט אונזערער א חסיד און מען פרעגט אים און ער
ענטפערט אויך אז ער איז דעם רבינס א חסיד, און אז מען פרעגט
געדיינקסטו די תורה וואס דו האסט פון אים געהערט, ענטפערט ער ווי קאן
איך דאס געדיינקען, און אזוי אויך וועגן דאוונען און לערנען, און ער האט
ניט וואס צו ענטפערן, זאגט מען גיהנום. איז ניט די וועלט און ניט יענע
וועלט.

ושאל אותו כ"ק אדמו"ר נח, והשיב רבי איך וועל ניט פארבייטן
אונזער גיהנום אויף זייער גן עדן.

ושאל כ"ק אדמו"ר איז וואס ווילט איהר, והשיב איז זאגט חסידות,
ונענה אדמו"ר לבקשתו ואמר דא"ח.

. . .

כ"ק אדמו"ר מהר"ש

שמעתי סיפור מיהודי מקרעמענצוג ששמו הי' ר' הלל ע"ה יוכוורין,
הוא הי' בשנת תרפ"ט מן הסתם לערך בן שמונים שנה ובמילא הי' יכול
להיות בזמן שאירע הסיפור שסיפר. וזהו תוכן הסיפור:

קודם הסתלקותו של כ"ק אדמו"ר הצמח צדק נבג"מ, כתבו החסידים
בקרעמענצוג לאדמו"ר שהרכה אנשים משתוקקים לשמוע דא"ח מכ"ק
אבל אין להם אמצעים לנסוע לליובאוויטש, מוכן שאינם מבקשים אשר
כ"ק אדמו"ר הצמח צדק בעצמו יבוא אצלם, אך בקשתם שאולי ישפיע
כ"ק מרותו הקדושה על אחד מבניו הקדושים כדי שיוכל לבוא אצלם
ויאמר לפניהם דא"ח וואלטן זיי זיין זייער צופרידן. אדמו"ר הצ"צ נענה
לבקשתם ושלח אצלם בנו הק' כ"ק מהר"ל נבג"מ.

בעת שהי' מהרי"ל בקרעמענצוג נתוודע להם אודות הסתלקותו של כ"ק אדמו"ר הצמח צדק, ופחדו להגיד זה לכ"ק מהרי"ל. אך לאחר שיקול הדעת ולאחר שעבר זמן מה נתוודע לו ע"י רמו, והדבר עשה עליו רושם גדול, ופחדו שלא יאונה לו ח"ו דבר בלתי רצוי, וכמעט שכל ימי השבעה לא ראו אותו שישב שבעה.

כעבור זמן מה כשהי' נראה להם שמצא נוחם לנפשו התחילו זקני החסידים לדבר אתו, שמבלי להביט על האבידה הקשה והנוראה ימצאו נוחם לנפשם כשאחדים מבניו הקדושים ימלאו מקום אביהם הקדוש נבג"מ, ופנה המהרי"ל אליהם אודות מי אתם חושבים, וענו לו שראשית כל הם מציעים אותו, וענה אחרים מבני כ"ק הצמח צדק, אך לא הזכירו בתוכם את כ"ק אדמו"ר המהר"ש נבג"מ, ושאל המהרי"ל נו און דער צעיר, ושאלו אותו הזקנים אותו דער צעיר איז אויך א סדרה, והשיב כ"ק המהרי"ל דער צעיר איז גראדע גאר א גרויסע סדרה דער צעיר איז א סדרה בפני עצמו.

כ"ק אדמו"ר הרש"ב

פעם כששוחחתי עם הרב מאיר ליב ממירגאראד, זה הי' בחורף תפר"ח כאשר שלחו אותי להיות משגיח על בחורי הישיבה בקרעמענצוג.

ומענין לענין באנו לשוחח אודות פיישע דער בעל עגלה, וסיפר לי שפעם אחת באו במרכבת הכרזל, והי' אדמו"ר נבג"מ רציני מאוד, ואירע הדבר שנסע ביחד עם אדמו"ר נבג"מ ועם אדמו"ר מהוריי"צ נבג"מ, וגם הוא (ר' מאיר לייב) נסע עמהם עם פיישע (לא שאלתיו היאך יתכן זה שנסע ביחד עם אדמו"ר, וכידוע אשר אויף א מעשה פרעגט מען ניט קיין קשיות). והי' הסדר שאדמו"ר ישב יחירי, ואדמו"ר מהוריי"צ והרב מאיר ליב ישבו פניהם מול פני כ"ק אדמו"ר ואחוריהם אל פיישע.

ושאל הרב מאיר ליב את פיישע מהו החילוק בין המפלגות עסעראוועס בונדיסטן דעמאקראטן ליבעראלן והדומה, ובתחילה לא רצה פיישע לענות לו, אבל כאשר רחק בו כמה פעמים ענה פיישע בפתגם הידוע שלו: ראה כאשר הסוס מטיל צואה והאופן מחלקו לכמה חלקים מה ההפרש ביניהם, זה צואה וזה צואה! וכאשר ענה פיישע את הפתגם שלו שחק אדמו"ר נבג"מ ולא הי' רציני עוד.

[לא ידעתי מאיזה סיבה דחק בפיישע, אפשר שהי' הווינק מאדמו"ר

מהוריי"צ נ"ע, או שהוא כעצמו בראותו שאדמו"ר נבג"מ רציני מאד והוא ידע שפיישע יש לו פתגם ידוע אודות החילוקים במפלגות אלו, דחק בו בשכמו].

. . .

הרה"ח הרה"ג שאול בער ע"ה זיסלין שהי' משפיע בישיבת תו"ת, הי' יליד קריסלאווע. פאם אחת, לאחר כמה שנים שלמר בישיבת תו"ת בליובאוויטש, בא להתארח אצל הוריו. מוכן שנהג כמו שהיו נוהגים אז בחורים מחו"ת והי' מאריך בתפילתו.

הי' שם אחד מחברי המשכילים, שמאיזו סיבה בא אל בית הכנסת לאחר שסיים אכילתו (ואולי גם שינתו), ושמע איך שאחד מתפלל בקול תחנונים בחדר שני. הוא ניגש לחדר שני לראות מי הוא המתפלל והכירו. היות שהי' מילידי המקום, ואמר: די וועלט האט געהאלטן ווערן ווי געהעריג, איז געקומען דער ליובאוויטשער און האט זי א שטופ גיטאן אויף פופציג יאהר צוריק.

כאשר בא תורה לליובאוויטש וסיפר זאת לאדמו"ר נבג"מ, אמר ב"ק אדמו"ר נבג"מ ניט אויף פופציק ניט אויף הונדערט, נאר ביז משיח'ן, ונהנה מאד מזה.

. . .

מן הסיפורים ששמעתי מהרב ראפאלאוויץ הנני זוכר כמה סיפורים. סיפור אחד, כאשר ב"ק אדמו"ר נבג"מ יצא במכתבו הידוע נגד שיטות הציונים וחשבו זקני החסידים ח"ו שיכול להגרם עי"ז דבר לא רצוי לאדמו"ר נבג"מ, הלכו כמה מזקני החסידים, ובתוכם הרב ראפאלאוויץ, לבבור אמו הרבנית הצדקנית ע"ה והציעו שאולי תאמר לאדמו"ר מזה. בששמעה זאת הרבנית אמרה בתמהון: אים וועל איך זאגן?!

וספרה מעשה שהי', שכדרך כלל היו נכנסים הנכדים, היינו אדמו"ר נבג"מ ואחיו הרז"א ע"ה, לזקנם אדמו"ר הצ"צ נבג"מ, והיו נכנסים כאשר השטריימלאך על ראשם. פעם אחת לא מצא הרז"א השטריימעל שלו ונכנס רק אדמו"ר, וקודם שנכנס רצה שגם השפחה תכנס, והנה חדר אדמו"ר הצ"צ הי' כזה שכאשר היו פותחים את הדלת מחדרו הי' כותל אצל הפתח וכאשר נכנס אמר לה טיא סטאי טוט (פירוש: עמדי כאן) והוא רץ אל אדמו"ר הצ"צ נבג"מ. אדמו"ר הצ"צ הושיבו על ברכיו ונשקו וגם נתן לו איזו מטבע.

כצאתו מחדר הצ"צ אמר להרז"א דער זיידע האט מיר געגעבן א קוש און געלט, והרז"א לא יכול להתאפק ולקח ממנו המטבע ובכה אדמו"ר. כעבור כמה ימים אמר להרז"א נו געלט דיר קוש מיר. אח"כ התבונן הרז"א והבין שזה שלא נכנס לוקינו הצ"צ אין זו סיבה שעבור זה הוא צריך לקחת המטבע מאת האדמו"ר, ורצה להחזיר לו המטבע חזרה, אך אדמו"ר לא רצה לקבל ממנו, ואמר ניין, געלט דיר קוש מיר. וסיימה הרבנית איהר פארשייט וייענדיק א קליין קינד האט ער שוין באשלאסן ניין, געלט דיר קוש מיר, וועל איך אים זאגן א דעה?!

. . .

סיפור ב': החסידים נהגו לשלוח מעות לקופת רמבעה"ן, ואע"פ שהמצב ברוסיא לא הי' "אגיל ואשמח'דיק", פלעגט מען אפרייסיין בא זיך דעם כיס פון מויל, והיו נותנים מעות לקופת רמבעה"ן קודם הדלקת הנרות לש"ק והדומה. ואע"כ היו מגיעים משם מכתבים בסגנון כזה שבפועל ממש אי אפשר להעלות על הכתב, היתכן שבני ישראל רחמנים בני רחמנים אין מרחמים עליהם, בזמן שהם כלא לחם ומזון בפועל ממש, ועוד ביטוים כאלה שחיהם תלויים בסכנה. הרב מבאכרוויסק התנגד לשלוח להם עוד כסף, אבל כ"ק אדמו"ר נבג"מ הוסיף במשלוח מעות רמבעה"ן, ומכלי להביט על כל זה היו המכתבים מגיעים בתרעומת גדולה כמו מקודם.

פעם החליט כ"ק אדמו"ר נבג"מ לשלוח אחר מהחסידים על אתר לראות אם הצדק אתם, והחליט לשלוח את הרב החסיד ר' יצחק יואל ע"ה ראפאלאוויץ, הרב מקרעמענצוג (הרב הנ"ל תלה הדבר שבחרו בו כיון שהמבטא שלו הי' כמו שמדברים בפולין קטן, היינו קיוב פאדאל והדומה, וע"כ לא יחשדו אותו שבא לבקר המצב איך הוא באמת).

כשבא אל ראש הועד (הגיד לי שמו אבל אינני זוכר כעת) ושאל אותו היוכל לשהות כמה ימים בביתו, וענה לו וואס פאר א שאלה מצוה גדולה כזו של הכנסת אורחים בוודאי יכולים אתם להיות אצלי. בינתיים דברו בעניני לימוד ושיבת אותו המכניס אורח מאוד.

הסדר בכיתו הי' שלפני שהלכו לבית מדרש שתי כוס חלב, לאחר שבאו מבית הכנסת אכלו סעודת הצהרים ושתי כוס יין לא מתוק, ושהו כמה שעות בלימוד וכדומה, ואח"כ הלכו לישון שינת הצהרים. לאחר השינה שתי עוד פעם כוס יין והלכו לגן לטייל כחצי שעה, וכה הי' הסדר דבר יום ביומו. ואח"כ ישב ראש הועד לכתוב מכתבים.

בימים הראשונים עשה הרב עצמו כאילו אין לו שום שייכות לכל הנ"ל, אבל כעבור ימים והרב ראפאלאוויץ יושב נגדו ליד השולחן, והביט במכתבים וראה איך שכותב לנציגי מעות רמבעה"ן כרוסיא את הנוסח שלו הידוע.

כאשר ראה המכניס אורח שהוא מביט במה שהוא כותב אמר להרב מדוע אתם מביטים במכתבים שאין לכם שום שייכות, האינכם יודעים האיסור שבזה. ושאל הרב אותו לאן אתם שולחים המכתבים, והשיב אין רוסלאנד. ואמר לו הרב פון וואנעט ווייסט איהר אז איך האב דערצו קיין שייכות ניט, אפשר האב איך דערצו יע א שייכות און א גרויסע שייכות. ואמר המכניס אורח א"כ נאט אייך און לייענט.

ואמר לי הרב ראפאלאוויץ, תאמינו לי, כשקראתי המכתבים עמדו שערות ראשי, ואמרתי לו, איך בין א רב אין רוסלאנד, און מען האלט מיך פאר א רב א גביר, איך וואלט קאנען אויסקומען אן שכירות מער וויא א סאך רבנים מיט זייערע שכירות, אבער אפילו איך א רב א עשיר לעבט ניט אזוי ווי איהר לעבט דא, ווי שעמט איר זיך ניט, און איהר רארפט וויסן אז איהר זיינט גורם דעם רביין שליט"א גרויס עגמת נפש און א סאך צרות.

כאשר כליתי לדבר אמר לי נו פארק שייגעץ, אז מיר וואלטן ניט שרייבן וואלטן מיר טאקע שטארבן פון הונגער, אז מיר שרייבן די בריף און איהר שיקט האבן מיר וואס צו עסען.

וסיים ראפאלאוויץ פארוואס דערצייל איך אייך די מעשה, איהר זאלט וויסן אז א מענטש וואס פארנעמט זיך מיט ענינים כלליים רארף ניט נתפעל ווערן אז ערשט רופט מען אייך מיט די גרעסטע שבחים, און גלייך קאהן מען אייך זאגן נו פארק שייגעץ והדומה.

. . .

בעת שהי' ב"ק אדמו"ר נבג"מ בראסטאוו על נהר דאן ולא הי' לו אתרוג, הגביר החסיד הידוע ר' שמואל ע"ה גור-ארי' הי' דר בארעסיא שליד חוף הים השחור, ואיש אחד שהביא מחוץ לרוסיא אתרוג מההדר, מכר אותו לר"ש בבסף מלא. הר"ש שכר פיילאט (טויס) שהי' לו אווירון, ושילם לו כדי שיביא את האתרוג לחאציוויאן (עיר ליד ראסטאוו, והיתה ניטטורלית במלחמה שהיתה אז), ובערב יום טוב הגידו לכ"ק אדמו"ר נבג"מ שבאה חבילה עבורו מארעס.

אדמו"ר קרא להרב ר' פרץ שיהי' הוא השליח להביא האתרוג

עבורו, ואמר לו איך גלייב אז דו וועסט זיכער ניט שלאפן ביינאכט. וסיפר שהבין שצריך לטבול, ולקח עוד אחד עמו, ויצאו בשעה ג' אחר חצות, והלכו כמה שעות, עד הבית דואר דנאחיצעוויאן, ושם היתה ג"כ מקוה, וטבלו את עצמם, והלכו לבית דואר וקבלו האתרוג והביאו אותו לאדמו"ר נבג"מ.

כ"ק אדמו"ר חכה לביאתם, וכאשר הביאו את האתרוג עמד אדמו"ר ממקומו והלך לקבלו מאתם, והניח האתרוג על שולחן בבית וסיבב הבימה כמה פעמים. שמעתי מר' פרץ חן.

. . .

הרז"א

ידוע אשר לאחר ששבק הרז"א ע"ה חיים לכל חי ב"א מרחשון תרס"ט, לא הגידו מזה לאמו הרבנית הצדקנית ע"ה, ורצתה לנסוע לוויטעבסק. ומצד זה כ"ק אדמו"ר נבג"מ יירא שהיריעה פתאומית תוכל לגרום לה ח"ו דברים כלתי רצויים, הי' הרב רפאלאוויץ מאלה אשר כ"ק אדמו"ר נבג"מ אמר להם לרמוז לאמו הרבנית ע"ה מזה, והלכו לחדר הרבנית וכתוך הדברים התחילו לרבר אודות גדלות הרז"א. הרבנית הרגישה ברמו ואמרה להם איך וועל אייך דערציילן צווי מעשיות וועגן אים. בחרשים האחרונים לעיבורו הייתי אצל חותני כ"ק אדמו"ר הצ"צ ואמר לי אדמו"ר מזל טוב דו טראגסט אן אדם גדול.

. . .

סיפור שני, כשהי' עוד קטן בשנים עשה אדמו"ר הצמח צדק שידוך עבורו עם בת בנו של אדמו"ר הר' ר' ישראל נח ע"ה, ושאל אדמו"ר ר' ישראל נח את אביו, טאטע דו טוסט א שידוך פאר מיינער א טאכטער אן מיין וויסן, והשיב לו אדמו"ר הצמח צדק וואס האסטו מורא טאמער וועט ער ניט זיין קיין גאון, אזוי לערנען ווי דו, וועט ער א ודאי קענען. לאחר שספרה הנ"ל אמרה ברוך דיין האמת וכו', כמדומה לי ששמעתי מהרב ראפאלאוויץ מקרעמנצ'יג, וכי הוא הי' מאנשים אלו.

. . .

שמעתי מר' שמעון לעווין סיפור אודות הרז"א ע"ה: פעם רצו לכבד את הרז"א בסנדקאות אצל אחד מבעלי בתים דוויטעבסק (הרז"א הי' נוהג להתפלל תיכף כשהאיר היום, ושמעתי שגם אביו כ"ק אדמו"ר מהר"ש נבג"מ נהג כן, שהי' אומר אז איצטער איז נאך די וועלט ריין, כך

שמעתי מחסידים), ובין שהרז"א הי' חולה מאד ר"ל, שכב לאחר התפלה לנוח. כאשר שאלו את זוגתו אם הוא בבית היות שרוצים לכבדו בסנדקאות, ענתה הוא שוכב במטה ואשאל אותו, ועמד הרז"א ממטתו ורחץ ידיו והלך לברית מילה. הרז"א עם עוד כמה מהחסידים הלכו בראש ואחריו הלך בעל הברית עם עוד אנשים.

ושמע הרז"א שאחד מהם אומר ער האט דאך ניט געדאוונט און דער ברית וועט זיך פארציען נאך אויף א פאר שעה, ואמר הרז"א להולכים עמו, איהר פארשטייט ווי איך האב זיך דערלעבט, פריער האט מען מיך גיוואלט מאכן פאר א רבי, און איצטער האלטן זיי אז איך דאווען ניט.

* * *

כ"ק אדמו"ר מוהר"י"צ

בבית הכנסת ניעמיצים שול שם הייתי משגיח על תלמידי החדר של תו"ת בקרעמענצוג, ביקר אצלינו פעם הרה"ח ר' פרץ חן, ואחרי השקלא וטריא במעלת הביטול דאין עוד על הביטול אין זולתו (לפני חמשים ושש שנים עדיין לא הי' הענין הנ"ל מבואר כמו שהוא ב"ה עתה, אך לפי ערך האט מען דורכגרעדט דעם ענין), סיפר מופת מכ"ק אדמו"ר מהור"י"צ שהי' עוד בחיי אביו אדמו"ר נבג"מ, ומעשה שהי' כך הי' :

פעם בא הרב פרץ חן לליוכאוויטש, והוא הי' בעת ההיא רב בעיר קריוקאווקע שהיא בעבר השני מנהר דניעפער אצל קרעמענצוג, והי' עם כ"ק אדמו"ר מהור"י"צ, ודברו איזה ענינים, ובעת שהיו מדברים הי' אדמו"ר זורק מטבע של כסף וחוטפו, ואמר שחשב אשר כ"ק אדמו"ר ממעט בכבודו, שהלא סוף כל סוף הוא רב של ערה בישראל, אך לא אמר מאומה.

באחת הפעמים שזרק נפלה המטבע לארץ, וחשב מצד אחד שזהו היפך כבודו להשפיל עצמו להגביה את המטבע, אך מאידך גיסא חשב הלא זהו בנו של אדמו"ר נבג"מ, והשפיל את עצמו להגבי המטבע, והנה בעת שהשפיל עצמו, איז דורכגעפלייגן א קויל, וכאם לא הי' משפיל עצמו וואלט די קויל פוגע ח"ו בראשו. החץ נזק ע"י הרעוואליוציאנרן (הנקראים עסעראווער) שרצו לזרוק החץ ולפגוע בראשו של כ"ק אדמו"ר מהור"י"צ, והרב הנ"ל ישב ליד החלון והכובע שלו הי' דומה

לכובעו של אדמו"ר, וזרקו החץ באופן שיפגע בראשו, ואמר דעמאלט האב איך גיזעהען אז מיט דעם רבי'ס זון קען מען זיך ניט שפילן.

. . . .

כשהייתי בראסטאוו על ימים נוראים אז הי' דר שם איש אחד (כמדומה לי ש) שמו צמח, הוא הי' משרת אצל אדמו"ר מהורש"ב נבג"מ. וסיפר לי מעשה נורא, וזהו סיפור המעשה:

פעם אחת נקבצו יחידיו הציונים מכל המינים והמפלגות בווערסאי אצל פאריז צרפת, והדיון הי' אודות בנו של אדמו"ר מה לעשות עמו ולהוציא עליו הפסק.

אדמו"ר נבג"מ ובנו היו אז ג"כ בסמוך לווערסאי, אינני יודע אם היו שם בלאו הכי או שבאו בדיוק לרעת על הדיון. בתחילה חשבו לשכור עורך-דין (לאייער בלע"ז) שידבר בער האדמו"ר, אך את"כ החליטו ששום עורך-דין לא יוכל להפר מחשבותיהם הרעים. רק אדמו"ר מוהריי"צ עצמו, ובא אל האסיפה בתור עורך-דין של בנו של אדמו"ר.

הם דברו קשות אודות בנו של האדמו"ר מליובאוויץ שהוא לוחם נגד הציונים ומהרס כל מחשבותיהם, ובקשו להוציא נגדו פסק נגד חייו ח"ו.

אדמו"ר הי' גרימירט שלא יכירו אותו, והיות שבא בתורת עורך-דין של אדמו"ר, הוכיח שבנו של אדמו"ר מליובאוויץ אינו כמו שהם אומרים שהוא מהרס כל מחשבותיהם. רק בגלל היותו שומר תורה ומצוות והם — הציונים — רוצים לעקור תורה ומצוותי' ח"ו, ע"כ הוא עומד כנגדם.

שאלו אותו הלא האדמו"ר מליובאוויץ בודאי ג"כ שומר תורה ומצוות ומדוע הוא אינו לוחם כנגדם רק בנו? וענה היות שאדמו"ר בעצמו אין לו פנאי על זה ולכן לקח בנו ע"ע ענין זה, אבל זהו רק כשומר התורה ומצוותי', ובאם לא ירצו להרס לא יעמוד לנגדם. ודיבר כ"ק בתור עורך-דין בערך שעה וחצי, והרס כל מחשבותיהם.

אך בינתיים שמע שאיש אחד אומר כמדומה לי שזהו בנו של אדמו"ר מליובאוויץ בעצמו, היות שכמה פעמים שמעתי מרבר וקולו של עורך-דין זה דומה ממש לקולו של בן האדמו"ר, ע"כ החליטו שכאשר יחזור למקומו, יגעו בראשו כמו בשיגעון, לראות אפשר הוא נושא על ראשו גרימאסא.

כאשר שמע אדמו"ר דיבורים אלה, הנה לאתר שסיים את דבריו והי' צריך לחזור למקומו. לא הלך למקומו רק יצא החוצה באופן שלא הרגישו,

[illegible][illegible][illegible][illegible]

• • •

אָדער אַלעמאַל פֿאַר אַ

ל"ב פא וועט איםען ל"גאלא ל"ג פא וועט אים זי שטאן 'סאטמאר' און
א ל"גאלא זא איםען 'ל"גאלא זי שטאן אים ל"גאלא זי שטאן

1040

[illegible]

5110

[illegible]

לשון אדם יפה לא יאמר לא אדם' אדם' אדם'

וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל וְהָיָה אֲנִי וְאַתָּה יוֹדְעִים וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל וְהָיָה אֲנִי וְאַתָּה יוֹדְעִים

עור הי' כחוב במכתב, עס איז ידוע אז אדמו"ר הזקן, פונקט ווי ער האט געשריבן ספר של בינונים האט ער אויך געשריבן ספר של צדיקים, והראו לי' בחלמא אז מיטן ספר של צדיקים קען די וועלט קיין קיום ניט האבן, במילא איז איינס פון צוויי, אדער דער ספר של צדיקים זאל פארברענט ווערן, אדער די וועלט וועט ניט האבן קיין קיום. והסכים אדמו"ר הזקן שישרף הספר. און מען האט זיך אין דעם מפלפל געווען און גוט פארבראכט.

. . .

הרה"צ ר' יעקב יוסף מפולנאה, בעל תולדות יעקב יוסף

כאשר הוד כ"ק אדמו"ר ר' מנחם מענדל נבג"מ מהאראדאק גמר ברעתו לנסוע לאה"ק, הנה בדרך נסיעתו נסע תחילה לכ"ק אדמו"ר ר' יעקב יוסף נבג"מ מפולנאה בעל תולדות יעקב יוסף.

כאשר נכנס אליו לבקרו, שאל אותו אדמו"ר מפולנאה נו וואו האלט איהר אין דער מעשה (כשהי' אדמו"ר ר' מנחם מענדל אצל כ"ק מורנו אדמו"ר הבעל שם טוב נבג"מ, סיפר לו הבעל שם טוב נבג"מ מעשה, ובהמעשה הי' כל מה שיקרה עמו כל משך ימי חייו), אמר לו איך האלט יעצט בא פאָרן לאה"ק. שאל אותו היודעים אתם שבמעשה הי' שקודם נסיעתכם לארץ הקדושה תהיו אצלי, השיב לו משום זה באתי אליכם.

שאל אותו עור, הידעתם שבמעשה הי' שבעת נסיעתכם יהי' עמכם איש ששמו הולך מסוף העולם ועד סופו, השיב לו הוא עכשיו פה עמדי. אמר לו אדמו"ר מפולנאה הנני רוצה לראותו, ונכנס הוד כ"ק אדמו"ר הזקן נבג"מ לחדרו.

בגרי אדמו"ר הזקן היו לא כל כך ארוכים כבגדי האדמו"רים מפולין. האדמו"ר מפולנאה הי' אז כבר זקן בא בימים, והיות שהרכה שנים הי' מתענה, נעשו רשפי עיניו (די ברעמען שלו) נפוחים וכיסו מאור עיניו, ולא הי' יכול להסתכל ולראות את אדמו"ר הזקן, וביקש שיגביהו הברעמען שלו מיט אַ גאלדענע רעדעלע, והביט בפני אדמו"ר הזקן.

ואמר אדמו"ר הזקן כשהסתכל בי זיינען ביי מיר שיר די ציינער פון מויל ניט ארויסגעפאלן.

שמעתי זאת מהרה"ח ר' זלמן ע"ה האלפערין שהיו קוראים אותו ר' זלמן קורעניצער.

. . .

אצל אדמו"ר מפולנאה הי' נהוג שהיו מביאים את השמעק טאבאק פושקע קודם בואו לשולחן להתוער עם החסידים, והיו כל החסידים עומדים בשעת הבאת הטאבאק פושקע, ואין צריך לומר שלא העיז אחד מהם להריח ממנה.

פעם הי' בין המתוועדים האדמו"ר ר' ברוך נבג"מ ממעזבו, ופתח הטאבאק פושקע והריח ממנה, כאשר בא האדמו"ר מפולנאה שאל מי הוא זה שהריח, ונודע לו שהאדמו"ר ממעזבו הריח.

ושאל אותו נו קאנסטו שמעקן טאבאק, דיין ויידע (כוונתו על מורינו אדמו"ר הבעל שם טוב) אז ער האט געשמעקט טאבאק הי' מכריח הקליפות מסוף העולם ועד סופו. מיך האט ער אויסגעלערנט מכריח ויין ת' מאה פרסה על ת' מאה פרסה, נו קאנסטו אויך שמעקן טאבאק. שמעתי מהרה"ח הרה"ג ר' יצחק הי"ד ע"ה הנקרא ר' יצחק דער מתמיד.

. . .

פעם בא הרה"ק כ"ק אדמו"ר נבג"מ ר' זוסיא מאניפאלע לפולנאה והי' בבית האדמו"ר רפולנאה.

בני הבית של אדמו"ר מפולנאה שמחו בביקורו, היות שהאדמו"ר מפולנאה הי' יושב הרבה שנים בתענית, וכל בשרו התנפח ורגליו היו כרוכות בלבושי בגד, וכקשו הבני בית את אדמו"ר ר' זוסיא אולי יוכל לפעול שהאדמו"ר רפולנאה יסער קצת.

הרכין ר' זוסיא את עצמו תחת השולחן שישב שם הרה"ק רפולנאה, ונטל חתיכות הבגד מעל רגליו נשק את רגליו וביקש ממנו שילך לסעוד. כתחילה הפציר בו: פולנאער רבי זייט אזוי גוט גייט עסן, ולא נענה לו. אמר לו: הרב רפולנאה גייט עסן ולא נענה לו. וכן היו כמה הפצרות ולא פעלו מאומה. עד שאמר לו: ר' יעקב יוסף גייט עסן, וענה האדמו"ר מפולנאה: מצוה לשמוע דברי חכמים, והלך לסעוד. גם זה שמעתי מר' יצחק מתמיד הי"ד.

. . .

כאשר הוציא לאור את ספרו "תולדות יעקב יוסף", בא עם הספרים לעיר זיטאמיר, ועמד בשוק והכריז שיש אצלו ספרים מרבו הקדוש מורינו הבעל שם טוב נבג"מ. מובן שהיהודים רצו לקנות הספרים מאתו. אך כאשר שאלו אותו אודות המחיר וביקש עבור ספר ב' או ג' רובעל, הי' זה סכום גדול מאד, ולא קנו מאתו.

בראותו שאין קונים מאתו הספרים, חרה לו מאד והוציא מלים כאלו מפיו הקדוש עד שנפלה חרדה על היהודים שם, ובאו וספרו מזה להרב הקדוש ר' וועלוועלע זיטאמירער שהי' בעיר.

כשמוע הדברים הבין מי הוא האיש, והלך בזריזות לשוק ובא אצלו ושאל אותו כמה ספרים יש לו ומהו המחיר, ושילם לו הכל, ועוד הוסיף שזה ממש בזיל הזול, ספרים ממורינו הבעל שם טוב מי יכול לשער ערכם.

והתחיל הרב הקדוש מפולנאה לרבר שאנשי העיר אין להם שום הבנה ביוקר הספרים, אך מכל מקום לאחר שמכר כל הספרים נח אפו.

והנה הרב הקדוש ר' וועלוועלע בתחילה הסכים עמו, אך עכ"ז שאל אותו, רבי האוכל לשאול את כבודו שאלה אחת, והשיב יכולים אתם לשאול. ושאל אותו, התורה אומרת וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן, ופירשו בגמרא החזירה על כל אומה ולשון ולא קבלוה ממנו. אבל אעפ"כ לא החרים את העולם, ודיו לעבד להיות כרכו.

כאשר שמע זאת הרב מפולנאה שאל אותו, רופט מען אייך ניט וועלוועלע דער קלוגער, אצל מורינו הקדוש המגיד ממעזריט, היו קוראים לאחר בשם כזה. והשיב לו הרה"ק מזיטאמיר יע מען רופט מיך וועלוועלע. כמרומה ששמעתי זה מהרב החסיד ר' יצחק מתמיד.

. . .

הרה"צ ר' וועלוול מזיטאמיר

חסיד אחד מחסידי מורנו המגיד ממעזריטש ביקש מהמגיד דרך שיהי' בעל הבית על עצמו, ושלחו להרה"ק ר' וועלוועלע מזיטאמיר. נסע לזיטאמיר והגיע בבוקר ובא תיכף לבית הרה"ק, והקיש בדלת שיופתחו לו.

עבר מעט זמן עד שפתחו לו, ואחר כך לקח הרה"ק הנ"ל המטאטא (דעם בעזים) און האט אויסגיקערט די שטוב, ורק אחר שעשה כמה ענינים כאלה, האט ער זיך פארנומען מיט דעם מענטש.

גם אז לא שאלו סיבת בואו לזיטאמיר, וגם האיש לא הגיד לו תיכף, כי חשב היות שמורנו הקדוש המגיד שלח אותו להרה"ק הנ"ל, בודאי יראה ממנו איזה דברים מופלאים שזה יפעל עליו להיות בעל הבית על עצמו.

כששהה שם כמה ימים ולפי דמיונו לא ראה מאתו מאומה, החליט בעצמו לשאול את הרב מזיטאמיר: שמעו נא, הייתי אצל מורנו המגיד הקדוש ובקשתי ממנו דרך להתלמד להיות בעל הבית על עצמי, ושלח

אותי שאהי' אצלכם, והנה זה כמה ימים אני פה אצלכם ולא ראיתי מכם מאומה.

השיב לו הרה"ק מו"טאמיר, וואס עדיין לא ראיתם מאומה, הלא תיכף בבואכם הנה הראיתי לכם איך להיות בעל הבית, די ערשטע זאך ניט עפענען די טיר נאר פאר וועמען מען וויל, דערנאך אויסקערן די שמוץ וואס האט זיך אריינגעקראגן אין שטוב, איז נאך ווינציג בעל הבית'שקייט האב איך אייך געוויזען.

. . .

לר' וועלוועלע זיטאמירער הי' חסיד אחד שהי' תמיד אצלו בשבת קדוש. פעם בא אל החסיד איש אחד וביקשו שיסע עמו למול את בנו. החסיד הי' מוהל. הברית מילה הי' צריך להיות בעש"ק, ולא הי' יכול לחזור משם לשבת, ולכן לא הסכים לנסוע.

(אינני זוכר אם נסע לברית אחר השבת והי' הברית מילה לא בזמנו, או ששאל מהרה"ק אם יסע ונסע עוד קודם השבת ונענש (כדלהלן) על שלא רצה לנסוע).

כשחזר מהברית מילה, תעה בדרך, וועלדער און טאלן שמעולם לא היו בדרך בין שני הערים. וכה עבר זמן רב שהי' תועה בדרך, עד שנוניאש למצוא מושב בני ארם לנח מעט.

פתאם ראה בית גדול ונרות דולקים, ואם כי לא ידע מי דר בבית, עב"ז החליט לבוא אל הבית, היות שלהשאר ביער הוא וראי סכנה. כאשר בא אל הבית, שמע כמו קול מתפללים, והלך לחדר ששמע הקול, והנה מתפללים תפלת קבלת שבת. והיות שהי' תועה הרבה זמן, חשב שאפשר היום כבר ש"ק, ונהנה מאד שלכל הפחות מצא מקום איפה לטח בש"ק. אחר התפלה דברו רבני תורה ונהנה מזה, וכה היו כל הג' תפלות.

מתחילה נהנה פה, אך כפי הנראה הרגיש שזהו מקום טומאה ר"ל ורצה לנסוע משם, והתחיל לבקשם שיניחו אותו היות שהוא רוצה לנסוע לרבו הק', כאשר הפציר בהם, אמרו לו דע שאתה נמצא במקום כזה וכזה וכאשר אתה ביריניו אנו יכולים לעשות לך כפי ראות עינינו, אך אם תחתום שתבוא אלינו על כל ש"ק, אז ניתן לך רשות ללכת מכאן. רק השמר והזהר אם לא תבא לכאן. כראותו שאין לו ברירה חתם, בתשבו שבשיבוא חזרה לזיטאמיר ילך לרבו הקדוש ויתן לו עצה איך להפטר מצרה הזאת.

והנה תיכף כאשר חתם שיבא אצלם ראה שהוא בסמוך אל עירו. ובמעט זמן בא העירה. בירעו שהוא בצרה גדולה הלך לרבו שיעזור לו. אך כבואו לבית הרה"ק תיכף בשפתת הפתח, הכריז הרה"ק צא טמא ונתעלף.

לאחר שנתעורר מעלפונו, שאל את רבו מדוע באה אליו הצרה הזאת, וביקש שיעזרהו הרה"ק להפטר מהצרה. והשיב לו הרה"ק, דע שהצרה באה לך על שמיאנת לנסוע לעשות הברית מילה בזמנה (ובמדינה לי שאמר שאברהם אבינו הוא התעך בדרך). במילא אינני יכול לעזור לך מלנסוע אליהם. אך אחת אומר לך, כאשר תבוא אצלם לזמן המיועד, תרוק בפניהם, וכאשר ישאלו אותך מדוע אתה יורק בפניהם (פארוואס שפייסטו ווי אין פנים), אמור להם אני רוצה לשמוע רברי תורה רק מרבי, ומקווה אני שתורה שלי אינה נמצאת אצלם.

וכה הי' כאשר בא אצלם שמחו לקראתו, והוא הלך במכוון במקום שהי' הראש שלהם והתחיל לירק בפניו, הם נתמלאו כעס עליו ושאלו אותו מדוע הוא מתנהג כך, והשיב שרוצה לשמוע רק התורה שמדבר רבו, וכאשר שאלוהו מה שם רבו, אמר ששמו הרה"ק ר' וועלוועלע מזיטאמיר, וציוו שיביאו כל הספרים הנמצאים אצלם, וחפשו בכל הספרים ולא מצאו אצלם ממנו מאומה, אז אמרו לו דיין גליק וואס מיר האבן גארניט פון דיין רבינס תורה אַניט וואָלטן מיר זיך גוט אָפּגעֶרעכנט מיט דיר (שמעתי מזקני החסידים).

. . .

הרה"צ ר' ישראל מרוז'ין

בעיר אחת הי' דר יהודי שעשה בורית (סבון). והי' עובד אצלו יהודי אחר שהוא הי' הראש בפעקטארי (פארמאן בלע"ז), ולהבדיל שייגעץ אחר איוואן הי' שמו. השייגעץ הי' עובד בהפעקטארי בכל שבוע מיום ב' עד ערב ש"ק, ובעש"ק הלך לביתו והי' בא ביום ב' בשבוע הבא.

פעם אחת התקוטט השייגעץ עם אביו ובא חזרה לפעקטארי ותלה א"ע. כבוא היהודי הפארמאן ביום א' לפעקטארי, ראה את איוואן שהוא תלוי, חתך אותו לחתיכות והשליך לתוך הכלי ועשה ממנו בורית.

בעבור כמה ימים ואיוואן לא בא הכיתה, התחיל אבי איוואן לתבוע מהיהודי בעל הפעקטארי איפה איוואן, ובינתיים היו כאלו שראו שהלך כמה ימים קודם שנאבד להפעקטארי, והעלילו על היהודי שהוא הרג את איוואן, ונאסר בבית האסורים, וקבעו יום המשפט. אך בינתיים עד יום המשפט נתנו לו חופש.

הוא ה' מחסידי הרב הצדיק ר' ישראל מרווין, מובן הרבר שנסע תיכף לרוזינער, והבטיח לו הרב הצדיק שלא יפחד, און איוואן וועט זיך אפזוכען.

בבוא יום המיועד למשפט שהי' צריך להיות בקיוב, לקחו המשטרה את היהודי לנסוע עמו לקיוב, וכל הגוים שהיו דרים בעיר הלכו ג"כ והתקבץ עם רב.

באמצע הדרך פגעו בהם ערלים אחרים ושאלו אותם איפה הם הולכים, וענו היות שיהודי זה הרג את איוואן ונקבע שיהי' המשפט עליו ביום זה, ע"כ הם הולכים למשפט. אמרו להם הערלים שפגעו אותם, זה עכשיו ראינו את איוואן והוא מעביר אנשים מעבר הנהר הזה לעבר ההפכי ובאם אין משלמים לו מה שהוא דורש איננו רוצה להעביר.

כשמוע האנשים זה הלכו כולם ובתוכם גם אבי איוואן והמשטרה וראו שכנים הרברים שאיוואן מעביר אנשים.

אביו כראותו רץ אליו והתחיל לצעוק עליו מדוע ברח מהבית, ובעבור זה עשו כלכל על בעל בית הבורית, והכה אותו מכות קשות, ואמר איוואן לאביו לא דיך שבביתך היית מכה אותי, וגם עתה כאשר הלכתי מביתך אתה מכה אותי, ע"כ אינני רוצה חיים כאלה וקפץ ליאור ונטבע לעיני כל העם.

מובן שבעלי המשטרה שחררו את בעל בית הבורית. כאשר בא הביתה לקח אתו מתנת תודה להביא להרב הצדיק הרוזינער, היהודי הפארמאן אמר לבעל הבורית, שהוא רוצה ג"כ לנסוע עמו להרוזינער [ודרך אגב, היהודי הפארמאן הי' מתנגד].

כאשר באו להרוזינער נתן הבעל הבית שבת והודי' לה' שעשה לו נס שנמצא איוואן ואחר כך טיבע א"ע לעיני רבים עבור שהכה אביו אותו.

היהודי הפארמאן אמר שהוא ג"כ רוצה לדבר עם הרוזינער ואמר: מיילא ער ווייסט גארנישט און ער האלט אז איוואן איז טאקע מערניט ווי אנטלאפון פון זיין טאטן. אבער איך ווייס דאך אז ער האט זיך אויפגיהאנגען אין דער פאבריק, און כדי מען זאל ניט מאכן קיין כלכל האב איך אים מיט מיינע הענט צושניטן און גימאכט פון אים זייף, היינט ווי איז ער מיט אמאל לעבעדיק גיווארן, מיר קאזן מען קיין מעשיות ניט דערציילן.

וענה לו הרוזינער איך וועל אייך דערציילן אַ מעשה פון סתם בעל שם, והסיפור הוא כך:

יהודי אחד היתה לו אחוזה (ארענדע) בשכירות מאת גביר אחד נכרי והי' מעלה לו ככל שנה דמי השכירות, כה היו שנים רבות, אך כעבור משך זמן רב לא הי' ליהודי במה לשלם הדמי שכירות, וקרא אותו הגביר והזהירו באזהרה גדולה שבאם לא יתן לו הדמי שכירות הוא צריך לעזוב את הארענדא.

היהודי נסע לסתם בעל שם, ואמר לו הבעל שם שילך בבוקר להגביר וישאל אותו אם יש לו הגיראלדיא (היינו כתב ראי' שהוא היורש מאחוזת זו).

כשבא הביתה שאלה אשתו מה נשמע, ענה הכל בסדר, וחשבה שמן הסתם נתן לו הרבי מעות עבור השכירות.

כאשר האיר היום הלך אל הגביר, והגביר עוד הי' שוכב על מיטתו. כאשר אנשי בית הגביר אמרו לגביר שבא היהודי, חשב שבודאי הביא דמי השכירות ואמר שיכול ליכנס. כאשר נכנס היהודי שאלו הגביר אם הביא המעות והשיב לא. הגביר נתמלא קצף שהרי לכר זאת שלא הביא הדמי שכירות עוד הקיצו משנתו, ולקח את אקדחו מתחת לכריתו (אונטער דער קישן) ורצה לירות בו, אמר לו היהודי במחילה מכבוד הפאן, פאן מאיע גראלדיא, כשאמר לו דברים אלו נפלו פניו, ולא רק שלא הי' כבעס, הנה עוד זאת נפל פחד עליו. ושאל אותו הפאן ומאין אתה יודע שאין לי גראלדי, דבר שאפילו אשתי ובני ביתי אינם יודעים.

ענה לו היהודי אני אינני יודע מאומה, אך היות שהזהרת עלי שאם אינני מביא דמי השכירות מוכרח אני לעזוב הארענדא, נסעתי לרבי שלי והרבי אמר לי שאשאל אותך זה.

אמר לו הגביר שמע נא מה שאני אומר לך, האמת הוא שאני היורש אך הגראלד אין אצלי, ואני מפחד תמיד שבאם ישאלו אותי להראות הזכויות על אחוזה זאת אין לי מה להראות, ואולי כמו שרכך יודע שאין אצלי הגראלדיא, כן הוא מן הסתם יודע אצל מי היא נמצאת. ועתה שמע נא לי, אני רוצה לנסוע אתך אל הרבי ואתה תוכל לדור בהארענדא בחינם. ענה לו היהודי גם אני חושב כן שמן הסתם יודע הרבי מזה, ובאם הפאן רוצה לנסוע עמי לרבי בבקשה בכבוד גדול, והגבילו זמן מתי יסעו. עתה נסע היהודי בעגלה של הגביר. בבואם אל הרבי אמר לו הרבי

שיסע לפעטערבורג וברובע ההוא שם ימצאו האיש שיש לו הגראלרי, והאיש הזה יתן הגראלדא להפאן.

הם נסעו תיכף למקום שאמר להם הרבי, אך כעבור כמה שבועות שבאו לעיר ונסעו שם לארכה ולרחבה, לא מצאו רובע כזה, עד שנתייאש הגביר שימצא את זה שהוא מבקש, ואמר ליהודי כמדומה לי שלא נמצא המקום, ועלה בדעתי שנסע חזרה הביתה, היות שחוץ ממך שום אדם לא ישאל אותי מזה, ואתה תוכל לדור בארענדא בלא דמי שכירות. ענה לו היהודי שמע נא פאן כמו שהרבי ירע שאין לך גראלדיא מה ששום אדם לא ידע מזה, כן הוא בודאי יורע שנמצא כאן האיש והוא יתננה לך. ושהו עוד כמה ימים.

יום אחד נסעו בעיר וייד גשם שוטף ואין שום בית שיוכלו להנפש בו, והנה מרחוק ראו בית ונסעו לשם, והלך היהודי לשאול מבעל הבית היות שהוא נוסע עם פאן פלוני ממקום פלוני, אולי אפשר לנוח פה מעט זמן. ענה לו בעל הבית אצלי בבית יש אורח חשוב, אשאל אותו אם רצונך שיהי' בחדרו עוד פאן, והלך ושאל אותו וענה לו האורח החשוב: הפאן הזה הוא קרוב לי, אמור לו שבכבוד גדול יכול להיות ביחור עמדי בחדרי.

כאשר בא הפאן אל החדר אמר לו הפאן שהי' שם, שמע נא זה זמן רב שאני מחפש אותך היות שאני יורע שהגראלדיא מהאחווה היא אצלי, ואני איש זקן ויירא אני שמא אמות ותשאיר אתה בלי גראלרי, ושאלו הפאן הצעיר (מהאחווה שהי' היהודי דר) איפה דירתך, השיב לו שהוא דר עכשיו בהאלענד בעיר פלונית רחוב פלוני נומער פלוני. אמר לו אפשר אלוה אותך לביתך היות שאתה איש זקן, השיב לו שמע נא מה שאומר לך, קודם כל תזור לביתך למקום מושכך ותקיים הניירות על שמך שיהי' הכל כראוי, ואחרי שיהי' הכל בסדר אז תוכל לבוא אצלי.

ונסע לביתו וסידר הכל, ואמר ליהודי עכשיו אסע עמך למקום שדודי דר שם להודות לו עבור מה שעשה עבורי, כשבאו לעיר שאמר להם ושאלו אי' הרחוב בשם כזה ולא ידע איש מזה, אך כעבור איזה זמן אמרו לו אנשים שהם זוכרים שרחוב פלוני הי' נקרא בשנים קודמות בשם כזה שאתה אומר, והי' דר שם איזה זמן, אך זה כמו חמש עשרה שנה שמת.

וסיים הרוזינער: שמע נא אותי, אם לצורך יהודי אחד ורק משום שלא הי' לו דמי שכירות, קאן מען לעבעדיק מאכן א אלטן פריץ וואס איז שוין געווען פופצן יאהר טויט, היינט מכל שכן א זאך וואס האט גיקאנט ויין חיז

א בלבול אויף א גאנצע שטאט און א שויגץ וואס איז ערשט גישטארכן מיט עטליכע חדשים, זאל מען ניט קאנען מחי' זיין?!

כשסיים הרוזינער הפתגם הזה, אמר אחד מהמסובין די מעשה האט פאסירט מיט דעם רבין, ואמר הרוזינער א"כ דערצייל דו. ע"כ הסיפור, והיינו שב המאורעות היו ע"י הרוזינער.

לפי עניות דעתי, שאמר כ"ק הצדיק ר' ישראל ע"ה מרוזין שיספר לו סיפור מסתם בעל שם, כמרומה לי שיש לחנוך זה עם מה ששמעתי מהרה"ח ר' ניסן ע"ה ניעמינאו, שמורנו כ"ק הבעש"ט אמר שבאם משיח לא יבוא במשך חמשים שנה יצטרך הבעש"ט לבוא עוד הפעם לעלמא דין. ואחר חמשים שנה היו ג' מצדיקי הדור שהיו אומרים שהם נשמת הבעש"ט, א' אדמו"ר האמצעי, ב' הרב הצדיק מרוזין, ג' הרב הצדיק ר' מרדכי טשערנאבילער.

וסיפר שב"ק אדמו"ר האמצעי אמר שמה שאומר הצדיק ר' מרדכי הוא בודאי לא נשמת הבעש"ט, וזה שאומר הצדיק הרוזינער ומביא ראיה ששמו כשם הבעש"ט מזה אין ראיה, היות שנשמת משה רבינו ע"ה באה כמה פעמים בזה העולם כמו רשב"י ואריז"ל, עב"ז לא הי' שמם משה. ואודות עצמו אמר, מה הי' ענינו של מורנו הבעש"ט לגלות המעינות, הנה זאת היא עבודתו הק'. שמעתי מהרה"ח רמ"מ ע"ה יאנאווסקיא.

. . .

הרה"ק ר' ישראל מרוזין פירש את המאמר כל העולם ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חומטין מערב שבת לערב שבת, ואמר, מדוע כל העולם רק ניזון — זהו רק משום שחנינא בני דיו בקב חומטין. ומביא מאמר חו"ל אם יכול הרב לומר לעבר עשה עמי ואיני זנך, ומקשי בגמרא ניזון מתפרנס מבעי לי' כו', והיינו דניזון הוא רק הכרחיות אבל באם לא הי' ר' חנינא מסתפק רק בקב חומטין או הי' העולם לא רק ניזון אלא שהי' מתפרנס.

ולפי זה יכולים לפרש מה שאמרו דר' חנינא גמירי משמיא מיהב יהבי ומשקל לא שקלי וגדול נס האחרון יותר מהראשון, שהפירוש בזה, רלו יצויר שהי' נשאר בעשירות אז הי' העולם מתפרנס בהרחבה, והיינו שהיתה אז אפשרות להמשיך על ידו פרנסה בהרחבה, מ"מ היות שרצה להסתפק רק בקב חומטין, עם היות שמשום זה נהי' שכל העולם רק ניזון ולא מתפרנס, מ"מ הסכימו על זה. וזהו שנס האחרון גדול, עם היות שמשום זה נצתמצמה ההשפעה, מ"מ הסכימו עמו.

החווה מלובלין

ידוע אשר אל הרה"ק הצדיק החווה מלובלין נ"ע, היו נוסעים גם יהודים שבעצמם היו בבחי' צדיק. פעם אחת בא אליו איש אחד כזה, ושאל אותו החווה מה הי' עמו בפסח, ענה לו שעוד שבוע לפני הפסח לא הי' לו מאומה, לא רק עבור הפסח אלא גם עבור החמץ שקודם הפסח, והסכים עם זוגתו שלא לגלות זאת לשום אדם.

קודם הפסח עשה כל ההכנות בבית לפסח, מכלי להכיט שאין לו שום דבר, והלך למקוה ומשם לביהמ"ד, ושהה שם זמן מסויים לאחר התפלה ביחידות, כדי שלא יצטרך לגלות לשום אדם שאין לו אפילו נרות לפסח.

בנתיים בא איש אחד לביתו, ושאל את זוגתו אם ביכולתו להיות אצלם על חג הפסח, ענתה לו בודאי יכול הוא להיות אצלם, אך הגידה לו שאין להם כלום על פסח, ענה לה אני עשיר גדול ויש לי הרבה, והכניס מכל המטעמים.

בראות זוגתו זאת ובידעה שבעלה ישאר זמן רב בבית הכנסת, קנתה נרות גדולות והדליקתם. כאשר הלך מבית הכנסת וראה שבביתו אור יו"ט, חשב אשר בודאי גילתה זוגתו למישהו מבני העיר, וחרה לו מאד, אך שכנע את עצמו שלא לכעוס, ונכנס הביתה.

בבואו לבית וראה שהשולחן ערוך בכל מיני מטעמים, שאל את זוגתו אם ח"ו גילתה הסוד למישהו. ענתה לו ח"ו, רק ספרה לו אודות האורח הגביר. והיות שהוא הי' מעונה ועייף מאד ממה שעבר עליו עוד קודם הפסח, החליט לשכב לנוח מעט, כיון שצריך להודות לה' על החסד שעשה עמו ובאם לא ילך לנוח לא יוכל לבין הכוונות בראוי.

אך היות שהי' עייף מאד, נדם והקיץ רק בשעה קרובה לחצות לילה. והיות שצריכים לסיים הכל קודם חצות, ע"כ עשה הכל במהירות עצומה. ובודאי שבלילה הראשונה לא הי' בראוי, אך מפני זה בלילה שני' כיוון כל הכוונות השייכות לסדר.

ענה לו החווה, דעו אשר הסדר הראשון הי' במדריגה גדולה הרבה יותר מסדר הב', ומשום זה שאלתי מה הי' אצלכם בפסח. שמעתי מהרה"ח ר' שמואל ליב ע"ה לעווין.

חסידים

ר' הלל מפאריטש

לעירינו, מירגאראד, הי' בא ר' הלל כמה פעמים בשנה. הכרתי כמה זקנים ובתוכם אחי אמו של הרה"ג ר' דובער ריווקין שראה כמה פעמים את ר' הלל, וסיפר שהי' קצר בקומה.

ובמדומה **שמעתי** ממנו שפעם אחת בהיות ר' הלל במירגאראד, מובן מאליו אז מען האט גימאכט א פארבריינגען, וכלה כל המשקה שהכינו, ובאמצע הפארבריינגען הביאו משקה שנקרא בלשון רוסיא סאמאגאן, היינו שהיו מייצרים משקה זה בביתם בעצמם, ובמילא מובן שלא שלמו בער זה המכס לשלטון, ונשאלה השאלה היות שדינא דמלכותא דינא, אם המשקה מותר, היו שאמרו שמדינא אסור לשתותו אבל הם ישתו, והרה"צ ר' הלל אמר שמן הדין מותר לשתותו אבל הוא לא ישתה. ואמר טעמו של דבר, שזה שאנו אומרים דינא דמלכותא דינא הוא דוקא כשמשלמים להם רק איזו הוספה, כמו על שאר דברים, אבל כאשר לוקחים עבור זה מכס סכום שהוא מגיע הרבה פעמים יותר משוויות המשקה עצמו, אז אין זה בתורת דינא. מובן שלבסוף שתו את המשקה מאיזה טעמים שיהיו.

. . .

עוד אודות הרה"ח ר' הלל ע"ה פאריטשער: שמעתי שסמוך לעירנו, מירגאראד, היתה קרעצימע (בית מרוח), אבל היו יראים מצד אימת המשטרה להתפלל שם כמנין, ופעם אחת הי' שם ר' הלל ואמר כא איז א גוטער ארט צו דאווענען, ומני אז התפללו שם גם בימים נוראים ולא היתה מניעה משום אדם.

כמו"כ פעם אחת כשהי' סמוך לעירנו לא הי' לו מגין להחפץ להיות שהיו רק תשעה אנשים ושאל אולי יודעים איפה אפשר להשיג יהודי להשלים המנין, ואמרו לו שיש פה איש יהודי אך הוא נשוי לנכרית, ואמר שיבקשו אותו שיבוא למנין ובאם לא ירצה זאל מען אים אַנבאטון געלט (שישלמו לו בסף כדי שיבוא), והלכו לביתו ולא הי' בביתו רק הנכרית היתה בבית, ושאלו אותה אודות בעלה והטעם ששואלים אודותו, והשיבה שעכשיו איננו בבית, ואמרו לה שכאשר יבוא הביתה תאמר לו שבא לפה רב אחר וחסר לו אחד למנין, וגם — שישלמו לו עבור בואו להשלים המנין. כשבא האיש הביתה אמרה לו בדרך צחוק שהיו פה

יהודים ובקשו שיבוא להתפלל עמהם במנין וגם אמרו שישלמו לו בעבור זה ואפשר שכדאי שילך לשם, ובא היהודי למנין ושהה שם כל זמן שהיו צריכים אותו, ואחר כך שוב לא חזר עוד אל הנכרית.

. . .

ר' יצחק המתמיד

שמעתי מהרה"ח ר' יצחק ע"ה ה' יקום דמו, שכאשר הי' כ"ק אדמו"ר נבג"מ בראסטאוו, פעם אחת לאחר היחידות האט עם כ"ק אדמו"ר מלוח גיווען עד הפתח, והוא ר' יצחק הי' אז חולה מאד ל"ע, ואמר לי שזה בקבלה אצל אנ"ש, שבאם אדמו"ר מלוח עד הפתח זהו הוראה שלא יתראו ח"ו עוד, אמר לי אם שהוא ידע מזה והרגיש אבל היות שהי' חולה חשב שזהו רמז לעצמו, לא שאלתיו באיזה שנה הי' זה.

בשנת תר"פ קודם הסתלקות כ"ק אדמו"ר נבג"מ נסע לראסטאוו, והיות שמרכבת המסע היתה מלאה ולא רצו ליתן לו מקום בחדרי מרכבת המסע, נסע בטאמבור, היינו המקום שבין וואגאן לזואגאן, שם המקום הזה כמעט פרוץ מב' הצדדים רק כמו שער חלול נמוך, וקודם כואו לראסטאוו, כאשר באו לסטאנציע אחת, רחפו אותו ונפל מעם הטאמבורא והוכה מזה, והי' איזה זמן מוטל למיטה, ואמר שכמה אנשים אמרו לו שזהו איזה סימן לו, היות שבשנים קדמוניות לא קרה לו כך.

כאשר הוקל מעט מצבו נסע לראסטאוו, וכאשר בא לשם הי' אחרי הסתלקותו של כ"ק אדמו"ר נבג"מ, לא אמר לי מתי בא, אך זה אמר לי שהי' לאחר ההסתלקות, וכמדומה שכא כיום חמישי לאחר ההסתלקות.

. . .

בשנת תרפ"ט הי' הרה"ח הרה"ג ר' יצחק ע"ה מתמיד הי"ד בקרעמענצוג, ורצה לאפות מצות בערב פסח, וביקש אותי להכשיר את התנור.

לא כל אחד מבעלי הבתים הסכים שיאפו המצות אצלו, מפני שהיתה סכנה שהבית ישרף, אך שם הי' איש אחר, כמדומה לי שמו הי' ר' יעקב ע"ה זילבערמאן, הוא לא הי' מחסידי חב"ד, ועכ"ז הסכים על זה. לאחר ליבון התנור רצה הרה"ח שימרחו טיט (לייב) בעובי טפח לטוח את התנור, אמרה אשת ר' יעקב שטיט בעובי כזה יכולים לטוח התנור רק אם יהי' בו פרש מבהמה או סוס, ומבלערי זה לא יתקיים הטיט בהתנור, והסכים הרה"ח על זה.

לאחר שטחו והכשירו התנור עוד פעם ע"י ליכון און מען האט אלץ אויסגעקערט, מצאו כדוגמת חטה שבורה, ורצה הרה"ח הר"י הנ"ל שיכשירו התנור עוד פעם, אמרה האשה כאשר החטה נמצאת בפרש ובפרט שהיא שבורה שמזה ניכר שנאכלה כבר, נחבטלה החטה מלהיות טעם חמץ, והי' לו דאבון נפש ואמר לי אוי מאיר א אירענע א למרן איז א גרויסע צרה, אך היות שראו העגמת נפש שלו הסכימו שילבנו התנור עוד פעם אחת.

בסך הכל אפה ב' מיירות ואני הייתי השיבער, ואפיתי את המצות שלו.

לאחר האפי' לקח עכורו שלושה עשר או ארבעה עשר מצות, ושתי מצות נתן לי עבור ב' הסדרים למצה אמצעית. לא הי' לי מקום מוכשר להניחם, ולכן לאחר שהניח הרה"ח המצות בחפיסה עטופה בנייר הנחתי גם את שני המצות שנתן לי ג"כ מעוטף בנייר על גב החפיסה.

וכאשר רצה לקחת המצות שלו וראה המצות מונחות למעלה הי' לו עגמת נפש גדולה מזה, עד שהסברתי לו היאך ובאיזה אופן עשיתי, אך כמדומה שלא נחה דעתו.

כל ימי הפסח הי' מאריך כתפילתו כמעט כל היום. בחולו של מועד הי' אוכל מן המצות שנשארו מן הסדרים וכן מן המצות שהי' סוער בהם סעודת שבת או יום טוב, ואמר שומר מצוה לא ידע דבר רע, והיות שעל פי דין הוא מוכרח שיהי' לו בזה שלימות, ע"כ הוא מקווה שגם מה שנשאר מן אלו המצות יוכל לאכול מהם גם בחולו של מועד. עכ"ז עד אחרון של פסח לא הי' בשמחה, באחרון של פסח אמר שמקווה שהכל הי' כראוי והי' שמח.

לפני הפסח הי' מבשל ששים ביצים בקדירה אחת והי' מניח במים אפר, שמא ח"ו יש ביצה עם קורט דם שתתכשל בששים, וגם שיהי' הטעם פגום.

. . .

כד"ב כאשר ר' יצחק מתמיד הי' צריך ללכת אל איזה מקום הייתי הולך עמו והי' מספר לי כמה ענינים. בהיותו בקרעמענצוג היתה האכסניא שלו אצל הותיק וחסיד דוב בער ע"ה קוזניעצאוו. בעת ההיא היתה שם גם אכסניא שלי וראיתי שכמעט אינו אוכל מאומה, ודיברתי עמו אודות זה ואמרתי לו שלכל הפחות ישתה קורם התפלה או בעין זה, ואמר לי, אשר ב"ק אדמו"ר נבג"מ אמר לו פעם אחת איצ"ע די וועלט דארף דך — איך

ווייס ניט פארוואס אבער די וועלט דארף ריך, ואמר לו שצריך לשמור על בריאותו, ולאכול יותר ממה שהי' אוכל בדרך כלל. כאשר שמעתי את זה מפיו אמרתי לו אפשר וואלט טאקע גיווען בעסער, וענה לי איך האף אז מיט איציין פירט מען זיך אנדערש.

. . .

שונות

האחים הצדיקים מסלאוויטא, כאשר היו בבית האסורים, וראו אנשי המשטרה והמוסר בתוכם, איך שהתפללו שם ברוב שמחה, בקשו להשבית את השמחה, והביאו בחדרם ענינים כאלו שאסור אז להתפלל. אחר מהאחים התחיל לבכות, אכל אחיו אדרכת הי' בשמחה גדולה.

שאלו אחיו איך אתה שמח בזמן שאי אפשר להתפלל, וענהו שמע נא, כאשר אנו מתפללים עם שאנו מתפללים בכוונה ובשמחה, אך האם אנו מכוונים ושמחים בדבעי למהוי, ודאי חסר מזה ומזה. אך עבשיו כאשר אין ביכולת להתפלל, אנו כתנועה כזאת שלו יצויר שהיו מניחים אותנו שנוכל להתפלל, היינו מתפללים בכל כחינו. ונתקבל גם אצל אחיו שהי' בתחילה במרירות, וגם הוא התחיל לשמוח, וזה פעל שהוציאו הפרש משם.

. . .

שמעתי סיפור מחיים ישראל סיסטרין (הי' קרוב להתמים הנקרא שמשון ע"ה וויטעבסקער), וזה אשר סיפר: כאשר הרגו את המניסטער הרוצח סטאליפון ימח שמו, היו היהודים דואגים שמא ת"ו יפרצו פרצות (פאגראמען) ביהודים ת"ו והוחלט שצריכים לשחרר הסעקרעטאר שהי' במניסטעריום שלו, אך גם הוא הי' רוצח, אלא שלא הי' ביכולתו שלא לקחת שוחר גדול כזה, וענה שיקבלם רק במניסטעריום שלו, ולזמן מוגבל — חמשה עשר מינוט בלבד.

והלכו אליו שלשה אנשים, וכאשר באו אליו שאלו אותו מה נשמע בענין זה, וענה אינני יודע, ושאלו אם אתה אינך יודע — מי זולתך ביכולתו לידע, וענה שום אדם איננו יודע ואפילו המלך כעצמו איננו יודע. ושאלו אותו אפשר שתוכל להבינינו פתרון הדברים, והשיב שמעו נא, אצלינו הדבר בתור חוק ולא יעבור שמכתבים שצריכים להחתם

בהסענאט או המלך בעצמו, אין כופלים אותם ובאם נקרה שום דבר שהשטר נתקלקל, אין כותבים אחר במקומו.

ושמעו נא לדברי, הנייר אצלינו טוב, שהכתב ווערט ניט צופלויצט, וגם הדיו טוב, וגם הסופרים מומחים גדולים, ומן הסתם כשמביאים השטר להחתם הכל הוא בסדר, אך לא חתמו שום שטר ע"י, כי תמיד קורה או שנשפך מעט דיו ומקלקל השטר או גם כאשר נוהרים ולוקחים העט שיחתמו עמו בעל החתימה מקלקל, או סיבה אחרת גורמת שמתבטל כל הענין, ואנו צריכים להסכים שיש מי שזשומר אתכם, כי מבלעדי זאת **כבר** לא הי' נשאר משונאיהן של ישראל מאומה, ועתה מבינים אתם פתגם שלי.

. . .

מן החסיד ר' שמעון ע"ה לעווין שמעתי כמה סיפורים וכמה מהם נשאר רשומים בזכרוני. מעשה אחד סיפר אורות דודו ר' בער, ושאלתיו אם הי' מהבערעלאך הידועים שהיו בקרעמענצוג, וענה לא. ואמר יונגע לייט פלעגן זיך וואלגערן בא דעם פעטער בערעלע וואכן ווייס כדי שיוכלו לשמוע ממנו הסברים אין חסידות, מען פלעגט שלאפן אויף דער פארלאגע (פלאהר בלע"ז) מען פלעגט ארויסטראגן די מיסט די שמוציקע וואסער און עס האט גארניט גיעהאלפן, ווען פלעגט ער מסביר זיין א ענין אין חסידות אז ער פלעגט אויסטרינקען א גלאז משקה און פלעגט ווערן מבוסס'דיק, דעמאלט האט מען גיקאנט הערן פון אים הסברים.

פעם אמר די וועלט האלט אז דרך חיים פון כ"ק אדמו"ר האמצעי איז גרינג צו פארשטיין און אמרי בינה קאן מען ניט פארשטיין, מיר דוכט זיך אז אין אמרי בינה פארשטיי איך עפעס אבער אין דרך חיים הויב איך ניט אן צו פארשטיין.

. . .

ועוד סיפור אורות אחד המשכילים בחסידות דקרעמענצוג, שהי' מאריך בתפילה שעות ארוכות ער אחר צהרים, ופעם אחת כאשר באו להתפלל תפלת מנחה בערב (המאורע הי' בחדשי הקיץ שהימים ארוכים ותפלת מנחה היו מתפללים קודם השקיעה) מצאו אותו יושב על הגאניק (ספסל) שהי' מחוץ לבית הכנסת שהי' נקרא גרויס חב"ד (בקרעמענצוג היו ג' או ד' בתי כנסת הנקראים בשם חב"ד: גרויס חב"ד, קליין חב"ד, שפיץ חב"ד, וכמדומה שהי' עוד אחד שנק' סתם חב"ד). החסיד יושב על הגאניק וטלית ותפילין תחת ידו, ולא הרגיש שהשעה מאוחרת.

כאשר שאלו אותו מדוע הוא יושב עם טלית ותפילין, ענה איך האב גיוואלט איבער טראכטן אן ענין אין חסידות, ושאלו אותו הלא הוא מאריך בתפילתו וחושב אז כמה שעות חסידות, וענה דאס איז נאר וואס עס איז נוגע אין שייך צום דאוונען, ועכשיו רצה להתבונן בענין כפי שהוא לעצמו.

ובמדרומה ששמעתי מר' שמעון לעווין כי אמרו על חסיד זה, אשר לאחר כל זה, ליגט ער נאָר אין רי השכלה פון חסידות און ניט אין רי עבודה.

. . .

שמעתי בהיותי בעירי מיהודי א' שהי' רר בפאדאבראנקע ובא לדור בעירינו וסיפר לי שפעם אחת אמר הרב בעירו לאיש שהי' מתפלל בסמוך אליו: פאַר וואָס ביזטו מיך מבלבל בתפילתי, מיט א וואגאן מעל (מדרע אתה מבלבל אותי בתפילתי, בקרון של קמח), היינו שזה האיש חשב בתפילה דמעומד אודות קרון של קמח שהי' צריך לקנות ביום זה (את שמו של הרב אינני זוכר, אבל אני זוכר בפירוש שאמר הרב מפאדאבראנקע). יהי' זה בתורת מילתא דכדיחותא.

. . .

אחרית דבר

קורא יקר,

בדעתי היה לכתוב גם חלק שני של זכרונותי, אודות התקופה שגירתי עם זוגתי ע"ה בפאריז במשך שש שנים, ואח"כ בבואנו לארצות הברית לעיר דעטרויט, ששם גרנו יותר מל"ב שנים.

והרבה יש מה לספר על זמנים אלו. וגם איך עברה עלי עבודתי כתור משגית כשרות של בשר במשך שש עשרה וחצי שנים, ולא היתה זאת עבודה קלה ופשוטה כפי שמבינים "משגיח" פה, שהוא אדם פנוי ורק מזמן לזמן הוא משגיח שהכל יהיה כראוי. עבודת ההשגחה שלי היתה עבודה קשה ביותר, והיתה כפולה מעבודת שאר האנשים שעבדו במפעל ההוא.

והסיבה לזה היתה, כי אע"פ שגם טרם בואי לשם היה נחשב בית החרושת לבשר בתכלית, אבל כמדומני היה זה ההיפך לגמרי, ולכן הוכרחו לקחת אותי, ובבואי שמה נתהפך הכל מן הקצה אל הקצה, ולסרב לקחת אותי פחדו, פן יקחו את ההכשר מאתם.

אולם כיון שהשינויים היו נגד רצונם ע"כ ראו שלא לעזור לי בכלום, אפילו לא אין פושן דעם טראג, היינו המכונה שהיו שורים בה את הבשר, שהיתה מכילה יותר מטונה (היינו אלפיים ועוד כמה מאות פונט) בשר. וכונתם היתה שלא אוכל לעבור עבודה קשה זו ואעזוב בעצמי, ולהם יהיה תירוץ יפה ויאמרו שאדרכה הם מחשיבים ומכירים איך שהכל נתהפך על ידי, אבל העבודה אינה לפי כחי. ואי"ה עוד אכתוב על זה.

ובעיקר היה בדעתי לכתוב על פעולותיה הטובות והחשובות של זוגתי ע"ה, שלא נכנסו כחלק הראשון (שבו מסופר רק על השנים הראשונות לנישואינו), ויש לי הרבה מאד מה לכתוב על פעולותיה בפאריז ובדעטרויט.

אך הרופא לשבורי לב יחבש לעצבותי ולעצבות בני ביתי שיחיו, כי ביום ז"ך סיון תשמ"ז נפטרה זוגתי חיענא ז"ל, ועכשיו אין לי יכולת לכתוב את כל מה שהי' בדעתי לכתוב, כי כבר עלי הדבר מאד, וכמעט שאין נוחם לנפשי, וכמאמרם ז"ל "אין אשה מתה אלא לבעלה", ואין הזמן ממעט בשברון הלב, הצער והכאב לב עדיין לא חלפו מנגד עיני.

אבל משום שיירא אני אולי בעבור זמן ישכח ח"ו, לכן ארשום כאן

כמה פרטים לזכרון. ובפרט שמרגלא אצלי פירוש כי זוכר כל הנשכחות אתה הוא מעולם — שהקב"ה זוכר את שהאדם שוכח, ולכן אם האדם זוכר רק את מעשיו הטובים ומתגאה בהם, ואילו את מעשיו הלא טובים שוכח ואינו שב עליהם — אזי הקב"ה זוכר לו את מעשיו הלא טובים ח"ו; אבל כאשר האדם מסתיר את מעשיו הטובים, ואילו את שאינם טובים הוא זוכר לשוב עליהם בתשובה — אזי הקב"ה יזכור לו את מעשיו הטובים שנשכחו.

אך לאידך גיסא כשאין מדברים על הפעולות הטובות, יכולים הדברים להשכח אף מבני הבית, לכן ארשום פה מעט, ולא כל מה שאירע בזמנים אלו, ובעזר ה' כאשר אוכל אכתוב על הכל.

שום דבר לא היה קשה עבורה. כל היום היתה נוסעת עבורם, וכמעט בלי אכילה ושתייה, לסדר אותם הן בעבודה הראויה לכ"א מהם, הן בעבודה פשוטה והן עבור אנשים שהם פרופסורים כאטעמישע ענינים וכדומה. והן לנסוע עם כל אחת מהם לרופאים. וכמו"כ לעשות שלום בין איש לאשתו. לא היה אצלם ענין שלא היו פונים אליה שתעזור להם.

כאשר היה המצב הגשמי אצלינו בדוחק גדול, היה כדעתי להיות משגיח או בדומה לזה, וכשאמרתי לה על כך, אמרה לי: וואס, עס פעלט דיר וואס צו עסן? זיין און לערן. וב"ה אוכל לומר כמו ר' עקיבא, מיין תורה איז איהר תורה.

* * *

וכדי שיהיו לזכרון אכתוב כאן כמה סיפורים מפעולותיה הטובות, אף שהוא רק כטיפה מן הים:

בהיותינו בצרפת במעון רשא "בואסי", היו דרים שם כעשרים משפחות אנ"ש ובתוכם משפחת ר' חייקל חאנין שיחיו. ר' חייקל שי' היה אז כמדומני בארץ ישראל וזוגתו לא היתה אז בקו הבריאות ל"ע. פעם כשעסקה בכיבוס בגדים מילאה בקערה מים רותחים, וכאשר לא ראתה קפצה לתוך המים בתם שהיתה כבת שנתיים. מוכן שהיה מקרה רע מאד רח"ל.

אח"כ באו מהפאליס ולא זו בלבד שלא עזרו לה אלא שעוד חפצים היו להאשים אותה שעשתה את כל זה ברצונה. אף אחד או אחת מהמשפחות שגרו שם לא עמדו בטענות נגד הפאליס, רק זוגתי ע"ה הוכיחה להם שלא רק שאינם עוזרים במקרה רע כזה, שוהו ענינם, אלא עוד רוצים להוסיף דאבון על זה.

את המעשה סיפרה לי הרבנית גאלדא תחי' שוויי, בדמעות שליש, כששמעה שזוגתי ע"ה נפטרה.

* * *

ועתה אכתוב כמה ענינים שהיו מאז שכאנו לארה"ב, ובזה אספר רק מפעולותיה הטובות של זוגתי ע"ה, ואי"ה כאשר יהיה כבתי אכתוב עוד על כל המאורעות שעברו עלינו בפאריז ובדעטרויט.

מובן שמיד בבואנו לארה"ב דאגנו לסדר את ילדינו במוסדות חינוך ע"פ התורה. עוד טרם נסיעתנו לדעטרויט שאלתי את כ"ק אדמו"ר שליט"א האם כראי לנסוע לפילאדלפוא, והי' מענה כ"ק שהשיבה

"בית יהודא" שברעטרויט טובה יותר מהישיבה דפילאדעלפיא עבור הילדים שלנו.

כמה שבועות לאחר שהחלו ללמוד ב"בית יהודא", באו הילדים הביתה עם ספרי לימוד באנגלית וכתוב שם כפי השיטה הכוזבת של דארווין בענין התהוות העולם. אני לא הייתי אז בבית, וכששמעה זוגתי ע"ה מזה, אמרה לילדים יחיי כמרומה לי שזהו בהיפך לאמונתנו הקדושה, והיא תשאל אותי אורות זה. כאשר שאלה אותי, אמרתי שהצדק אתה ואסור ללמוד בספרים אלו, וזו אפיקורסות ממש.

בשמעה זאת הלכתי תיכף להנהלת הישיבה ושאלה אותם היתכן שלומדים עם הילדים דברים שהם בניגוד לאמונתנו. הם בשמעם את רבריה, לקחו תיכף ומיד את כל ספרי הלימוד הללו והאבידום, וכעבור כמה ימים קנו ספרים חדשים. שמותר ללמוד בהם. ולא זו בלבד שלא חרה אפם על זה, אלא עוד נתנו לה שבח והודיה על כך. ומני אז בכל מה שביקשה מהם היו נענים ונשמעים לה. והרב אליעז יחי' — מנהל הישיבה — הורה לי מאד ואמר שבאמת לא מובן איך לא ידעו על זה ההנהלה מקודם, ואולי משום שעבודתם היתה רכה עד שפשוט לא הספיק הזמן לבדוק את הספרים, בחשבם שמן הסתם ההנהלה הקודמת כבר שמו עין בזה.

והנה לא רק שאת הילדים שלנו קיבלו ללמוד בחינם, עוד זאת זוגתי ע"ה כאשר נודע לה שיש נערים ונערות שאין להוריהם לשלם את שכר הלימוד, פעלה אצל ההנהלה שיקחום ללמוד בחינם. והנני יכול להעיד שמכיר אני כו"כ מהם, והם מתנהגים ע"פ התורה.

ועתה אספר סיפור שפעלה עלי שאקבל על עצמי טירחה שלא כל אדם היה מקבל ע"ע: בישיבה היה בחור שהיה מלמד חומש עם פרש"י, ורצה להתחיל ללמד גם גמרא, וביקש מזוגתי שתפעל עלי שאלמוד עמו גם כרי שיידע איך ללמד.

באותם ימים הייתי עובד קשה מאד בהכשרת כשר, הייתי מכשיר כשתי טונות בשר ביום, והעבודה היתה משעה שבע וחצי בבוקר והייתי חוזר הביתה בשעה חמש בערב או מאוחר יותר. ועם כל זה הייתי לומד בערב בכולל אברכים חמשה ימים בשבוע. בכולל היו לומדים מופלגים כמו הרה"ג ר' משה רוטענבערג ראש ישיבה דחכמי לובלין. הביתה הייתי חוזר כמו חצי שעה העשירית לילה.

למרות זאת הסכמתי ללמוד עם הבחור, ללא שום תשלום, ואמרתי

לו שיבוא בשעה עשר בלילה, אבל הוא היה מאתר כחצי שעה, ועוד זאת שתמיד כשהייתי מפרש לו את הגמרא היה מבקש שאפרש באופן אחר, ואח"כ שוב היה מבקש לפרש לו באופן אחר, וכן ככל ענין ובכל סוגיא. ובשאלתיו מדוע לא הסכים לפירוש הא' השיב לי משום שיש לו גמרא מתורגמת לענגליש ורוצה שהפירוש יהיה מתאים לתרגום לענגליש. הוא לא היה יוצא מפתח ביתי לפני חצות הלילה, ולמחרת הייתי צריך לקום בשעה שש. ומבלי להביט על כל זה למדתי עמו יותר משלושים דפי גמרא במסכת ברכות.

לפני חתונתו ביקש ממני ללמוד עמו את הדינים הנחוצים כשולחן ערוך, וגם לזה הסכמתי, ובמשך כמה חדשים למדתי אתו כמה שעות בכל יום.

כשש שנים לאחר חתונתו חלתה זוגתו ל"ע, והיו צריכים לעשות לה ניתוח לקחת איזה צלעות שלה, ולהחליף העצם מקרום המוח. לצורך זה הביאו מומחה מהגדולים שבארצות הברית. מובן שהיו צריכים מי שיהיה אצל החולה, והיתה זאת זוגתי ע"ה שהיתה אצלה כל הזמן, וגם שלחה את אחת מבנותינו יחד להשגיח על ילדיה. פעם שאל הרופא את החולנית מה האשה הזאת לך, וכאשר ענתה שאין לה שום קירבה משפחתית אליה, אמר הרופא שאף אם היתה אמא שלך היה ג"כ לפלא מסירותה, ועכשיו זה אצלי יותר מפלאי פלאים שכמעט לא נראה כמותו בעולם...

לפני יותר מעשרים שנה בנו מקוה חדשה בשכונת אוק-פארק בדעטרויט, וזוגתי ע"ה היתה מהנשים שהיו משגיחות על המקוה ותפקידה היה לדאוג שלא יחסר מכל מה שצריך שם, וכן כאשר אחת העובדות לוקחת חופש להזמין אחרת במקומה.

פעם טענו נשים לפניה היות שקורה שנשים תוחכות את עצמן במקוה, לכן כדאי להכין שם דבר מיוחד שיעמיד את הדם, וכך נהוג במקואות בכמה עיירות. והשיבה להם זוגתי ע"ה שתעיין בזה. בבואה הביתה שאלה אותי האם שמעתי אודות גריפעל כזה המעמיד את הדם, ועניתי לה שכמדומה לי יש בגריפל זה ספירט וגם שעה ולפי דעתי זו חציצה. אך כרי שהענין יהיה ברור דברתי עם ב' אברכים כימיסטערס (מומחים בכימיה), ואף הם אמרו בדעתי.

בעבור כמה ימים אמרה זוגתי לנשי הקאמיטע של המקוה, אם

רוצות אתן שאהיה גם להבא על תפקידי — לא יהיו החדשות הללו. וכאם אתן רוצות דוקא באלו החדשות, תמנו אשה אחרת במקומי. שאלו אותה מדוע את טוענת כך, והשיבה להם שכפי שנודע לה, זו חציצה לטבילה. ממילא נשאר הדבר כמו שהיה קודם.

אך אני עצמי חששתי אולי זו רק חומרא יתייזה, ומובן שהרוצה להחמיר תבוא עליו (עליה) ברכה, אבל כעת נתרבו ביה הנשים השומרות טהרת המשפחה, וביניהן באלו שלפני שנים האט מען וועגן ווי אפילו ניט געקאנט חלומ'ען שישמרו טהרת המשפחה, ויש שצריכים להראות להם איך שהכל בנקיון וכו', ופחדתי שמא משום זה יפסיקו ח'ז לשמור, ולא רציתי לקחת על עצמי ענין כזה. לכן כתבתי אודות זה להרה"ג הרה"ח הרב זלמן שמעון ז"ל רווארקין, ושאלתי אם כוונתי להלכה. והשיב לי כוונת הלכה, ותודה לך שעוררתי בזה לבדוק איך הדבר כאן. ולאחר שבוע כתב לי, ביה מען האט דאס ארויסגענומען פון די מקוואות דא, וגם נתקשרתי להרבה עיירות בארה"ב וב"ה אז מען ניצט דאס מער ניט.

כאשר קבלתי את מכתבו הודעתי אודות פעולות ווגתי ע"ה לכ"ק אדמו"ר שליט"א, וזה נוסח המענה שהשיב כ"ק: "ת"ח ת"ח וזכות הרבים תלוי בה".

. . .

כעשר שנים שהיתה מסדרת "ליל הסדר" בב' הלילות הראשונים של חג הפסח, עבור יוצאי רוסיא. והיו משתתפים כמאה ושלושים משפחות, ואף יותר, ולא רק זאת, אלא שעוד היתה שולחת שניים מבנינו, את מרדכי שמואל ושניאור זלמן אליעזר, שיהיו אצלם לשמחם. ובני היו צריכים ללכת בערך 2 מייל הלוך וחזור (למרות שבמקום שהיו הסדרים, בבית המדרש "משכן ישראל", היו דרים בסכיבה כמה משפחות מאנ"ש). כמו"כ היתה מביאה בכל שנה אברך מעולי רוסיא לערוך את "ליל הסדר" עמהם.

. . .

וליהי ידוע כי כל אלו הענינים שכתבתי אודות ווגתי ע"ה, לא היו אצלה ענינים בלתי רגילים, אלא ממש דבר יום ביומו. אך פשוט שאין בכחי לכתוב הכל בפרטיות, וגם אין בכחי לחשוב עכשיו אודות הכל, חבל על דאבדין, כי הכאב והצער עדיין לא חלפו מנגד עיני.

והנני רוצה להדגיש מעשה שהיה, כשבוע לאחר ה"שבעה", נסעתי עם כמה מבני ביתי לדעטרויט, כוונתי היתה לארגן שהענינים שמסרה נפשה עליהם ימשיכו בקיומן, ושיהיה זה לזכר נשמתה.

נתקבצו שם כמאה אנשים ונשים וכיניהם מיוצאי רוסיא. קרב אלי איש אחר וביקש שאתן לו רשות לדבר, והשבתי לו שיבקש מן האנשים שארגנו את האסיפה. מובן שנתנו לו רשות, ודיבר זמן מה. תאמינו לי שבעת דברו האבן די ווענט געקאנט וויינען, ובערך כך אמר, כשהיה דבר בנוגע להיטיב לזולת, לא היה שום דבר קשה עבור מרת אבצן ע"ה. אשה חלושה, אם לט"ו בני בית יחיו, והיו זמנים שכמה מילידיה היו עדיין צעירים לימים, ומבלי להביט על זה, לא היה אף פעם שתמאן לבוא לעזרה במה שבכוחה, ואף יותר מכחה. ועוד רברים כאלה.

גם אם הייתי כותב ע"ד כל פעולותיה הטובות, היו בודאי רבים אומרים, שאני מגזים כנהוג בימינו, אך תאמינו לי שרחוק אני מאר מגוזמאות, ואף מה שכבר כתבתי הוא מעט מן המעט — וא"ה עוד אכתוב בכל זה.

והרופא לשבורי לב יחבש לעצבותי ולעצבות בני ביתי יחיו, ולא נוסף לדאבה עוד. והנוחם לנפשי שבודאי פעולותיה הטובות הם מליצי טוב בעבורה. יהא זכרה כרוך.

השם נתן והשם לקח, יהי שם ה' מבורך, מעתה ועד עולם.

לעילוי נשמת אמנו

האשה הכבודה מרת חיענא

בת ר' יהודה לייב ע"ה

אבצן

נפטרה אור לז"ך סיון ה'תשמ"ו

לזכות אבינו

הרה"ח הרה"ת ר' מאיר שי'

ב"ר גרשון ז"ל

אבצן

לרגל הכנסו לשנת השמונים

לאורך ימים ושנים טובות

יחזק השי"ת בריאותו

ויראה נחת מכל יוצאי חלציו ומשפחותיהם שיחיו

